

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

**Наманган муҳандислик-иқтисодиёт институти
«Иқтисод» факультети**

**«Бухгалтерия ҳисоби ва аудит»
кафедраси**

**«Саноат корхоналарида
бухгалтерия ҳисоби»
фанидан**

Маърузалар матни

Наманган - 2010

«Саноат корхоналарида Бухгалтерия ҳисоби» фанидан маърузалар матни

НамМИИни

бухгалтерия ҳисоби ва аудит кафедрасининг 2010 йил ____ августдаги
____-сонли,

ҳамда институт уқув услубий кенгашининг 2010 йил __ августдаги
____ сонли

йиғилишида тасдиқланган.

Тузувчи:

ката ўқитувчи А.Иномов

Тақризчи:

и.ф.н., И.Сирожиддинов

1- Мавзу. Саноатда корхоналарида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишнинг умумий аослари

Режа:

- 1. Саноатда корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг вазифалари.**
- 2. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишнинг ишлаб чиқариш технологиясига ва уни ташкил қилишга боғлиқлиги. Ишлаб чиқаришни туркумлаш**
- 3 Ишлаб чиқариш харажатларининг умумий тушунчаси ва уларни ҳисобга олиш .**
- 4 Бухгалтерия ҳисоби услубиятини танлаш**
- 5 Ҳисоб сиёсатининг таркиб топиши**

Саноатда корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг вазифалари.

Саноат моддий Ишлаб чиқаришнинг муҳим тармори ҳисобланади. Чунки бу тармоқ халқ, хужалиги ва аҳолининг турли маҳсулот турларига булган талабини қондиради. Саноат ишлаб чиқариш корхоналарининг фаолияти, бир томондан юқоридан, яъни вазирликлар, бошқармалар томонидан марказлашган раҳбарлик тамойили асосида, иккинчи томондан эса корхоналар ҳўжалик мустақиллиги ва улар ташаббусига асосланган тартибда бошқарилади. Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг ижара пудратига утиб ишлаши ёки жамоа томонидан сотиб олиниши шароитида уларга тула мустақиллик берилади.

Саноатда бухгалтерия ҳисобининг вазифалари корхона ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолияти вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, қуйидагилардан ташкил топади:

1. Белгиланган режа топшириқлари бажарилишини уз вақтида акс эттириш ва назорат қилиш.
2. Моддий, меҳнат ва молия ресурсларидан самарали ва тўғри фойдаланиш устидан мунтазам назоратни амалга ошириш.
3. Ички ишлаб чиқариш резервларини аниқлаш ва ишга
4. Корхона раҳбари ва маъмуриятини ҳамда юқори ташкилотни зарур ҳисобот маълумотлари билан уз вақтида таъминлаш.
5. Корхона мулкчилигининг хавфсизлигини таъминлаш.
6. Иқтисодий тартибнинг амалга оширилиши устидан назорат олиб бориш.

Бухгалтернинг роли ва вазифалари корхона, муассаса ва ташкилотлар бош бухгалтерлари тўғрисидаги низомда курсатиб берилган. Бош бухгалтер корхона раҳбари билан ҳамкорликда унумсиз харажатларни ва маҳсулот таннархини мунтазам равишда камайтириш, корхона мулкчининг хавфсизлигини таъминлашда жавобгардир.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишнинг ишлаб чиқариш технологиясига ва униташкил қилишга боғлиқлиги. Ишлаб чиқаришни туркумлаш

Маҳсулот таннархини калькуляциялаш тартиби ва ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ишлаб чиқариш технологияси, уни ташкил қилиш, ишлаб чиқариш жараёни, тури ҳамда маҳсулотнинг оддий ва мураккаблигига қўй жихатдан боғлиқ- Режалаштириш ва бухгалтерия ҳисобида саноат корхоналарини турли белгиларига қўй туркумлаш қабул қилинган. Улардан баъзиларини эслатиб ўтамиз. Ишлаб чиқаришнинг ташкил қилинишига қўй, яъни маҳсулот олиш усулига қўй, саноат аввало, икки гуруҳга бўлинади;

1. Қўй олувчи.
2. қўйта ишловчи.

Махсулотни казне олувчи саноат тармоқларига меҳнат буюмларини табиатдан тайёр ҳолда казиб олувчи саноат тармоқдари киради. Кумир, нефть, газ, руда, ёғоч ва бошқа мағсулот турларини тайёрловчи корхоналарни мисол тариқасида келтириш мумкин. Уларда асосан бир турдаги оддий махсулот куп миқдорда ишлаб чиқарилади.

Кдита ишловчи саноат тармоқларига саноат ва кишлокхўжалик хом ашёсини қайта ишлашда банд бўлган корхоналар киради. Уларда асосан мураккаб махсулот ишлаб чиқарилади. Уз хусусиятига кура ишлаб чиқариш қуйидаги турларга бўлинади: якка тартибда (индивидуал), серияли, майда серияли, йирик серияли ва куплаб ишлаб чиқариш (оммавий).

Якка тартибда ишлаб чиқаришда шундай махсулот турлари ишлаб чиқариладики, уларни ишлаб чиқариш кейинчалик яна қайтарилмаслиги ҳам мумкин. Бундай ишлаб чиқаришга тааллуқди корхоналарда мағсулотнинг намуналари тайёрланади, асбоб-ускуналарнинг капитал таъмири бажарилади. Бу ишлаб чиқариш турига машинасозлик ҳамда ҳамма саноат тармоқдари корхоналаридаги тажриба ишлаб чиқариш ва таъмир цехлари киради.

Серияли ишлаб чиқаришда аввалдан белгиланган сериядаги махсулот турлари ишлаб чиқарилади. **Бу** махсулот турларини ишлаб чиқиш кейинчалик қайтарилиши мумкин (автомашиналар ишлаб чиқариш ва х.к.).

Куплаб ишлаб чиқаришда бир хил махсулотни ишлаб чиқариш тухтовсиз такрорланиб туради масалан, электр куввати, автомашиналар, нон махсулотлари ишлаб чиқариш ва в.к.

Корхона миқёсида ишлаб чиқариш асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришга бўлинади. Асосий ишлаб чиқаришга ушбу корхона ишлаб чиқариши лозим бўлган махсулот турларини тайёрлашга мулжалланган цехлар киради. Масалан, машинасозлик корхоналарида тайёрлов, механика цехлари.

Ёрдамчи ишлаб чиқариш, асосан асосий ишлаб чиқаришга хизмат қилиш, уни асбоб-ускуналар, мосламалар ва бошқа махсулот турлари билан таъминлаш ҳамда таъмир ишларини бажариш мақсадларига хизмат қилади. Асосий ҳамда ёрдамчи ишлаб чиқаришдан ташқари, саноат корхоналарида саноатга тааллуқди бўлмаган ишлаб чиқариш ва хўжаликлар ҳам бўлади. Масалан, уй-жой коммунал хўжалиги, болалар боғчаси ва бошқ. Хўжалик юритувчи корхоналарда ишлаб чиқариладиган махсулотлар мураккаблигига қараб иккига бўлинади: оддий ва мураккаб. **Оддий махсулот** деб уз таркибига кура айрим қисм, деталлардан ташқил топмайдиган махсулотга айтилади. Масалан, кумир, қанд, газ, руда ва бошқ. **Мураккаб махсулот** деб айрим қисм, детал ва узеллардан ташқил топадиган махсулотларга айтилади. Масалан, дастгоҳи автомашина, экскаватор, самолёт ва бошқалар.

Ишлаб чиқариши индивидуал характердаги корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташқил қилиш ишлаб чиқаришнинг оммавий турига Қарағанда бошқачарок бўлади. Айниқса, улар уртасидаги фарқ асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш, махсулот таннархини калькуляциялашда яққол куринади.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳақида тушунча

ва уларни ҳисобга олишнинг умумий схемаси

Хўжалик юритувчи субъект ишлаб чиқариш харажатлари деб махсулотни ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан боғлиқ харажатларга ёки давр харажатларига айтилади. Уларга хом ашё, материал, ёқилга, амортизация ажратмаси, ишчи, хизматчилар иш ҳақи ва махсулот ишлаб чиқариш билан борлиқ, бошқа харажатлар киради. Агар бир хил махсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларнинг жами суммасини ишлаб чиқарилган махсулот сонига тақсимласак, ишлаб чиқарилган бир махсулотнинг таннархини топамиз.

Таннарх курсаткичи корхона фаолиятида муҳим сифат курсаткичларидан бири ҳисобланади. У қанча паст бўлса, ишлаб чиқариш рентабеллиги шунча говори бўлади. Юқорида ишлаб чиқариш харажатларига берилган тушунчадан маълумки, таннархга корхонанинг ҳамма харажатлари қўшилмайди, баъзи харажатлари бошқа манбалар ҳисобидан қопланади. Масалан, фойда ҳисобидан давр харажатлари қoplanadi.

Махсулот ишлаб чиқариш харажатлари харажат калькуляция моддалари буйича ишлаб чиқариш турлари (асосий,қўшимча), харажатнинг вужудга келиш жойлари, махсулот турлари буйича бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади. Харажатларни ана шундай умумлаштириш ва гуруҳдаҳ учун бир неча синтетик бухгалтерия счётлари кулланилади. Масалан, ишлаб чиқариш турлари буйича харажатларни акс эттириш учун «Асосий ишлаб чиқариш» ва «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар» счётларидан фойдаланилади. Харажатларнинг аналитик ҳисоби белгиланган харажат моддалари буйича юритилади. Масалан, «Асосий ишлаб чиқариш» счётида тўғридан-тўғри асосий ишлаб чиқариш билан боғлиқ. булган асосий харажатлар, сарфланган хом ашё, материал, ишлаб чиқаришда банд булган ишчиларнинг асосий иш ҳақи ва бошқалар ҳисобга олинади.

Махсулот ишлаб чиқариш билан тўғридан-тўғри борлиқ, булмаган харажатлар ҳисобот оyi давомида «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар», «Умумишлаб чиқариш харажатлари»каби счётларда ҳисобга олинади. Ҳисобот оyi охирида ушбу счётларда ҳисобга олинган харажатлар махсулот турлари уртасида таксимланади. Асосий ишлаб чиқариш харажатларининг бухгалтерия ҳисобини синтетик счётларда акс эттириш тартиби қуйида келтирилган;

Бухгалтерия ҳисоби услубиятини танлаш

Бозор муносабатлари шаклланиб бориши билан ҳўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини юритиҳ бора-сида янгиҳа қарашлар таркиб топа бошлайди. Аввалги қорҳоналардаги ҳисоб қараёнига давлат томонидан марказлашган тартибда қурсатмалар беришдан бухгалтерия ҳисобини юритишнинг ташқил қилинишини жойларда мустақил ҳал қилишга Угила бошланади. Бунинг моҳияти шундан иборатки, давлат томонидан Урнатилган бухгалтерия ҳисобини юритиш тизими ва ҳисоб умумий қоидалари асосида ҳисоб олдига қуйилган вазифаларни бақариш учун ҳўжалик юритувчи субъектларда мустақил равишда ҳисоб сиёсати ишлаб чиқилади.

Ҳисоб сиёсати дейилганда, бухгалтерия ҳисобини юритиш-нинг усуллари йигиндиси тушунилади, яъни қорҳона фаолияти ҳусусиятлари ва Урнатилган қоидалар асосида ушбу қорҳонада бухгалтерия ҳисобини ташқил қилишнинг қонкрет усуллари, шакллари, юритиш техникаси ҳар томонлама ишлаб.чик.илади. Бунда қорҳона иишаб чиқариш технологияси қараёнининг ҳусусиятлари, бухгалтерияда меҳнат қилувчи ходимларнинг сони, уларнинг малақаси, бухгалтерияни техника воситалари билан таъминланиш қаражаси ва бошқалар эътиборга олинган ҳолда ҳисоб сиёсати ишлаб чиқилади. Шундай қидиб, бухгалтерия ҳисоб-и усуллариға мол-мулкни ва мажбуриятларни гуруҳдаш ва бақолаш, ҳужжат айланишини ташқил қилиш, инвентаризация ўтқазиш муддатлари ва бошқа усуллар қиради.

Ҳисоб сиёсати бош бухгалтер томонидан ишлаб чиқилади ва қорҳона раҳбарининг буйруги билан тасдиқланади қорҳона бухгалтерия ҳисобини юритишнинг ҳаракатдаги умумий қоидалари асосида қуйидагиларни мустақил равишда аниқлаши мумкин:

1. Асосий воситалар ва номоддий активлар буйича эскиришни ҳисоблаш тартибини аниқлаш.
 2. Махсулот таннарҳига асосий воситаларни таъмирлаш буйича харажатларни ўтқазиш тартибини аниқлаш.
 3. Инвентар ва мосламалар ҳисобини юритиш тартибини аниқлаш.
 4. Асосий воситаларға ёқи инвентар ва мосламалар гуруҳига қиритиладиган буюмлар қиймат қегарасини аниқлаш.
 5. Ишлаб чиқариш захиралари синтетик ҳисоби вариан-тини танлаш.
 6. Ишлаб чиқариш харажатларини гуруҳлаш ватаннарх-ға ўтқазиш усулини танлаш.
 7. Ишлаб чиқаришға сарфданган ишлаб чиқариш захиралари, тайёр махсулот, тугалланмаган ишлаб чиқаришни ба-қолаш усулини аниқлаш.
 8. Ҳисоб ва қалкуляция айрим объектлари уртасида эгрй харажатларни таксимлаш усулини танлаш.
 9. Ишлаб чиқариш харажатлари ва махсулот таннарҳини қалкуляциялаш усулини танлаш.
 10. Ишлаб чиқариш харажатларинингумумнй ҳисоби ва-риантини аниқлаш.
 11. Махсулот реализациясидан олинациган мабларни аниқлаш усулини танлаш ва бошқалар.
- Энди буларнинг ҳар қайсиси буйича алоҳида тухталамиз.
1. Асосий воситалар ва номоддий активлар буйича эски-риш ҳисоблаш тартибини аниқлаш.

Асосий воситаларни ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 5-сонига мувофиқ олиб борилади.

Амортизацияни ҳисоблаб ёзишнинг фойдаланилаётган усули ҳужжлик юритувчи субъект томонидан активнинг истеъмол хусусиятларидан фойдаланиш чизмасини акс этти" риши керак ҳар бир давр учун амортизация суммаси, у бошқа активнинг баланс қийматига киритилган холлардан ташқари, харажат сифатида тан олинади.

Амортизацияланувчи қиймат мунтазам равишда активни фойдали ишлатишнинг бугун даврига тақримланади. Амортизация турли усулларни қўллаш йули билан ҳисобланади.

Юқорида эслатиб ўтилган Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти қуйидаги усулларни тавсия этади:

- 1) тўғри чизикли усул;
- 2) камайиб борувчи қолдикусули;
- 3) эскиришни бажарилган ишлар хажмига мутаносиб равишда ҳисоблаб ёзиш усули.

Амортизация ҳисоблашнинг қайси усулини қўллашни корхона узининг ҳисоб сиёсатида мустақил равишда хал

қилмоғи лозим.

Амортизация ҳисоблашнинг юқорида келтирилган усуллари моҳияти, мазмуни мазкур дарсликнинг «Асосий воситаларни ҳисобга олиш» мавзусида тулиқ ёритилган.

Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 5-сонига мувофиқ, номоддий активнинг амортизация климата қуйидагича аниқланади:

- 1) унинг фойдали хизмат мупдати мобайнида, лекин ҳўжа-лик юритувчи субъектнинг фаолият муддатидан оишаган холда;
- 2) фойдали ишлатиш муддатини белгилаш мумкин бўлмаган 5 йилни ҳисобга олиб мунтазам асосда тақсимланиши керак.

Активда мужассамланган истеъмол хусусиятлари сарфланганда, активнинг баланс қиймати тегишли суммага ка-маяди. Бу нарса активнинг бутун фойдали ишлатиш мупдати давомида қолдик, қийматни чегирган холда, актив қийматини харажатга мунтазам ҳисобдан учирити ҳисобига амалга оширилади. Активнинг жорий қиймати ёқи унинг тикланаётган қиймати купайган-купаймаганидан катъи назар амортизация тан олинади. Номоддий активда мужассамланган истеъмол хусусиятлари ҳўжалик юритувчи субъект томонидан асосан активни ишлатиш давомида сарфланади.

Ҳўжалик юритувчи субъект активдан фойдаланиш муддатини, у билан борлик булган катор омилларни ҳисобга олган холда ҳисоб сиёсатини мустақил белгилайди.

Номоддий активлар буйича эскириш меъёри белгиланади. Эскириш меъёри активнинг дастлабки қиймати ва фойдаланиш мупдати асосида аниқланади.

2. Махсулот таннархига асосий воситаларни таъмирлаш .

буйича харажатларни етказиш тартибини аниқлаш.

Дарсликнинг «Асосий воситаларни ҳисобга олиш» бобида таъқидлаганидек, асосий воситаларни таъмирлаш буйича хара-жатлар таннархга турли усуллар ёрдамида утказилиши мумкин.

Таъмирлаш буйича хақиқийхаражатлар «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётида тупланиб, сунгра ушбу счётдан каерда фойдаланишда булган объект таъмирланганига караб, тегишли харажат счётларинингдебетиға ёзилиши мумкин.

Ёқи хақиқийхаражатларни йил давомида таннархга бир текис ўтказилишини таъминлаш учун резерв ташқил қилиш ҳам мумкин. Бунда хар ойда маблаг резерв қилиб борилади, ушбу резерв қилинган маблаг таннархга хар ойда қўшиб борилади. Таъмирлаш буйича хақиқийхаражат суммаси резерв суммасининг камайишиға ёзиб борилади. Қайси усулда таъ-мирлаш харажатларининг махсулот таннархига утказилиши ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳисоб сиёсатида мустақил равишда аниқланади ва унда уз ифодасини топали.

3. Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар (инвентар ва мосламалар)ни ҳисоблаш усулини танлаш.

Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти 4-сонида таъқидланишича, арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар — бу хизмат муддати бир йилдан кам булган ҳўжалик инвентарлари, воситалари ва мехнат буюмларидир. У ёқи бу буюм, инвентар,

воситани арзон баҳоли ва тез эскирувчилар гуруҳига қўшиш Молия вазирлиги томонидан аниқланади, дейилади Миллий Стандартда.

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар ёқи инвентар ва мос-ламалар тўғридан-тўғри «Материаллар» счётида ҳисобга олинади ҳамда фойдаланишга берилганда уларнинг қиймати тулирича харажатлар счётига ёзилади ва улар буйича эскириш ҳисобланмайди.

Шунинг учун ҳам ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқишда корхона хусусиятларидан келиб чиккан холда, арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар буйича ҳисобни тўғри ташкил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

4. Асосий воситаларга ёқи арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар гуруҳига киритиладиган буюмлар қиймат чегара-сини аниқлаш.

Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти 5-сонига мувофиқ, асосий воситалар — бу моддий ишлаб чиқариш соҳасида ва ишлаб чиқаришга тааллуқли булмаган соҳада ҳамда ижарага бериб ҳам фойдаланиладиган, бир йилдан ортиқ муддат давомида ҳаракатда буладиган моддий активлардир.

Бухгалтерия кирооби Миллий Стандарти 4-сонидатаъқидланишича, арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар — бу хизмат муддати бир йилдан кам булган ҳўжалик инвентарлари, восита-лари ва меҳнат буюмларидир. У ёқи бу буюм, инвентар, воситани арзон баҳоли ва тез эскирувчилар гуруҳига қўшиш Молия вазир-лига томонидан аниқланади, дейилади Миллий Стандартда.

Объектнинг асосий воситалар ёқи арзон баҳоли буюмлар" га қўшилиши маҳсулот таннархини ва ҳисобини юритишга таъсир курсатади. Чунки асосий воситаларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар ҳисобига Караганда анча мураккаб ҳисобланади. Асосий воситалар буйича узок, муддат давомида уларнинг эскириши ҳисобланади, ҳар бир объект буйича дастлабки қийматини ҳисоблаш зарурияти турилади ва х.к. Шунинг учун ҳам корхона қандай булса ҳам кўпроқ, буюмларни арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар каторига қўшишдан манфаатдордир.

5. Ишлаб чиқариш захиралари синтетик ҳисоби вариантини танлаш.

Маълумки, ишлаб чиқариш захираларининг синтетик ҳисоби сотиб олиш (тайёрлаш) ҳақиқий таннархи буйича, режа таннархи ёқи сотиб олиш (тайёрлаш) норматив таннархи, сотиб олиниш баҳоси буйича амалга оширилиши мумкин.

Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 4-сонига кура, товар-моддий захиралар ёқи ишлаб чиқариш захиралари таннархи уларни сотиб олиш билан боғлиқ ҳамма харажатлар ва ташиб келтириш билан боғлиқ транспорт -тайёрлов харажатларидан ташкил топади.

Товар-моддий захираларни сотиб олиш харажатлари қуйи-дагиларни уз ичига олади:

1. Сотиб олиниш қиймати.

2. Импорт божхона туловлари.

3. Маҳсулотни сертификациялаш буйича харажатлар.

4. Таъминотчиларга туланган комисион туловлар.

5. Транспорт-тайёрлов харажатлари ва бошқалар. Ишлаб чиқариш захиралари синтетик ҳисобини юритишнинг у ёқи бу вариантини қўллаш субъект ҳисоб сиёсатида белгиланади.

6. Ишлаб чиқариш харажатларини гуруҳдаш ва таннархга ўтказиш усулини танлаш.

Ҳаракатдаги «Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархи таркиби ҳақидаги асосий Низом» ва Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 4-сонига мувофиқ, харажатларни ҳисобдан чиқаришнинг ва гуруҳлашнинг бир нечта усулини қўллаш тавсия этилади. Бунда ҳўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш технологияси, бошқарма тизими хусусиятлари ҳисобга олинади.

Юкорида эслатилган меъёрий ҳужжатларда ишлаб чиқариш харажатларини қуйидагича гуруҳдаш тавсия этилади: тўғри ва эгри харажатлар, узгарувчан ва доимий харажатлар.

Тўғри харажатлар - бу маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш билан тутридан-тўғри бостик булган харажатлардир. Булар ишлаб чиқариш материал харажатлари, асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг меҳнат ҳақи харажатлари, ишлаб чика-ришга қарашли ижтимоий сугурта ажратмалари.

Санаб угилган тўғри харажатлар бир вақтнинг узида узгарувчан харажатлар ҳам деб юритилади, чунки уларнинг микдори ишлаб чиқариш ҳажмининг узгариши билан тўғридан-тўғри борланган.

Эгри харажатлар — бу ишлаб чиқариш жараёнига хизмат қилиш билан борлик булган ишлаб чиқариш аҳамиятидаги харажатлардир. Булар ёрдамчи ишчиларнинг вақтбай иш ҳақи, ишлаб чиқариш аҳамиятидаги асосий воситаларининг амортизацияси, ишлаб чиқариш асосий воситаларининг жорий ва капитал таъмирлаш харажатлари ва бошқа ишлаб чиқариш ҳажми узгаришига боштикбулмаган харажатлардир.

Юқорида айтилганлардан ташқари «Бошқа харажатлар» номли гуруҳ ҳам ажратилади.

Бу гуруҳга қуйидагилар киради:

1. Товар-моддий захиралар таннархига қўшиладиган бош-Ка харажатлар (агар товар-моддий захираларни ташиш вақтида улар жойлашган жойда содир булса).

2. Товар-моддий захиралар ишлаб чиқариш таннархига қўшил-майдиган харажатлар, улар давр харажатлари деб тан одинади:

а) сотиш буйича харажатлар;

б) бошқарма буйича харажатлар (маъмурий харажатлар);

в) бошқа операцион харажатлар ва зарарлар.

3. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобдан чиқаришнинг ва харажатларни гуруҳдашнинг у ёки бу усули ҳисоб сиёсатида корхона хусусиятларидан келиб чиккан холда танланади.

7. Ишлаб чиқаришга сарфланган ишлаб чиқариш захиралари, тайер маҳсулот, тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш усулини аниқлаш-

Ишлаб чиқариш захиралари (хом ашё, материал, ёқилри ва бошқалар)ни ҳисобга олишда қуйидаги усуллардан бири-ни қўллаш тавсия этилади:

1. ФИФО усули.

2- ЛИФО усули.

Сарфланган материалларни баҳолаш усулини тўғри танлаш муҳим аҳамиятга эга. У корхона охирига молиявий фаолиятигатаъсир утказиши мумкин. Масалан, ФИФО усулидан фойдаланиш мате-риаллар баҳоси доимий ошиб борган такдирда маҳсулот таннархи-нинг пасайиши ва корхона оладиган фойданинг ошишига олиб келиши мумкин. ЛИФО усули кулланилганда эса бунинг аксини куришимиз мумкин, таннарх ошиб, фонда камайиши мумкин.

Тайёр маҳсулот ҳисоб ва балансда ҳақиқийишлаб чика-риш таннархи, режа таннархи буйича баҳоланиши мумкин.

Агар тайёр маҳсулот режа таннархи буйича баҳоланса, у холда маҳсулот режа таннархи билан ҳақиқийтаннарх уртасидаги фарқни тўғри аниқлаш ва тўғри ҳисоб юритиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш режа таннархи ёки норматив таннарх буйича баҳоланиши мумкин.

Тайёр маҳсулот ва тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш вариантини тўғри танлаш харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляциялаш усулини тўғри танлашга уз таъсирини курсатади.

8. Ҳисоб ва калкуляция айрим объектлари уртасида эгри харажатларни таксимлаш усулини танлаш.

Эгри харажатларни таксимлаш усулини танлаш куп жихат-дан корхонанингтехнологик, ташқилий ва бошқа катор хусуси-ятларига боғлиқ. Эгри харажатларни калкуляция объектлари уртасида ишлаб чиқариш ишчилари асосий иш ҳақиғамутаносиб равишда таксимлаш максадга мувофик эмас. Чунки ишлаб чиқариш цехлари, участка ва бригадалар меҳнатни механизациялаш даражаси турлича, яъни бир хил булмаслиги мумкин. Бундай шароитца меҳнатни механизациялаш даражаси юқори булган участкага эгри харажатларнинг камрок улуши тўғри келади, механизация даражаси паст булган участка, бригадага эса ак-синча. Эгри харажатларнинг у ёки бу усулини қўллаш маҳсулот айрим турлари таннархини тўғри ҳисоблашда муҳим аҳамиятга эга. Бозор иқгисодиёти шароитида корхона маҳсулот айрим турлари таннархига эгри харажатларнинг иложи борича кўпроқ қисмини тўғридан-тўғри утказилишига эришилиши лозим.

9. Ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини калкуляциялаш усулини танлаш.

Саноат корхоналарида харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини калкуляциялашнинг норматив, буюртмали ва бўлим-ли усуллари кулланилиши бизга маълум. У ёки бу усулни танлаш корхонанинг технологик, ташқилий ва бошқа катор хусусиятларига куп жи^атдан

боғлиқ. Масалан, калькуляци-ялашнинг норматив усули асосан ишлаб чиқаришнинг оммавий ва серияли типига мансуб булган қайта ишловчи саноат тармокларида кулланилади. Бундай корхоналарда ҳар хил ва мураккаб махсулот турлари ишлаб чиқарилади.

Бўлимли усулни асосан ишлаб чиқаришнинг оммавий ва йирик серияли типига мансуб булган корхоналарда қўллаш кенгтаркалган.

Шуни таъкидлаб утиш лозимки, корхоналарда битта эмас, балки калкуляциялашнинг бир неча усули кулланилиши мумкин. Масалан, йирик корхоналарнинг асосий ишлаб чиқариш цехларида норматив ёки бўлимли, ёрдамчи ишлаб чиқариш цехларида, хусусан, ремонт цехида буюртмали усул кулланилиши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектлар ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқишда харажатлар ҳисоби ва махсулот таннархини калкуляциялашнинг усулини тўғри танлаш махсулот тай-нархини ва корхонанинг молиявий натижасини тўғри аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

10. Ишлаб чиқариш харажатларининг умумий ҳисоби ва риантини аниқлаш.

Ишлаб чиқариш харажатларининг умумий ҳисоби икки хил вариантда олиб борилади: 1) яримфабрикатли ва 2) яримфаб-рикатсиз. Биринчи вариантда яримфабрикатларнинг бир цехдан иккинчи цехга берилиши бухгалтерия ёзувлари билан расмийлаштирилади ва ҳар бир цех, бўлимда унинг ярим тайёр махсу-лотининг таннархи калкуляция қилинади. Демак, яримфабри-катли вариант нафақат тайёр махсулотнинг, балки ярим тайёр махсулотнинг ҳам таннархи калкуляция қилинади.

Яримфабрикатсиз вариант эса яримфабрикатларнинг хара-кати бухгалтерия ёзуви билан расмийлаштирилмайди ва ярим-фабрикатларнинг таннархи калкуляция қилинмайди. Факат тайёр махсулотнинг таннархи калкуляция қилинади.

Ишлаб чиқариш харажатлари умумий ҳисобининг ярим-фабрикатли вариантыда, яримфабрикатларни қайта ишлаш жа-раёнининг турли боскичларида улар таннархи аниқланади, шундай қилиб, махсулот таннархининг таркибтопиш жараёни устидан назорат олиб бориш имкони яратилади. Шу билан бирга бу вариант харажатлар ҳисоби ва махсулот таннархини калкуляциялашни бирмунча мураккаблаштиради. «Асосий ишлаб чиқариш» счётида аввал ҳисобга олинган харажатлар буйича бухгалтерия ёзувлари бир неча бортакдорланади, ишлаб чиқариш харажатлари ҳақдаги умумий курсаткичларни ички корхона оборотидан тозалаш зарурияти тугилади.

11. Махсулот реализациясидан олинadиган маблағни аниқлаш усулини танлаш.

Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-сонига муво-фик хўжалик фаолиятдан олинadиган даромац асосий, операцион ва молиявий фаолиятдан олинadиган даромадларни уз ичига олади.

Мазкур стандартга кура даромад дейилганда, хўжалик юри-тувчи субъектнинг одатдаги фаолиятдан олинadиган даромад, жумладан, махсулот (иш,хизмат) реализациясидан олинган фоизлар, дивидендлар, роялтилар ва бошқалар тушунилади.

Асосий хўжалик фаолиятдан олинadиган даромадни ҳисобга олишда асосий масала булиб даромадни тан олишвақтини аниқлаш ҳисобланади.

Саноат корхоналари жўнатилган махсулот, бажарилган иш ва хизматлар учун ҳисоб-китоб ҳужжатларини харидорга такдим этиши билан у сумма счётларда тегишли бухгалтерия ёзуви билан акс эттирилади.Харидорга такдим этиладиган ҳисоб-китоб ҳужжатларида махсулот (иш, хизмат) реализациясидан олинadиган маблағдан қўшимча климат солиғи, акциз солиғи ва бошка ажратмалар чиқариб ташланган холда курсатилади. «Тайёр махсулотни сотишдан олинadиган даромадлар» (9010) счётининг

кредита буйича ёзув ҳисобот даврининг охирида (9900) «Якуний молиявий натижа» счётининг кредит томонига ёзилади.

«Сотилган тайёр махсулотнинг таннархи» (9110) счётда аниқланган сумма ҳисобот даври охирида «Якуний молиявий натижа» (9900) счётининг дебетига ёзилади,

Бунда энг муҳими, мағсулот реализация қилинди деб кайси момент ҳисобланиши лозим, харидорга ҳисоб-китоб ҳужжатлари такдим этилган моментми ёки булмаса, маблағ корхона счётига келиб тушган вақтда ҳар бир хўжалик юритувчи субъект шу нарсани узиникг ҳисоб сиёсатида аниқ белгилаб олиши лозим.

Ҳисоб сиёсатининг таркиб топиши

Ҳисоб сиёсатининг таркиб топиши нафақат ҳисоб услубияти усуллари, вариантларини танлашни уз ичига олади, балки бунда уни ташкил қилиш ва юритиш шакллари ҳам аниқлаш лозим.

Булар қуйидагиларни уз ичига олади:

1. Ишчи счётлар режасини ишлаб чиқиш.
2. Бухгалтерия ҳисоби шакллари танлаш.
3. Бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш.
4. Мулк ва мажбуриятларнинг инвентаризациясини утқа-зиш муддати ва сонини аниқлаш.
5. ҳужжат айланиши ва ҳисоб маълумотларини қайта ишлаш технологияси коидаларини ишлаб чиқиш ва бошқалар.

Энди буларнинг ҳар қайсиси буйича алоҳида тухталамиз.

1. Ишчи счётлар режасини ишлаб чиқиш. Ҳар бир корхона мустақил равишда, марказлашган тартибда тасдиқланган счётлар режаси асосида ишчи счётлар режасини ишлаб чиқади.

Ўзбекистон Республикасида ҳўжалик юритувчи субъектлар молия-ҳўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси 21 -сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти булиб, у Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган (№ 103, 9 сентябр 2002 йил) ва Адлия пазирлигида 2002 йил 23 октябрда 1581 -сон билан рўйхатдан утган. Мазкур счётлар режаси асосида ҳар бир ҳўжалик юритувчи субъект уз ишчи счётлар режасини ишлаб чиқади. Ҳўжалик юритувчи субъект ҳамма счётлардан узи учун ҳақиқатда зарур булган счётларни танлаши, буш счётлар кодлари-дан янги счётларни киритишда фойдаланиши мумкин.

2. Бухгалтерия ҳисоби шакллари танлаш. Ҳўжалик юритувчи субъект мустақил равишда узида қўллаши лозим булган ҳисоб шаклини танлайди. Журнал-ордер шакли ёки бошқа шакл булиши мумкин. Бухгалтерия ҳисоби шаклини танлаш билан бирга, кулланиладиган ҳисоб регистрлари рўйхати, уларнинг тузилиши, регистрларга ёзувлар кетма-кетлиги ва бошқаларни аниқлайди.

3. Бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш. Ҳўжалик юритувчи субъект мустақил равишда бухгалтерия тузилиши ташкилий шакллари танлайди. Бухгалтерия қандай бўлимлардан ташкил топиши керак. У узининг ҳўжалик ва ишлаб чиқаришларини алоҳида балансга ажратиши мумкин ва ҳ.к.

4. Мулк ва мажбуриятларнинг инвентаризациясини утқа-зиш муддати ва сонини аниқлаш. Инвентаризацияни ташкил қилиш ва ўтказиш қонун-қоидалари 19-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартида курсатиб берилган.

Миллий Стандартда таъкидланишича, ҳисобот йилида ўтказиладиган инвентаризация сони, уларни ўтказиш муддати, мулк ва молиявий мажбуриятлар рўйхати ҳўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан урнатилади.

5. Ҳужжат айланиши ва ҳисоб маълумотларини қайта иш-лаш технологияси қоидаларини ишлаб чиқиш.

Ҳар бир ҳўжалик юритувчи субъект мустақил равишда ҳужжат айланиши ва ҳисоб маълумотларини қайта ишлаш техно-логиясини ишлаб чиқиши лозим. Чунки бухгалтерия ҳисоби-нинг характерли хусусиятларидан бири шундан иборатки, у ҳўжалик операцияларини ҳужжатлаштиришга асосланган. Ҳисоб маълумотлари ҳужжатлардан олинади. Дастлабки ҳужжат - бу булиб утган ҳўжалик операциясининг ёзма ҳолдаги исботидир. Шунинг учун ҳам бухгалтерияда ҳужжатларни уз вақтида тулғазиш, тўғри тулғазиш, ҳужжат айланиш тизимини ҳар бир ҳужжат буйича ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Таянч иборалар.

Махсулотни қазиб олувчи саноат тармоқлари ,қайта ишловчи саноат тармоқлари , оддий махсулот , мураккаб махсулот , ишлаб чиқариш

харажатлари , ишлаб чиқаришни туркумлаш , саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг вазифалари , Ҳисоб сиёсатининг таркиб топиши , эскирувчи буюмлар , тўғри харажатлар , эгри харажатлар.

2-мавзу: Саноат корхоналарида асосий воситаларни ҳисобга олиш.

Режа:

1. Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш.
2. Асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартиби.
3. Фойдаланишга қабул қилинган асосий воситаларни ҳисобга олиш.
4. Асосий воситалар эскириши ва ейилишининг амортизациясини ҳисобга олиш.
5. Асосий воситаларнинг таъмирланишини ҳисобга олиш.
6. Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини ҳисобга олиш.
7. Асосий воситалар инвентаризацияси ва уларни қайта баҳолашни ҳисобга олиш.
8. Ижарага олинган асосий воситаларни ҳисобга олиш.
9. Лизинг операцияларини ҳисобга олиш.
10. Номоддий активларни ҳисобга олиш.
11. Номоддий активларнинг эскиришини ҳисобга олиш.
12. Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш.
13. Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатларни ҳисобга олиш.

Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш

Асосий воситалар - бу моддий итилаб чиқариш соҳасида ва ишлаб чиқаришга талукқли бўлмаган соҳада узоқ, муддат давомида (бир йилдан ортиқ) ҳаракатда буладиган ҳамда ижа-рага топширилиб ҳам фойдаланиладиган моддий активлардир. Асосий воситаларнинг у ёқи бу объект гуруҳига киритилиши ва уларнинг таркиби 5-сонли Бухгалтерия ҳисоби Мил-лий Стакдартига мувофиқ, тартибга солинади. Уларга бино-лар, иншоотлар, машиналар, ҳужалнк инвентарлари, асбоб-ускуналар ва бошқаларни лтасол қилиб келтириш мумкин.

Асосий воситалар буйича бухгалтерия ҳисобининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- 1) асосий воситалар ҳаракати билан борлиқ ҳамма опе-рацияларни тўғри ва уз вақтида ҳужжатларда расмийлаштириш ҳамда тегишли ҳисоб регистрларида умумлаштириш;
- 2) асосий воситаларнинг эскириш ва амортизациясини туғри ҳисоблати;
- 3) асосий воситаларнинг таъмир маблагларидан тўғри ва оқилона фойдаланишни назорат қилиш;
- 4) асосий воситалардан самарали фойдаланишни назорат қилиш;
- 5) асосий воситалар хавфсизлигини сақлашни назорат қилиш;
- 6) ишлаб чиқариш кувватларидан тула фойдаланиш ҳисобига махсулот ишлаб чиқаришни оширишнинг ички резервларини аниқлаш.

ҳисоб ҳамда режалаштиришда асосий воситалар маъ-лум гуруҳдарга булиниб ҳисобга олинади ва режалаштирилади. Чунки асосий воситаларни ҳисобга олиш, режалаштиришни туғри ташкил қилишнинг муҳим шарти уларни илмий жихатдан туркумлаш ва баҳолаш ҳисобланади. Асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишига қараб ишлаб чиқаришнинг асосий воситалари га ва ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган объектларга булинади.

Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашадиган ва унта хизмат қиладиган меҳнат воситалари ишлаб чиқаришнинг асосий фондлари деб аталади. Уларнинг ишлаб чиқарнш жараёнида

катнашишдаги роли хар хил, баъзилари, маса-лан, машиналар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқаришда меҳнат курили сифатида катнашади, айримлари эса ишлаб чиқариш жараёнининг тухтовсиз ишлаб туришини таъминлайди (масалан, иншоотлар), яна бошқалари ишлаб чиқариш учун шароит яратиб беради, жумладан, ишлаб чиқариш бинолари, йуллар ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш жараёнида туғридан-туғри қатнашмайдиган объектларга уй-жой-коммунал хужалиги воситалари, соғлиқни сақлаш муассасалари (касалхона, амбулатория поликлиника), маданият ва маориф муассасалари (клублар, театрлар, кутубхона, болалар борталари) ва бошқалар киради.

Халқ хужалиги тармоқларининг туркумланишига мувофиқ, асосий воситалар қуйидаги тармоқлар ва фаолият турларига бўлинади: саноат, қишлоқ хужалиги, транспорт, алоқа, қурилиш, савдо ва бошқалар. Масалан, саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни билан бевосита боғлиқ бўлган ҳамда корхонанинг транспорт, моддий-техника таъминоти, омбор хужалиги ва бошқа бўлимларнинг асосий воситалари киради. Саноат корхоналари балансида акс эттириладиган ёрдамчи кўпхўжалик бўлимига қарашли объектлар «Қишлоқ, хўжалик тармоғи», уй-жой-коммунал хужалигига қарашли объектлар «Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш» ва «Уй-жой-коммунал хужалиги» тармоғига киради.

Демак, саноат корхоналаридан ташқари, бошқа халқ хужалиги тармоқларига қарашли объектлар ҳам фойдаланишда бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан саноат корхоналарининг асосий воситаларини саноат ишлаб чиқариши ва бошқа халқ хужалиги тармоқларининг ишлаб чиқариш фондларига бўлиш мумкин. Халқ хужалиги тармоқларининг асосий воситалари ўз фойдаланиш нуқтаи назари-дан қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

1. Бино.
2. Иншоот.
3. Ўтказувчи қурилмалар.
4. Машина ва ускуналар;
 - а) куч машиналари ва ускуналари;
 - б) ишчи машина ва ускуналари;
 - в) улчов ва тартибга солувчи асбоблар, қурилмалар ва лаборатория ускуналари;
 - г) ҳисоблаш техникаси;
 - д) бошқа машина ва ускуналар.
5. Транспорт воситалари.
6. Асбоб-ускуналар.
7. Ишлаб чиқариш инвентарлари ва жиғозлари.
8. Хўжалик инвентарлари.
9. Ишчи ва маҳсулдор моллар.
10. Қўп йиллик дарахтлар.
11. Ерни яхшилаш бўйича капитал харажатлар (иншоотларсиз).
12. Бошқа асосий воситалар.

Фойдаланиши нуқтаи назаридан асосий воситалар ҳара-катдаги, запасдаги ва фойдаланилмайдиган объектларга, у ёқни бу корхонага қарашлилиги нуқтаи назаридан корхонанинг ўзига қарашли ва ижарага олинган объектларга бўлинади. Асосий воситалар дастлабки қиймати бўйича ҳисобга олинади.

Асосий воситалар Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти 5-сонига мувофиқ қуйидаги баҳоларда баҳоланади:

Объектнинг дастлабки қиймати — бу асосий воситалар-ни қуриш ёқни сотиб олиш бўйича қилинган ҳақиқий харажатлар йиғиндисидир, бунга туланган солиқлар ҳамда туловлар, келтириш ва монтаж қилиш, урнатиш, фойдаланиш-га тоғтшириш, ундан мақсадли фойдаланиш учун ишчи ҳолатига келтириш билан туғридан-туғри боғлиқ, бўлган бошқа ҳамма харажатлар киради.

Тиклаш қиймати асосий фондларни қайта ишлаб чиқариш қийматидан, яъни уларни маълум муддатга ҳаракатдаги бозор баҳолари бўйича қуриш ёқни сотиб олишдан иборат.

Асосий воситаларнинг қолди қиймати уларнинг дастлабки қийматидан эскириш суммасини айирганига тенг. **Асосий воситаларнинг эскириши** — бу асосий восита объектларининг дастлабки имкониятларини йўқотганликларини тавсифловчи жараёндир (жисмоний ва

маънавий).

Эскириш меъёри асосий воситаларнинг дастлабки (тиклаш) қийматига фоиз ҳисобида ифодаланган эскириш микцоридир.

Амортизация қиймати — бу активнинг молиявий хисо-ботда курсатилган дастлабки қиймат суммасидан тахминий тугатиш қийматининг чиқариб ташланган суммасидир.

Фойдали хизмат муддати — бу шундай муддатки, унинг давомида асосий воситадан фойдаланишдан икгисодий самарад олинади.

Жорий қиймат — бу маълум муддатга ҳаракатдаги бозор баҳрси буйича асосий восита қиймати булиб, унга кура ман-фаатдор томонлар уртасида актив алмаштирилиши мумкин.

Тугатиш қиймати — бу активнинг фойдали хизмат муддати охирида асосий восита тугатилаётган вақтдаги тахминий қийматидан тугатиш буйича харажатлар чиқариб ташланган суммага тенг.

Коплаш суммаси — бу шундай суммаки, унга кура хужа-лик юритувчи субъект активнинг тугатиш қиймати қўшил-ган ҳолда ундан кейинги фойдаланиш ҳисобига крплаш кузда тутилган суммадир.

Дастлабки қиймат корхонада объект фойдаланишга топ-ширилган муддатда вужудга келади ва унга асосий воситани куриш ёки сотиб олиш буйича қилинган ҳақиқий харажатлар қиймати, туланган солиқдар ва туловлар, келтириш ва монтаж буйича харажатлар, урнатиш, фойдаланишга топ-шириш, максадли фойдаланиш учун, уни ишчи ҳолатига келтириш билан тўғридан-тўғри боғлиқ,булган бошқ,а ҳамма харажатлар киради. Асосий воситалар дастлабки қиймати-нинг таркиб топиш манбалари қуйидагилардан иборат:

- 1) корхона устав капиталига таъсисчилар қўшган улуши, асосий воситалар қиймати — томонлар келишуви буйича;
- 2) корхонанинг узида тайёрланган асосий воситалар ҳамда бошқа корхона ва шахслардан сотиб олинган воситалар қиймати — келтириш, монтаж ва урнатиш буйича харажатлар билан ҳақиқийхаражатлар суммасида;
- 3) бепул олинган асосий воситалар қиймати ҳамда ёрдам сифатида олинган воситалар қийматн текшириш йули билан ёки қабул-топшириш ҳужжатлари маълумотлари асо-сида аниқланади.

Асосий воситалар айрим объектларининг дастлабки қиймати улар тикланганда ёки такомиллаштирилганда купа-йиши ва объект қисман тугатилганда ҳамда қисмларга аж-ратилганда камайиши мумкин қуйидагилар асосий воситаларнинг дастлабки қиймати булиб ҳисобланади:

- 1) 1 январ ҳолати буйича қайта баҳоланган, корхона ба-лансида ҳисобда булган асосий воситалар учун - уларнинг ҳисобда акс эттирилган тиклаш қиймати;
- 2) капитал қуйилмалар ҳисобидан курилган ёки сотиб олинган асосий воситалар учун инвентар қиймат қуйидагилардан иборат булади:
 - а) бино ва иншоотлар учун — объектни куриш буйича қурилиш ва монтаж ишлари харажатларидан, лойиха кидирув ишлари ва объект инвентар қийматига қўшилиши ло-зим булган бошқа харажатлардан;
 - б) монтаж талаб қилувчи ускуналар учун - суянч ёки асосий КУРИШ, монтаж харажатларидан ва лойиха кидирув ишлари ҳамда объект инвентар қийматига қўшилиши лозим булган бошқа харажатлардан;
 - в) монтаж талаб қилинмайдиган ускуналар учун — келтириш ҳамда сотиб олиш буйича харажатлардан;
 - г) корхонага бепул қабул қилинган объектлар учун — асосий восита объектини қабул-топшириш ҳужжатида курсатилган қиймати буйича;
 - д) корхона сотиб олган, аввал фойдаланишда булган объектлар учун - сотиш ҳақидаги ҳужжатла курсатилган объектни сотиб олиш буйича эскириш суммаси қушилган ҳолда сотиб олиш, келтириш буйича ва объектни сотиб олиш билан боғлиқ бошқа харажатлар.

Тиклаш қиймати деганда асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш қиймати, яъни маълум муддатга ҳаракат-даги бозор баҳрси буйича уларни куриш ёки сотиб олиш қиймати тушунилади. Яна республика ҳукумати қарорига кура олиб бориладиган асосий восита объектларини қайта баҳолаш натижасида аниқланган қиймат ҳам тиклаш қиймати деб ҳисобланади.

Асосий воситаларнинг ҳисоб қиймати деганда уларнинг ҳисоботда ва балансда акс эттириладиган, яъни баланс қиймати тушунилади.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартиби

Саноат ишлаб чиқаришининг тухтовсиз усиб бориши корхоналарда асосий воситаларнинг купайиши ва улардан фойдаланишни янада яхшилаш билан боғлиқдир. Бу куп жихатдан асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартибига каттик риоя қилинишини талаб этади. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олишда қуйи-даги шакллардан фойдаланилади:

ОС-1 шакли. Асосий воситаларни қабул топшириш акти. Акт ҳар бир объект учун езилиб, бухгалтерияга берилади ва асосий воситани ҳисобга олиш инвентар карточкаларига ёзиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

ОС-2 шакли. Таъмир қилинган, тикланган ва такомил-лаштирилган объектларни қабул-топшириш акти.

ОС-3 шакли. Асосий воситаларни тугатиш тўғрисидаги акт.

ОС-4 шакли. Автотранспорт воситаларини ҳисобдан чиқариш акти.

ОС-6 шакли. Асосий воситаларни ҳисобга олиш инвентар карточкаси. Асосий воситаларни қабул-топшириш акт-лари ва ушбу объект техник ҳужжатлари асосида ҳар бир объектга инвентар карточкаси очилади-

ОС-7шакли. Асосий воситаларни ҳисобга олиш бўйича инвентар карточкалар руйхати.

ОС-8 шакли. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси. Туркум гурухлари бўйича асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш учун қулланилади. Карточка маълумотлари асосида асосий воситалар ҳаракати ҳақидаги ҳисобот тулғазилади.

ОС-9 шисоги. Асосий воситалар инвентар руйхати.

Фойдаланишга қабул қилинган асосий воситаларни ҳисобга олиш

Фойдаланишга қабул қилинган ҳар бир объект учун ОС-акамлитипик шаклдаги асосий воситаларни қабул қилиш-топширишактизилади. Унда объектнингдастлабки қиймати ва бошқа техник-иқисодий маълумотлар курсатилади. Акт-180

га ушбу объектга тааллуқли булган жами техник ҳужжатлар қўшиб қўйилади. Асосий воситалар ҳисоби корхона бухгалтериясида белгиланган номенклатурада ҳар бир инвентар объекти бўйича юритилади.

Инвентар объекти дейилганда айрим восита ёки маълум ишлаб чиқариш функциясини бажаришга мулжалланган буюмлар (хамма мосламалари билан) жами тушунилади. Ҳисобга қабул қилинган ҳар бир асосий восита объект-тига, масалан, биноларга 001 дан 099 гача, иншоотларга 100 дан 199 гача, ўтказгич қурилмаларига 200 дан 299 гача ва ҳоказо инвентар раками бириктирилади.

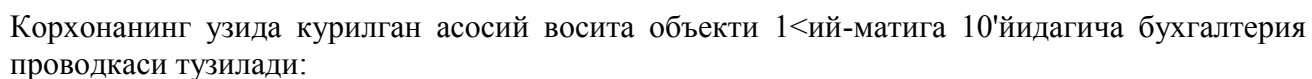
Бухгалтерия акт асосида ОС-6 шаклидаги инвентар кар-точкасини очади ва унга объект ҳақидаги хамма маълумотлар-ни ёзади. Сунфа инвентар карточкалари ОС-7 шаклидаги мах-сус руйхатда, асосий воситалар туркум гурухлари бўйича руйхат қилинади. Руйхат қилинган карточкалар асосий воситалар кар-тотекаларига жойлаштирилади, бунда улар тармок туркум гурухлари, гурух ичида эса жойланиш, фойдаланиш жойлари ва турлари бўйича гурухланади. Ҳаракатда булмаган асосий восита объектларининг карточкалари алоҳида гурухданади.

Асосий воситалар ҳисоби фойдаланиш жойларида (цехлар, участкалар, корхона булинмлари) асосий воситалар инвентар карточкалари бўйича амалга оширилади (ОС-9 шакли). Ҳамма молдий жавобгар шахслар билан белгиланган намунада 2 нусхада шартнома тузилади, биттаси бухгалтерияда, ҳар бир моддий жавобгар шахсга очилган делада, бошқаси эса уша ходимда сакланади.

+абул қилинган, тугатилган ва корхона ичида кучирилган асосий воситаларнинг инвентар карточкалари тегишли ёзувдан сунг ой охиригача алоҳида сакланади. Улар асосида ҳар ойда асосий воситалар амортизацияси ҳисоб-китоби тузилади, уларнинг ҳар бири бўйича қабул қилиш, ҳисобдан чиқариш бўйича оборотлар қўшилади ва асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси тулғазилади. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточ-каси (ОС-8 шакли) жорий йилнинг бошида очилади. Унда 1 январга ва ҳар бир кейинги

Фойдаланишдаги, захирадаги ёки жорий лизинг шарт-номаси бўйича ижарага берилган корхонага карашли асосий воситаларнинг ҳолати ва ҳаракатини ҳисобга олиш ку-йидаги счётларда амалга оширилади:

0199-«Консервация килинган асосий воситалар». Сотиб олинган асосий воситалар сўётларда кўйидагича акс эттирилади:

эскириб боради. Узининг қийматини ишлаб чиқарилаётган махсулот ёки бажарилаётган иш қийматига секин-аста ўтказади. Улар икки хил жисмоний ва маънавий эскиради. Объектнинг фойдаланиш жараёнидаги эскириши жисмоний эскириш деб юритилади. Юкори меҳнат унумдорлигини таъминлайдиган, тузилиши жихатидан мукамал булган янги объектларнинг ишлаб чиқарилиши аввал фойдаланишда булган эски объектларни жисмоний жигатдан тула эскиргунга қадар ишлаб чиқаришдан сиқиб чиқаради. Бу маънавий эскириш деб юритилади.

Асосий воситаларнинг махсулот қийматига ўтказилган қисми уларни қайта тиклаш манбаи ҳисобланади. Махсулот ёки бажарилган иш таннархига ўтказиб бориладиган асосий воситалар эскирган қисмининг қиймати амортизация ёки амортизация ажратмаси деб аталади. Амортизация суммаси объектнинг дастлабки қийматини қайта тиклаш ва капитал таъмир билан борлик харажатларни қоплаши лозим. Амортизация, аввало, оддий тақрор ишлаб чиқаришни, яъни асосий воситаларнинг дастлабки қиймати тула тикланишини таъминлайди. У маълум даражада кенгайтирилган тақрор ишлаб чиқариш манбаи булади. Чунки эскирган ускуналар урнига янги, юкори меҳнат унумдорлигини таъминлайди га нлари сотиб олинади. Бу, ўз навбатида, меҳнат унумдорлигининг ошишига, таннарх ва умуман капитал харажатларнинг камайишига олиб келади.

Амортизация суммаси аввал белгиланган меъёр асосида аниқланади. Бу меъёр асосий воситаларнинг жисмоний ва маънавий жихатдан эскириши фоизига мувофиқ келади. Асосий воситаларнинг амортизация ажратмаси ҳар ойда белгиланган меъёр асосида ҳисобланади. У объектнинг дастлабки қийматига нисбатан маълум фоизда белгиланган.

Уй-жой бинолари буйича амортизация фақат капитал таъмир харажатларини қоплаш учун ажратилади. Янги уй-жой биноларини қуриш билан боғлиқ сарфлар эса капитал қуйилмалар ҳисобидан амалга оширилади. Эҳтиёждаги машина, ускуна ва транспорт воситалари буйича амортизация фақат улар қийматини тула тиклаш учун ажратилади.

Асосий воситаларнинг эскириши республика ҳукумати қарори билан тасдиқланган асосий фондлар гуруҳлари буйича амортизация ажратмасининг ягона меъёри буйича ҳар ойда ҳисобланади.

Асосий фондлар гуруҳлар буйича амортизации ажратмаси меъёрлари

№	Асосий фондлар гуруҳлари	Меъёр (фоиз ҳисобида)
1	Бинолар, иншоотлар ва қурилишлар	5
2	Енгил автомобиллар, таксилар, йулларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси махсус асбоб, инвентар ва жш;оз, компьютер, ташкилот, муассаса бинолари ва маълумотларни қайта ишлаш буйича ускуналар	20
3.	Харакатдаги состав, аитомобил транспорти юк автомобиллари автобуслар. махсус аетомобиллар на автоприцепдар -Машпна на ускуналар: саноатнинг ҳамма тармоқари учун металдан асбоблар ишлаб чиқариш, темир пресслаш ускуналари, кишлок, ҳужалиги машина ва ускуналари. Офис учун мебеллар	15
4.	Бошқа гуруҳларга қўшилмаган амортизация кўшгнучи активлар	10

5.		8
----	--	---

Амортизация ажратмаси қуйидаги асосий воситалар буйича ҳисобланмайди:

- мақсулдор моллар;
- кутубхона фонди;
- умумий фойдаланишдаги автомобил йуллари ва хоки-мият арамоғидаги ҳахар ободонлаштириш иншоотлари тупик амортизация ҳисобланган асосий воситалар буйича;
- белгиланган тартибда консервацияга ўтказилган фондлар.

Тулиқ амортизация ҳисобланган асосий воситалар буйича махсулот реализацияси таркибида корхона олган амортизация ажратмасининг суммаси асосий воситаларнинг оборот маблағларга айланиши деб қаралади ва 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» кредитидан корхона хохиши буйича фойдаланилади.

Маълумки, асосий воситалар узокмуддат фойдаланишда булади, улардан фойдаланиш муддати бу активлар фойда келтирадиган ҳисобот даври мобайнида тенг равишда тақсимланиши керак. Бу жараён асосий воситалар буйича эскириш ҳисоблаш ёки амортизация деб аталади,

Хозирги вақтда амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг қуйидаги учта усули мавжуд:

1. қийматни бир текисда (туғри чизикли) ҳисобдан чиқариш усули.
2. Бажарилган ишлар ҳажмига пропорционал равишда амортизация (эскириш) ҳисоблаш усули (ишлаб чиқариш).
3. Тезлаштирилган ҳисобдан чиқариш усули:
 - а) сонлар йириндиси буйича қийматни ҳисобдан чиқариш усули;
 - б) кодикни камайитириш усули,

Амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг биринчи усулида, номидан ҳам маълум бўлиб турибдики, объектнинг амортизацияланадиган қиймати унинг хизмат қилиш муддати даври мобайнида бир текисда ҳисобдан чиқарилади, яъни амортизация суммаси объект хизмат муддати хар бир йилига бир хил суммада ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу усул бир текисда ҳисобдан чиқариш усули деб номланади.

Мисол. Енгил автомашинанинг бошлангич қиймати 20 мйнг сум деб фараз қилайлик. У 5 йил фойдаланишда булади ва фойдаланиш муддати охиридаги қолдиқ қиймати 2 минг сум. Бу ҳолда хар йиллик амортизация суммаси амортизацияланади-ган қийматнинг 20% ини ташқил қилади:

$$5-100 \times \frac{20000-2000}{5} \times 20\%$$

1-Х

5

Объектнинг йиллик амортизация суммаси бир текис ҳисобдан чиқариш усулида 3600 сумни ташқил қилади:

$$\text{Бошлангич қиймат} - \text{қолдиқ қиймати} \times \frac{20000 - 2000}{5} \div 3600 \text{сум}$$

Хизмат қилиш муддати

5

Амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг иккинчи усули бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда амортизация ҳисоблаш деб номланади. Бу усулда уз номига кура, амортизация ҳисоблашда объектнинг хизмат қилиш муддати эмас, балки бажарган иш ҳажми асос қилиб олинади.

Мисол. Фараз қилайлик, юқорида суз юритганимиз енгил автомашинанинг бутун хизмат килиш муддати давоми-даги юриш хажми 60 минг км. Бошлангич қиймати 200.000 сум, эскириши 20.000 сум. У холда хар бир қилометр учун амортизация харажатлари қуйидагича аниқланади:

Бошлангич қиймат - қолдиқ қийматик200.000-20.000 қ3 Бажарадиган иш хажми 60.000
Демак, хар бир босилган қилометр учун амортизация харажатлари 3 га тенг.

	Бошланг ич	Юриш и	ЙИЛЛИК амортизация	Жамгарилган амортизация	Баланс қиймати
Харид	200 000	-	-	-	200 000
1й охири	200 000	20 000	60 000	60 000	140 000
2й охири	200 000	10 000	30 000	90 000	110 000
3й охири	200 000	10 000	30 000	120 000	80 000
4й охири	200 000	10 000	30 000	150 000	50 000
5й охири	200 000	10 000	30 000	180 000	20 000

Ишлаб чиқариш усулида ҳисобланган амортизациялар

Амортизация ҳисоблашнинг учинчи усули тезлаштирилган ҳисобдан чиқариш усули деб аталади. Бу усулда 2 хил вариантда объект қиймати ҳисобдан чиқарилади. Биринчи вариант сонлар йигиндиси буйича қийматни ҳисобдан чиқариш деб аталади. Бу варианта қуйидагича амортизация ҳисобланади:

Юқорида мисол келтирганимиз енгил автомашинанинг тахмин қилинаётган фойдали хизмат муддати 5 йил, фой-даланиш йиллари суммаси - 15 йил.

$1+2+3+4+5=15$.

Йиллик амортизация суммаси хар бир қасрни 180000 га

(200 000 — 20 000) тенг булган амортизацияланадиган қийматга купайтириш йули билан топилади.

Бу холла ҳисоб-китоб қуйидагича курунишда булади:

	Бошланрич қиймати	Йиллик. амортизация	Жамгарилган амортизация	Баланс қиймати
Харид санаси	200 000	-	-	
1 йил охири	200 000	(5/15x180000)	+60 000	140 000
2 йил охири	200 000	(4/15x180000)	+ 48 000	152000
3 йил охири	200 000	(3/15x180000)	+36000	164000
4 йил охири	200 000	(2/15x180000)	+24000	176000
5 йил охири	200 000	(1/15x180000)	+ 12000	188000

Амортизация ҳисоблашнинг 3-усули иккинчи варианты камайиб борувчи қолдикусули деб аталади. Бу усулнинг мохияти шундан иборатки, бунда тўғри чизикли усулда фойда-ланган нормал ставкага нисбатан икки қарра купайтирилган меъёр кулланилади. Бу жараён икки марта оширилган амор-тизацияда каманиб борувчи қолдик усули деб ҳам аталади.

Юқорида келтирилган мисолимиздаги енгил автомашинанинг фойдали хизмат муддати 5 йилга тенг. Тўғри чизик-ли амортизациялаш усулида хар йилги меъёр 20% ни таш-қил 1<илади. Бу усулда бу меъёр 40% га тенг булади. Амортизация суммасини ҳисоблаш учун ушбу 40% меъёр хар йил охирида баланс қийматига купайтирилади. Бу ҳисоб-китобни қуйидаги жадвалда кураимиз:

	Бошлангич қиймати	Йилликамор-тизация суммаси	Жамгарилган амортизация	Баланс қиймати
--	----------------------	-------------------------------	----------------------------	-------------------

Харид санаси	200 000	-	-	
1 йил охири	200 000	$(40\% \times 200000) + 80000$	120 000	120 000
2 йил охири	200 000	$(40\% \times 120000) + 48000$	152000	48000
3 йил охири	200 000	$(40\% \times 72000) + 28800$	171 200	28800
4 йил охири	200 000	$(40\% \times 4320) + 1728$	182 720	17280
5 йил охири	20 000	2592-2000+592	180 000	20 000

Асосий воситаларнинг таъмирланишини ҳисобга олиш

Асосий воситалар вақти-вақти билан таъмирланиб турилади. Бу эса, уз навбатида, улардан фойдаланиш муддатини узайтиради. Асосий воситалар таъмирланиши ҳисобининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- 1) бажарилган таъмирлаш ишларининг таннархи ҳамда хажмини туғри ва уз вақтида аниқлаш;
- 2) таъмирлаш билан боғлиқ харажатларнинг махсулот ёки бажарилган иш таннарихига тўғри ўтказилишини таъминлаш;
- 3) таъмирлаш ишлари учун ажратилган маблагдан тўғри фойдаланилиши устидан назорат олиб бориш;
- 4) таъмирлаш ишларининг уз вақтида ва сифатли қилиб олиб борилиши устидан назорат олиб бориш ва бошқ.

Таъмирлаш харажатлари икки хил усул билан тегишли счётларга ёзилиши мумкин:

а) таъмирлаш буйича ҳамма харажатларни вужудга келиш жараёнида ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзиш;

б) махсус резерв фонди ташкил қилиш йули билан. Резерв фондининг ташкил қилиниши асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини йил давомида махсулот ва бажарилган иш, хизмат таннарихига бир текис ўтказилишини таъминлайди. Корхонада таъмирлаш ишларини олиб бориш учун резерв Ўзбекистан Республикаси Молия вазирли-ги рухсати билан ташкил қилинади. Резерв суммаси хар ойда, корхона томонидан мустақил белгиланадиган норматив мик-дорда махсулот таннарихига қўшилади. Норматив беш йил муддатга қатъий белгиланган суммада ишлаб чиқилиши лозим еки асосий воситалар дастлабки қийматига нисбатан фоиз куринишида бўлади. Резерв суммасининг тутри ташкил қилинганлиги ва ундан тўғри фойдаланиш вақти-вақти билан текшириб турилалаи. Бу жараён смета, ҳисоб-китоб маълумотлари асосида амалга оширилади. Резерв суммаси 8900-«Келгусида қилинадиган харажат ва туловлар резерви» счётида ҳисоб қилинади.

Асосий восита объекти фойдаланишда булган цех кучи билан бажарилган таъмирлаш ишлари қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

1010, 1030, 1040, 6710,

2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар»

6510

2320-«Бошқа ишлаб чиқариш»

2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари»

Д-т К-т
С |

Д-т К-т
 |

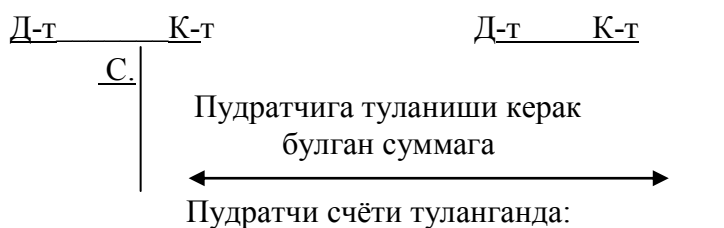
Таъмирлаш ишлари ҳўжалик ёки пудрат усулида олиб борилади. Хўжалик усулида таъмирлаш ишлари корхонанинг таъмир-механика ёки асосий ишлаб чиқариш цехлари ишчилари томонидан бажарилади. Бунда тугалланган таъмирлаш ишлари «қабул-топшириш акти» ҳужжати билан расмийлаштирилади. Унда таъмирлаш ишларининг смета ҳамда

хақиқий қиймати, объектнинг номи ва бошқа маълумотлар курсатилади. Акт икки нусхада ёзилиб, бир

нусхаси бухгалтерияга топширилади.

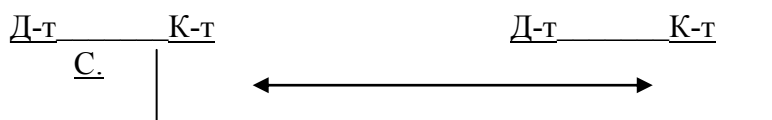
Пудрат усулида бажарилган таъмирлаш ишлари қийма-тига пудратчи счётига асосланиб, қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

6010 2510,2710.2310

5100-«Ҳисоб-китобсчёти»

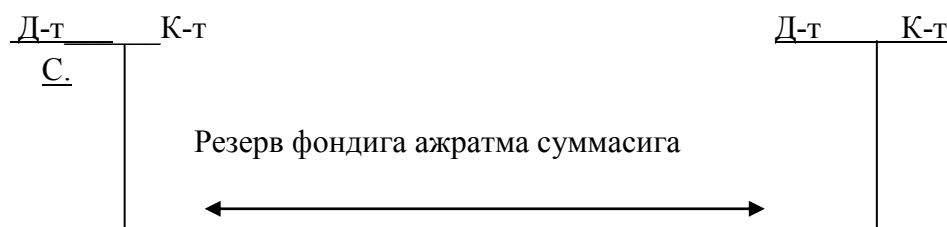
6010

Асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини счётларга ёзиш 8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва туловлар резерви» счётидан фойдаланилган ҳолда акс эттирилади ва қуйидагича бухгалтерия проводкалари билан расмийлаштирилади:

Резерв фондини ташқил қилиш суммасига:

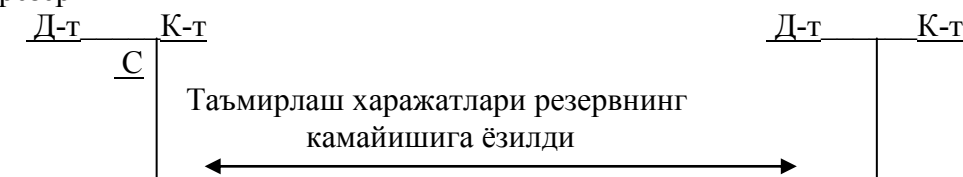
2010,2310, 2510 вах.к.

Ҳўжалик усулида бажарилган тугалланган таъмирлаш харажатлари счётларда қуйидагича акс эттирилади:

2310-«Ёрдамчи ва бошқа ишлаб чиқаришлар» "резерви»

8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва туловлар

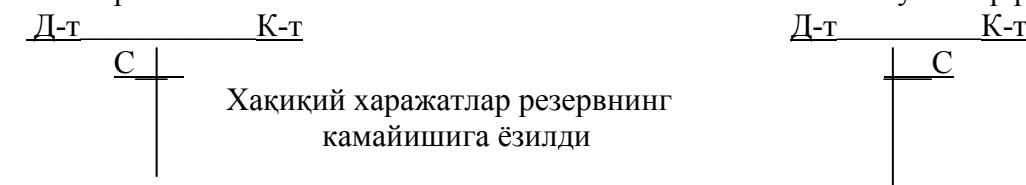
Асосий воситаларни нудрат усулида таъмирлаш буйича хақиқий харажатлар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

6010-«Мол етказиб берувчилар

8910-«Келгусида қили

ва пудратчиларга туланадиган счётлар»

надиган харажат ва туловлар резерви»

Асосий воситаларни таъмирлаш жараёнида олинган, қайтариладиган чиқиндилар улардан фойдаланиш баҳоси буйича қабул қилинади ва асосий воситаларни таъмирлаш буйича ҳақиқий харажатларнинг камаишига қуйидагича бухгалтерия ёзуви билан ёзилади:

2310-2510-счётлар

1010-«Хомашё ва материаллар»

Д-т	К-т
С	

Д-т К-т

таъмирлаш харажат-
ларининг камаишига ёзилди

Чиқинди қиймати

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини ҳисобга олиш

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши қуйидаги ҳолларда юз беради:

- 1) бошқа давлат корхоналарига юқори ташкилот рухсати билан қайта тақсимлаш тарзида нақд пулсиз берилиши;
 - 2) бошқа корхона ва ташкилотларга сотилиши;
 - 3) тула эскириши, табиий офат натижасида ва бошқа сабабларга кура ҳисобдан чиқарилиши.
- Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши ОС-1 ва ОС-3, ОС-4 шаклларидаги қабул-топшириш актлари билан расмийлаштирилади.

Асосий воситаларнинг синтетик ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг журнал ордер шаклини кулловчи корхоналарда 13-журнал ордерда юритилади. Унга 0100-«Асосий воситалар» 0200-«Асосий воситаларнинг эскириши», 8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» счётларининг кредити буйича ёзувлар қайд қилиб борилади.

Асосий воситалар инвентаризацияси ва уларни қайта баҳолашни ҳисобга олиш

Ўзбекистан Республикаси Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 19-сонида умуман инвентаризация ўтказиш ва уни ташкил қилиш, жумладан, «Асосий воситалар инвентаризациясини» ўтказиш ва ташкил қилиш қонун қоидалари ҳақида суз юритилади. Бу стандарт Ўзбекистан Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби ҳақида»ги қонунининг 11-моддасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Миллий Стандартда таъқидланишича, инвентаризация бошлангунга қадар қуйидагилар текширилиши зарур:

- 1) инвентар карточкалар, инвентар китаб ёки руйхатлар борлиги ва уларнинг ҳолати;
- 2) техник паспортлар ёки бошқа техник ҳужжатларнинг борлиги ва уларнинг ҳолати;
- 3) ижарага берилган ёки ҳўжалик юритувчи субъект томонидан ижарага олинган, вақтинча фойдаланишда бўлган асо-сий воситалар буйича ҳужжатларнинг борлигини текшириш.

Асосий воситалар инвентаризацияси уларнинг ҳақиқатда борлигини ҳамда сифат ҳолатини аниқлаш, техник ҳужжатларни текшириш ва бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан таққослаш мақсадларида ўтказилади. Инвентаризацияни ҳўжалик юритувчи субъект раҳбари буйруғи билан тайинланган инвентаризация комиссияси ўтказди. Комиссия моддий жавобгар шахс иштироқида асосий воситалар-ни инвентаризация қилади. Олинган маълумотлар инвентаризация ведомостига ёзилиб, бухгалтерияга топширилади. Ведомост икки нусхада тузилиб, комиссия аъзолари ва моддий жавобгар шахс томонидан имзоланади.

Инвентаризация вақтида ортиқча чиккан объектлар бош-лангич ва эскириш қийматларига одатдагидек бухгалтерия проводкалари тузиш йули билан счётларда акс эттирилади.

Объектнинг дастлабки қийматини купайтириш ёки камай-тиришни талаб қилувчи инвентаризация натижалари махсус бухгалтерия проводкалари тузиш билан расмийлаштирилади. Асосий воситалар қийматини қайта баҳолаш маълум муддатга уларнинг реал қийматини белгилаш учун ўтказилади. ҳамма асосий фондпар қайта баҳолаш давомида тиклаш қий-мати буйича баҳоланади, бир вақтнинг узида уларнинг эскириш даражаси ҳам белгиланади. Асосий воситаларига Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти 5-сонига кура, вақти-вақти билан инфляция даражаси ҳисоби олинган ҳолда қайта баҳоланади. +айта

баҳолаш республика ҳукумати қарори, корхона мулки мулкдорлари (таъсисчилар) қарори бўйича ўтказилиши мумкин. Объектнинг инвентар қиймати қупайтириш ёки камайитириш уларни қайта баҳолаш натижасида, қайта баҳолаш бўйича курсатмага мувофиқ бухгалтерия ҳисоби счётларида тартибга солинади

Ижарага олинган асосий воситаларни ҳисобга олиш

Ҳозирги даврда саноат ишлаб чиқаришида янги иқтисодий муносабатларни ишлаб чиқаришга кенг жорий қилиш муҳим аҳамиятга эга. Корхона мабларларини ижарага олиш муносабатлари ҳам шулар жумласидандир. Ижара муносабатлари деганда нима тушунилади. Бу тушунчанинг моҳияти шундан иборатки, бунда ижарачи ижара берувчидан шартнома асосида ишлаб чиқариш воситалари, ер ва бошқа мол-мулкларни маълум бир муддатга ижара тулови асосида фойдаланиш учун олади. Ижара муносабатларида ижара ҳақи муҳим рол уйнайди ва ижарачи билан ижарага берувчи муносабатларини келтириб чиқаради.

Асосий восита ижараси — бу ижарага олувчининг ҳўжалик фаолиятини мустақил амалга ошириши учун зарур бўлган асосий восита объектларидан фойдаланиши ёки мулкчилик ҳуқуқига эга бўлишга асосланган шартномадир. Ижарага берувчи ва ижарага олувчи уртасидаги узаро муносабат ижара шартномаси билан тартибга солинади. Шартнома ижара ҳақи миқдори, ижара муддати, томонларнинг ижара шартларини бажариш бўйича мажбуриятлари ҳақидаги тулиқ маълумотларни ўзида мужассам этиши лозим.

Ижаранинг қуйидаги турлари мавжуд:

Муддатига кура:

- 1) узоқ муддатли ижара — бир йил ва ундан ортиқ муддатга;
- 2) қисқа муддатли ижара - бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатга.

Мулкни топшириш шартига кура:

- 1) молиялаштирилган;
- 2) жорий.

Молиялаштирилган ижара натижасида ижарага берувчи, одатда, шартнома тузилган ваюгда берилаётган мулкни жорий баҳосида ортиқ ёки унта тенг қийматда олади ва қупчилик ҳолларда топҳирилган мулк кейинчалик ижарага олувчининг мулкига айлантирилади (шундай шарт билан ижарага олади). Бу асосан, узоқ муддатли ижарага ҳосдир. Ижарага олувчи асосий восита объект ридан игу объектга бўлган вақтинчалик эҳтиёжини қондиради. Мулкчилик ҳуқуқи эса ижарага берувчида сақланади.

Ижарага олинган асосий воситалар бухгалтерия ҳисоб-бини ижарага олувчи 001-«қисқа муддатли ижара бўйича олинган асосий воситалар» номли балансдан ташқари счётда, ижарага олиган асосий воситаларнинг ҳар бир объекти бўйича шартномада аниқланган баҳода амалга оширади.

Лизинг операцияларини ҳисобга олиш

Лизинг операцияларини ҳисобга олишнинг амалдаги тизими ижара муносабатларини ҳисобга олишдан фарқ қилади. Лизинг муносабатларининг ривожланиши ва молиявий лизингни қутлаш билан бу муносабатларни ҳисобга олиш мураккаблашади. Ижарага берувчи (лизингга берувчи) лизингга топширилган ҳар бир объект бўйича объектга хизмат курсатиш, таъмирлаш ва сурурта харажатларини алоҳида ҳисобга олиб боради. Лизингга олувчи ҳар бир босқич ёки ижара турининг самарадорлигини аниқлайди.

Лизинг - бу лизинг берувчи билан лизинг олувчи урта-сидаги келишувга мувофиқ лизинг олувчига мустақил ҳўжалик ёки бойича фаолиятни амалга ошириш мақсадида вақтинча фойдаланиш учун тақдим этилиши ҳақидаги ҳўжалик муносабатидир.

Лизинг шартномаси бу шундай шартномаки, унга кура, бир томондан лизингга берувчи, иккинчи томондан лизингга олувчи, учинчи томон ишлаб чиқарувчи (сотувчи) билан лизингга берувчи узаро келишади, ишлаб чиқарувчидан (сотувчидан) узининг маблағига лизинг олувчи учун мулкни сотиб олиш ҳақида мажбурият олади, лизингга олувчи эса, уз навбатида, лизингга берувчига лизинг туловини тулаб туриш ҳақида мажбурият олади.

Лизинг объекти бўлиб, ер участкаси ва бошқа табиат объектларидан ташқари, тадбиркорлик

фаолияти учун фой-даланиладиган, ишлатилмайдиган хар қандай нарса ҳисобланиши мумкин.

Лизинг субъектлари булиб қуйидагилар ҳисобланади:

Лизингга берувчи — бу лизинг буйича мулкни лизинг олувчига кейинчалик бериш мақсадида сотиб олувчи шахс.

Лизинг олувчи ~ бу лизинг объектини фойдаланиш учун олувчи шахс.

Ишлаб чиқарувчи - лизинг объектини туридан-туғри ишлаб чиқарувчи шахс.

Лизингнинг молиявий ва жорий ижара (оператив лизинг) турлари мавжуд.

Молиявий лизинг (молиялаштириладиган) - бу вдун-дай лизинг турики, бунда бу активга булган мулкчилик ҳуқуқи купроқ иккинчи томонга, яъни лизинг олувчига утади

Лизинг шартномаси муддати тугаганидан сунг, агар бошқа нарса шартномада кузда тутилмаган булса, лизинг объекти лизинг олувчи мулкига утади.

Жорий ижара (оператив, лизинг) — бунга молиявий лизингдан бошқа ҳамма лизинг турлари киради.

Корхоналарда узоқ мулдатга ижарага олинган асосий воситалар ҳисоби 0310-«Лизинг шартномаси буйича олина-диган асосий воситалар» счётида юритилади. Бу счёт ижарачи (лизинг олувчи) корхоналар томонидан кулланиладн.

Жорий (қиска муддатли) ижара шартномаси буйича корхона томонидан олинган объектлар ҳисоби балансдан ташкари 001-«Ижарага олинган асосий воситалар» счётида юритилади. Лизинг ҳисоби 6-сон «Лизинг ҳисоби» Бу МС-га мувофик, амалга оширилади.

Узоқ, муддатга ижарага олинадиган асосий воситаларга вақтинчалик фойдаланиш учун лизинг шартномаси асосида лизинг берувчи томонидан лизинг олувчига берилган кучадиган ва кучмас мулк киради. Лизинг шартномасининг муддати утиши билан шартномада келишилган сотиб олиш баҳосининг жами микдорини туплаш шarti асосида объект ижарачининг мулкига айланиши мумкин.

Узоқ мулдатга ижарага олинадиган асосий воситалар 0310-«Лизинг шартномаси буйича олинган асосий воситалар» счётида лизинг берувчи ва лизинг олувчи уртасида келишилган баҳрда ҳисобга олинади. Лизингга олинган объектларга эскиришни ҳисоблаш сиёсати уз асосий воситаларига эскириш ҳисоблаш сиёсатиға мувофик келиши керак. Амортизация ажратмалари 5-сон «Асосий воситалар» Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига асосан ҳисобланиши керак, агар лизинг шартномасининг муддати утиши билан лизинг олувчига активга эғалик ҳуқуқи утишига ишонч булуаса актив лизинг шартномасининг амал қилиш муддати давомида ёқи активнинг фойдали хизмат муддати давомида,бу муддат-ларнинг қайси бири қисқароқ эканлигидан келиб чиққан холда, тулиқ амортизация қилиниши керак (Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарт, 5-сон, 29-модда).

Номоддий активларни ҳисобга олиш

Номоддий активлар корхонанинг узоқ муддатли харажатлари булиб, узоқ муддат давомида юқори даромад олиш учун шароит яратади. Номоддий активлар таркибига ер, сув ва бошқа табиат рессурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи, патенглар, ноу-хау, фирма баҳрси, корхонани ташқил қилиш даврида вужудга келадиган ташқилий харажатлар, муаллифлик ҳуқуқдари, саноат намуналарига ҳуқуқ электрон-ҳисоблаш машиналари учун дастур махсулотлари ва бошқалар киради.

Ер участкаларидан фойдаланиш ҳуқуқи корхона устав капиталига иштирокчилар тулови қийматининг бир қисмини ташқил қилиши мумкин. Бу ҳуқуқ климата корхонада иштирокчилар келишуви буйича аниқланадиган ер баҳосига борлик.

Фирма баҳоси турли йуналишдаги корхоналарни сотиб олишда вужудга келади ва корхона рентабеллиги, унинг махсулот ишлаб чиқариш бозоридаги нуфузи, рақобатбардошлилик даражаси ва бошқа куплаб омиллар таъсирида таркиб топади- Корхона сотиб олиниш қийматининг ҳамма активлар қўшилган холдаги жорий қийматидан ошиб кетиши «*фирма баҳосини*» ташқил этади ва у корхона балансида номоддий активлар сифатида ҳисобга олинади.

Ноу-хау — ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолияти жараенида фойда келтирувчи янги технологиядир. Уни корхона таъсисчилари келишувида аниқланган қиймат буйича корхона устав капиталига улуш ҳисобида киритиш ҳаммумкин.

Корхонанинг ҳар бир иштирокчисига тааллуқди ташкилий харажатлар корхонани ташкил қилиш давомида вужудга келади ва корхона фаолиятининг бошланғич давридаги ташкилий харажатлар ва нобудгарчиликлардан ташқари, маслаҳатчилар хизматлари, реклама тадбирлари, ҳужжатларни тайёрлаш, руйхат таглиш ва бошқа туловлардан иборат бўлади.

Муаллифлик ҳуқуқи - бу илмий, адабий, мусика ёки бошқа асарларни нашр қилиш, ижро этиш ёки бошқа турдаги фойдаланиш ҳуқуқидир.

Саноат намуналари ҳуқуқи — маҳсулот ташки куруни-шини аниқловчи бадий-конструкторлик қарорларидан фойдаланишдаги тулик, имтиёзлардир.

Электрон ҳисоблаш машиналари учун дастур маҳсулотлари — бу техник ва фойдаланиладиган ҳужжатлар туплами, бошқарувнинг автоматик ҳамда маълумотларни қайта ишлаш тизимини тузувчи техник ва дастур маблағлари комплекси.

Номоддий активлар қуйидагича баҳоланиши мумкин:

1) томонлар келишуви баҳоси бўйича;

2) уларни таъсисчилар устав капиталига улуш ҳисобидан киритганда;

3) бошқа ташкилотлар ва шахслардан номоддий активлар объектларини тайёрлик ҳолатига келтириш ва сотиб олиш ҳақиқий харажатлари баҳоси бўйича сотиб олинганда;

4) бошқа корхона ва шахслардан эксперт йули билан белгиланган баҳо бўйича бепул олинганда.

Номоддий активлар объектларининг аналитик ҳисоби ОС-6 шаклдаги инвентар карточкаларда юритилади, унда объектнинг руйхат қилиш рақами, уларнинг дастлабки қиймати, техник-иқтисодий тавсифи, самарали фойдаланиш муддати ва бошқалар акс эттирилади.

Мулкчилик ҳуқуқи асосида корхонага тегишли номоддий активларнинг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда амалга оширилади:

0410-«Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау».

0420-«Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат на-муналари».

0430-«Дастурий таъминот».

0440-«Гудвилл».

0450-«Ташкилий харажатлар».

0460-«Франчайзлар».

0470-«Муаллифлик ҳуқуқлари».

0480-«Ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари».

0490-«Бошқа номоддий активлар».

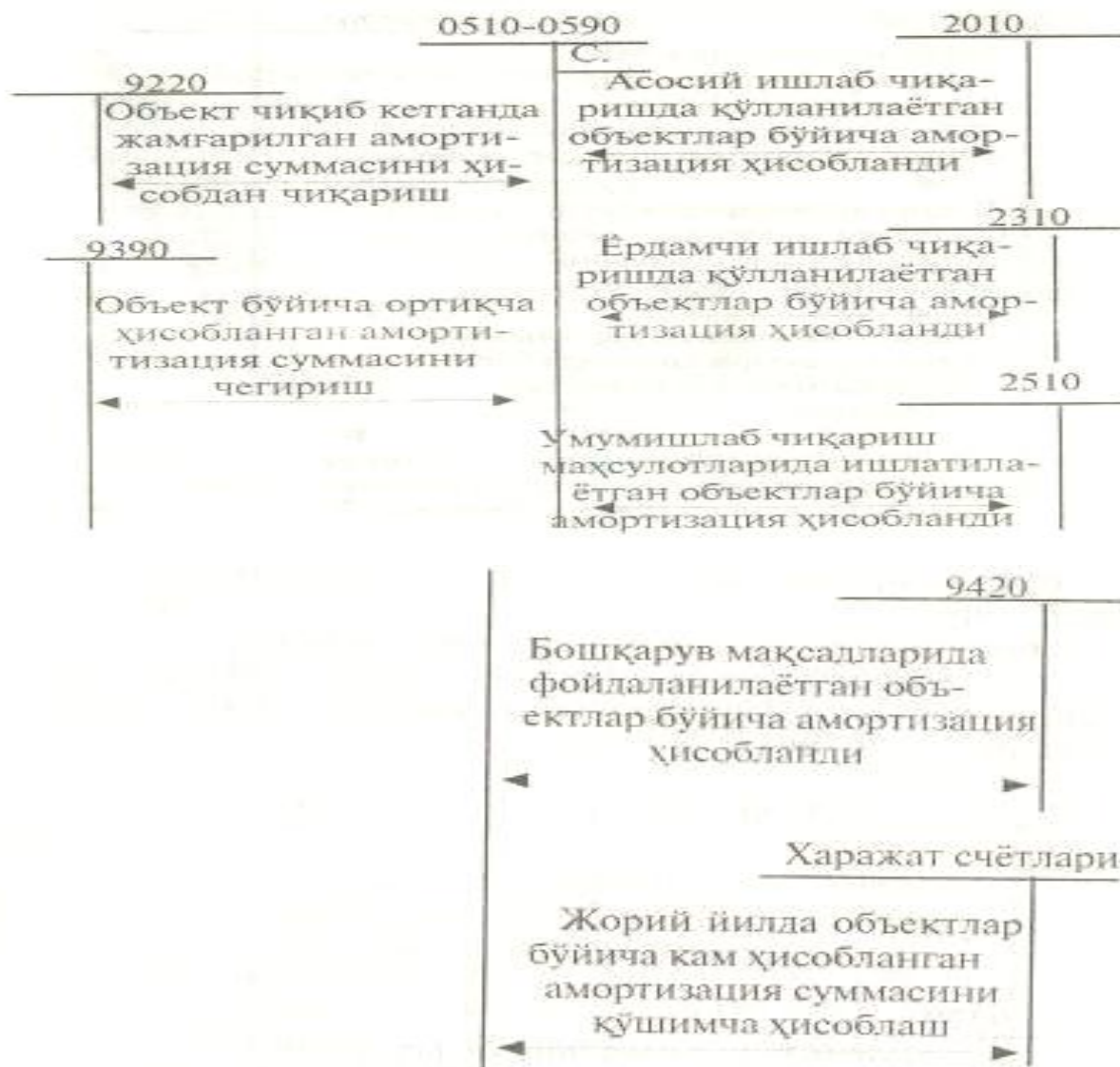
Номоддий активларнинг эскиришини ҳисобга олиш

Номоддий активлар бўйича эскириш меъёри номоддий активлар объектларининг дастлабки баҳоси ва самарали фойдаланиш муддати асосида ҳисобланади. Бу муддат корхона ишлаб турган давр мобайнида дастур маҳсулотлари, монополь ҳуқуқлар, маҳсулот ишлаб чиқариш ва бошқалардан фойдаланиш даврининг давомийлигига боғлиқ.

Номоддий активларнинг (эскириши) амортизацияси қуйидагича тартибда ҳисобланади:

№	Номоддий активларнинг тури	Дастлабки қиймати	Самарали фойдаланиш муддати	Йиллик амортизация меъёри, %	Ойлик амортизация меъёри %	Ойлик амортизация суммаси	фойдаланиш жойи
1	2	3	4	5	6	7	8.

Номоддий активлар бўйича ҳисобланган эскириш (амортизация) счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш

Молиявий инвестициялар - бу фоизлар, дивидендлар, роялти ёки ижара хақи, инвестициялашган капитал қийматининг ошиши курилишида даромад олиш ёки инвестицияланган томондан бошқа тушумларни олиш мақсадида хўжалик юритувчи субъект ихтиёридаги активлардир.

Муддати 12-ойдан ортиқ бўлган инвестициялар - бу узоқ муддатли инвестициялардир.

Активларни инвестицияларга киритиш тартиби вауларнинг турлари 12-сон «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8-сон «Консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботлар ва авлод хўжалик жамиятларига инвестициялар ҳисоби», 14-сон молиявий ҳисоботда қўшма фаолиятда қатнашиш улушини ақс эттириш» номи Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартлари билан тартибга солинади.

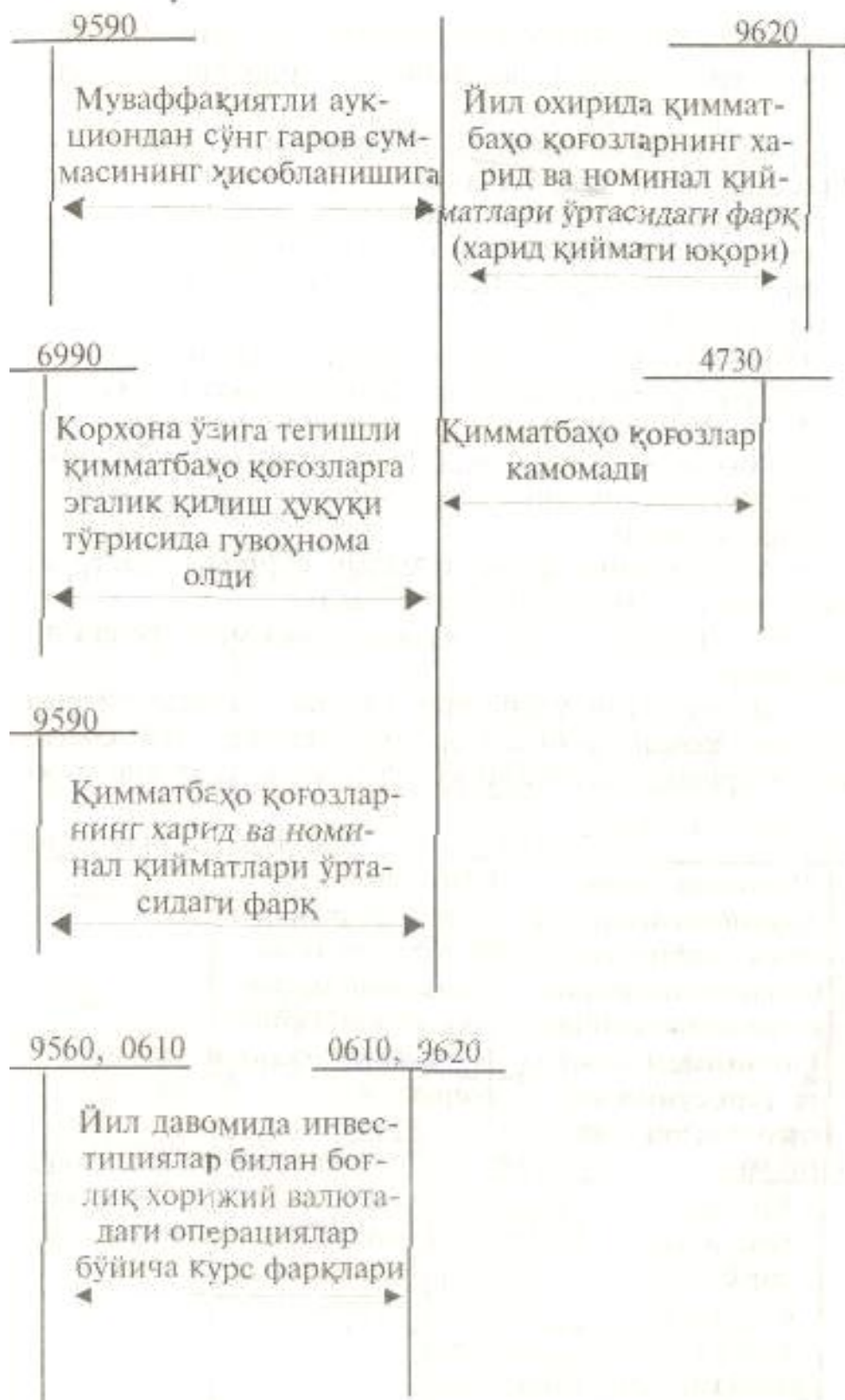
Узоқ муддатли инвестициялар билан боғлиқ операциялар қуйидаги сётларда ҳисоб қилинади: 0610-«қимматбаҳоқозлар».

0620-Шуъба хўжалик жамиятлариги инвестициялар».

0630-«Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Хорижий сармоя қатнашган корхоналарга инвестициялар».

0690-«Бошқа узоқ муддатли инвестициялар». Узоқ муддатли инвестициялар билан боғлиқ операцияларни сётларда ақс эттирилиши қуйидагича тартибда амалга қилади:

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатларни ҳисобга олиш

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатлар билан операцияларни ҳисобга олиш учун Бухгалтерия ҳисоби Счётлар Режасида 0900-счёт «Узоқ муддатли дебиторлик қарзи ва муддати узайтирилган харажатлар» кузда тутилган. Бу счётга очилган қўшимча счётлар қуйидагича номланади:

0910-«Олинган векселлар - узоқ муддатли қисми». 0920-«Узоқ муддатли ижара бўйича олинган туловлар». 0930-«Ходимларнинг узоқ муддатли қарзлари». 0940-«Бошқа узоқ

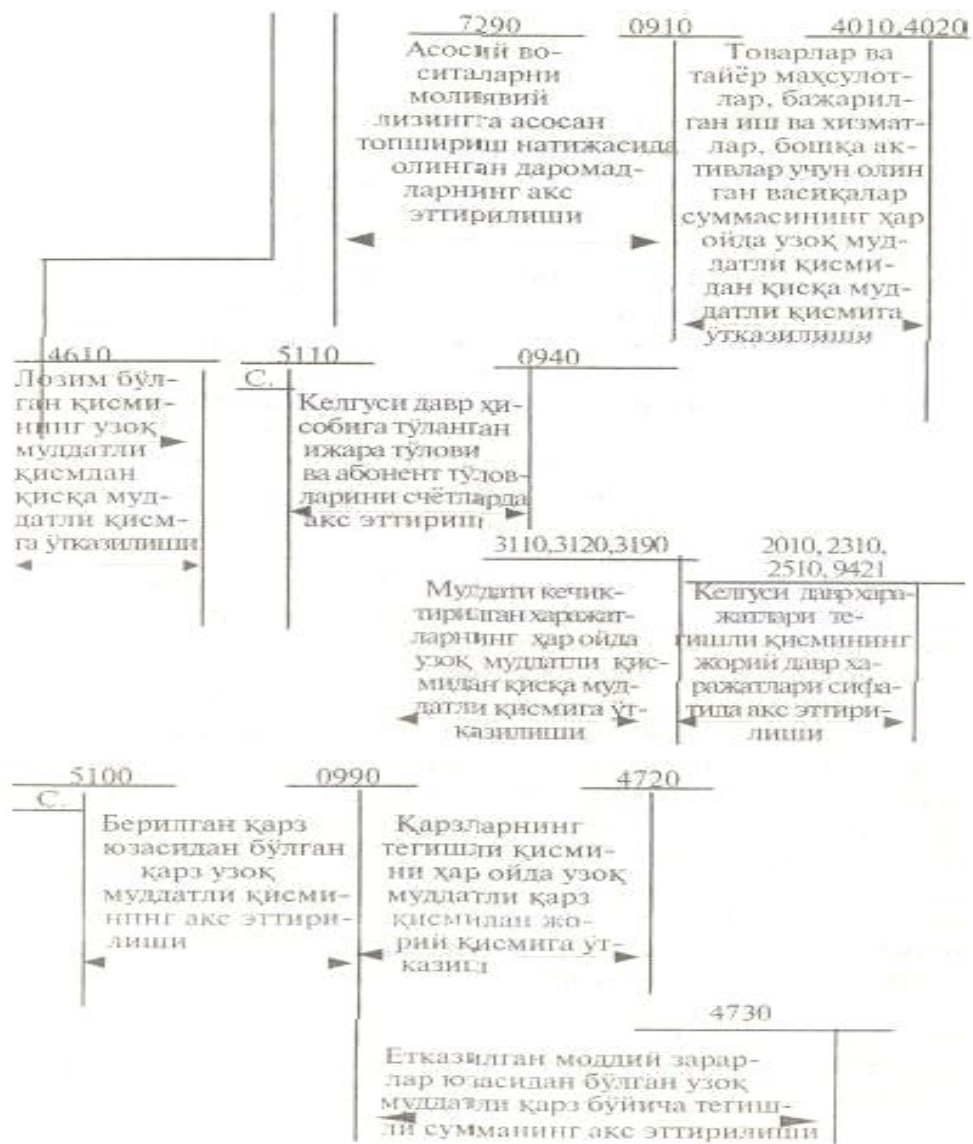
муддатли дебиторлик қарзлари». 0950-«Вақтинчалик фарқ буйича муддати узайтирилган даромад СОЛИҒИ».

0960-Дисконтлар (чегирмалар) буйича муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар.

0990-«Бошқа муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар.

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатлар билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттирилиш тартибини қуйидаги схемада куриш мумкин:

7290	9210	0920, 4810	5110, 5210, 5220
Молиявий лизинг шартномасига асосан объект қолдиқ қиймати билан лизинг шартномалар билан келишилган баҳолари ўртасидаги фарқ суммасини ҳисобдан чиқариш	Лизинг олувчи билан келишилган баҳода асосий во-ситаларни молиявий лизингшартно-сига асосан ижарага бериш		С.
		9550	4810
9010, 9020	0990	Молиявий ли- зинг буйича ҳи- собланган фо- изларнинг акс эттирилиши	Лизинг (ижара) туловларининг тушиши
Кредитга со- тилган товар- лар буйича қарз суммаси- нинг узоқ муд- датли қисмининг акс эттириш	Кредитга со- тилган товарлар юзасидан қарз сум- масининг ҳар ойда тулиниши		

Таянч иборалар.

Асосий воситалар , ишлаб чиқаришнинг асосий фондлари , объектнинг дастлабки қиймати , тиклаш қиймати , Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати , Асосий воситаларни эскириши , эскириш меъёри , амортизация қиймати ,фойдали хизмат муддати , жорий қиймати , тугатиш қиймати , қоплаш суммаси , инвентар объекти , жисмоний эскириш , маънавий эскириш ,амортизация ажратмаси , Асосий воситалар инвентаризацияси , ижарага олинган асосий воситаларни ҳисобга олиш , лизинг операцияларини ҳисобга олиш , лизинг, лизинг шартномаси , номоддий активлар , фирма баҳоси , ноу – хау , муаллифлик ҳуқуқи , саноат намуналари ҳуқуқи , электран - ҳисоблаш машиналари учун дастур маҳсулотлари , молиявий инвестициялар , узоқ муддатли инвестициялар , узоқ муддатли дебиторлик қарзлар .

3-мавзу: Материалларни ҳисобга олиш .

Режа:

1. **Товар-моддий захиралар ҳисобининг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш.**
2. **Материаллар ҳаракати билан боғлиқ операцияларни ҳужжатлар билан расмийлаштириш**
3. **Материалларни омборларда ҳисобга олиш.**
4. **Материалларни бухгалтерияда ҳисобга олиш**
5. **Ишлаб чиқаришга сарфланган материалларни назорат қилиш**
6. **Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар (инвентар ва ҳўжалик анжомлари) ҳисобининг хусусиятлари**
7. **Товар-моддий захиралар инвентаризацияси**

Товар-моддий захиралар ҳисобининг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш

Ишлаб чиқаришнинг моддий шароитларидан бири меҳ-нат буюмлари ҳисобланади. Амалда улар материаллар деб аталади. Асосий воситалардан фарқлиб, материаллар бир ишлаб чиқариш жараёнида узининг қийматини тула ра-вишда маҳсулот таннархига ўтказди. Ҳом ашё, асосий ва ёрдамчи материаллар, ёқилги, эҳтиёт қисмлар корхона оборот маблағларини ташкил қилади. Оборот маблағлари-нинг корхона учун умумий миқдори юқори ташкилотлар, яъни тегишли вазирлик томонидан белгиланади. Материалларнинг ҳар бир тури бўйича норматив миқдори корхона томонидан мустақил равишда белгиланади. ҳар бир ишлаб чиқариш корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг тухтовсиз давом этиб туришида белгиланган норма-тивга риоя қилиниши муҳим аҳамиятга эга.

Ҳўжалик юриштишнинг янги тизими шароитида моддий бойликлардан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш, ҳужасизликка қарши кураш, маҳсулот таннархида моддий харажатларнинг улушини камайтириб бориш масалаларига алоҳида эътибор берилади. Жумладан, моддий ва меҳнат ресурсларини тўғри, тежамли сарфлаш халқ ҳужалигини янада ривожлантиришда, аҳолининг моддий фаровонлигини оширишда муҳим омилдир.

Айтилганлар асосида материаллар ҳисобининг вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Материаллар ҳаракати билан борлик узгаришларни уз вақтида тегишли ҳужжатларда расмийлаштириш.
2. Материалларни жойлашда уларнинг тўғри сакдани-ши устидан назорат олиб бориш.
3. Моддий-техника таъминоти режасининг бажарилиши устидан назорат олиб бориш.
4. Материалларнинг ишлаб чиқаришга тўғри берилиши ва уларни сарфлаш меъёрига риоя қилиш устидан назорат олиб бориш.
5. Маҳсулот таннархини ҳисоблашда сарфланган матери-алларни калькуляция объектлари уртасида гуҗрп таксимлаш.
6. Ички ресурсларни ишга солиш мақсадида ортиқча ва фойдаланилмаётган материалларни аниқлаш ва сотиш.

Ушбу вазифаларни бажаришда корхонанинг таъминот ти-зимини ва омбор ҳужалигнни ташкил қилишни яхшилаш муҳим рол уйнайди. Шу жумладан, тарозилар ва улчов асбоблари билан таъминлаш зарур. Материаллар ҳисобини тўғри олиб боришнинг муҳим шартларидан бири уларни туркумлашдир.

Материаллар янги меҳнат маҳсулотини яратишдаги ролига қараб иккига бўлинади:

1. Ҳом ашё ва асосий Материаллар.
2. Ёрдамчи материаллар.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини асосий материаллар ташкил қилади. Масалан, машинасозликда — металл, мебел ишлаб чиқаришда — ёғоч, газлама ишлаб чиқаришда - пахта ва бошқалар.

Казиб чиқарувчи саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари хом ашё деб аталади. Масалан, нефт, руда, пахта, қанд лавлаги ва бошқа корхоналардан олинадиган машина ва агрегатларнинг турли деталлари ва бошқалар ярим тайёр маҳсулотлар деб аталади.

Хом ашё ва ярим тайёр маҳсулотлар асосий материал-ларга ухшаб маҳсулот асосини ташкил қилади. Ёрдамчи материалларга ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини ташкил қилмайдиган, маҳсулотга маълум сифат бериш (буёқ, лак) ёки корхона ходимларининг меҳнат шароити-ни яхшилаш мақсадида (меҳнат жараёни учун бинони озода тутишда, эстетик дид беришда, шинам қилишда) ишлатиладиган ҳар хил материаллар қиради.

Ёқилғи ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришда ёрдамчи материаллар вазифасини бажаради, лекин ёқилгининг халқ, хўжалигидаги аҳамияти ва эҳтиёт қисмлар бўйича норматив ҳисоблашнинг узига хос хусусиятлари уларни ёрдамчи ма-териаллардан алоҳида гуруҳларга ажратишни такозо қилади.

Санаб утилган материал гуруҳларининг жами корхонанинг ишлаб чиқариш запасларини ташкил қилади. Хўжалик юритувчи субъектларда материалларни ҳисобга олиш учун «Материаллар» синтетик счётидан фойдалаёилади. Бу счёт, уз навбатида, бир неча субсчётларга булннали:

1010-«Хом ашё ва материаллар».

1020-«Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бут-лаш буюмлари».

1030-«Ёқилғи»

1040-«Эҳтиёт қисмлар ва бошқалар».

1050-«Курилиш материаллари».

1060-«Идиш ва идиш материаллари».

1070-«Четга қайта ишлашга берилган материаллар».

1080-«Инвентар ва хўжалик мосламалари»,

1090-«Бошқа материаллар».

Хом ашё ва материаллар субсчёти ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини ташкил қилувчи хом ашё ва материалларни ҳисобга олиш учун мулжалланган.

Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар субсчётида асосан машинасозлик заводларида ушбу корхона буюрт-маси билан мол етказиб берувчилар томонидан тайёрлаб жунатиладиган детал, узел ва бошқа ярим тайёр маҳсулотлар ҳисобга олинади.

Ишлаб чиқариш чиқиндилари, асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш натижасида олинадиган материаллар улардан фойдаланиш имкониятига қараб «Материаллар» счётининг тегишли субсчётларида ҳисобга олинади. Ёқилғи субсчётида ёқилгининг ҳамма турлари ҳисобга олинади. Эҳтиёт қисмлар субсчётида машина-дастгоҳ, ускуна ва транспорт воситаларини таъмирлашда ишлатиладиган ай-рим эҳтиёт қисмлар ҳисобга олинади.

Ҳисобда материалларни тўғри баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш запаслари синтетик ҳисобда ва бухгалтерия балансида ҳақиқий қиймати бўйича баҳоланади. Сотиб олинган ишлаб чиқариш захиралари таннархи қуйидаги элементлардан ташкил топади:

1. Мол етказиб берувчининг счётига кура унга туланиши керак булган сумма.

2. Чет ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган транспорт харажатлари.

3. Товар биржалари курсатган хизматлар қиймати.

4. Тегишли солиқдар ва тарифлар.

5. Захираларни сотиб олиш, қабул қилиш ва омборга жойлаштириш билан боғлиқ булган бошқа харажатлар.

Материалнинг ҳар бир турини тайёрлаш ҳақиқийтан-нархини ҳисоблаш куп меҳнат ва вақт талаб қилади. Шунинг учун ҳам купчилик ҳолларда моддий бойликлар жорий ҳисобда — уртача сотиб олиниш баҳоси, режа таннархи бўйича ва бошқа баҳоларда баҳоланади. Материалларнинг ҳақиқийтаннархи билан уртача сотиб олиниш баҳоси ёки режа таннархи уртасидаги фарқ уларнинг гуруҳдари бўйича алоҳида аналитик счётларда ҳисобга олинади. Синтетик ҳисобда «Материаллар қийматларидаги фарқлар» 1610-счётида ҳисоб қили-нади. Амалиётда компьютерларнинг кенг қулланилиши материал захиралари ҳар бир турининг ҳақиқийтаннархини ҳисоблаш имкониятини яратади.

Материаллар синтетик счётида ишлаб чиқариш захирала-рининг синтетик ҳисоби жорий баҳрда, яъни сотиб олиниш (тайёрлаш) режа таннархи ёки уртача сотиб олиниш баҳоси

буйича ҳисобга олинади. Бундай ҳолларда уртадаги фарқ «Материаллар қийматидаги фарқлар» счётида акс эттирилади.

Ишлаб чиқаришга ёзиладиган ишлаб чиқариш захира-ларининг ҳақиқий таннархини аниқлаш уларни баҳолаш-нинг қуйидаги усуллари қўллаш билан амалга оширилади (БХМС-4 стандартга мувофиқ):

1. Уртача таннарх буйича.

2. Уртача чамаланган баҳолар буйича, биринчи тушум — биринчи харажат (ФИФО).

3. Уртача чамаланган қиймат формуласи (АУЕКО). Материаллари баҳолашнинг биринчи усулида ҳисобот оyi давомида сарфланган материаллар ишлаб чиқариш харажатлари счётларига одатдагидек, жорий баҳо буйича ёзилади, ҳисобот оyi охирида ҳақиқий таннарх билан жорий баҳр уртасидаги фарқнинг тегишли улуши ёзилади. Сарфланган материалларни баҳолаш қуйидаги формуладан фойдаланилган қолда ҳисоб-китоб йули билан аниқланади;

$$C = O_{\text{б}} + O_{\text{к}}$$

бунда, С — ишлаб чиқаришга сарфланган материаллар қиймати; О ва О — материалларни ой бошига ва ой охирига қолдиқ қиймати; К — қабул қилинган материаллар қиймати. ФИФО усули ривожланган мамлакатларда ишлаб чиқариш захираларини баҳолаш усуллари сифатида ишлаб чиқарилган. ФИФО усулида биринчи тушум-биринчи харажат де-ганн шуни билдирадики, ишлаб чиқаришга қайси материаллар партияси берилишидан қатъи назар, ишлаб чиқаришга биринчи сотиб олинган материаллар партияси баҳоси буйича баҳоланади, сунгра иккинчи партия баҳоси буйича ва х.к.

Уртача чамаланган қиймат (АУЕКО) усули буйича ҳар бир бирлик қиймати ҳисобот даври бошига ухшаш бирликлар уртача чамаланган қиймати ва ҳисобот даври давомида сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган ухшаш бирликлар қиймати асосида аниқланади. Уртача, ҳўжалик субъектида мав-жуд булган шароитга қараб, даврий асосда ёки ҳар бир қўшимча олинган партия буйича ҳисобланиши мумкин.

Мисол. Материалларнинг аналитик ҳисоби материал партиялари буйича юритилади.

ФИФО усули буйича материалларни баҳолаш

Курсаткичлар	сони	Бир донасининг баҳоси, сумда	суммаси
1 майга материаллар қолдиги	30	100	3000
Материаллар келнб тушди:			
1-партия	30	100	3000
2-партия	20	120	2400
3-партия	40	150	6000
<i>Онл.ик.</i> жами	90	X	11400
Ой давомида материаллар сарфи:			
ФИФО усули буйича:			
1-партия	40	100	4000
2-партия	20	120	2400
3-партия	30	150	4500
Ойлик жами	90	X	10900
1 июнга материаллар қолдири: ФИФО усули буйича:	30		3500

ФИФО усули қўлланилганда ой бошига материаллар қолдири қиймати 3000 сумни, ой охирига эса 3500 сумни, сарфланган материаллар қиймати эса 10900 сумни (3000+11400-3500) ташқил қилди. Товар-молдий бойликларни баҳолаш усулини танлаш-даги асосий муаммо уларни балансда ҳамда фойда ва зарарлар ҳақидаги ҳисоботлар қандай акс эттирилишидир. Баланс тузишда ФИФО усулини қўллаш мақсадга мувофиқдир, чунки ишлаб чиқариш

захиралари қиймати ҳисобот даври охирида жорий батога яқинроқ булади ва корхона активини аниқроқ эътиради.

Материаллар ҳаракати билан боғлиқ; операцияларни ҳужжатлар билан расмийлаштириш

Саноат корхоналарини материалларнинг муҳим турлари билан таъминлаш халқ ҳужалиги моддий-техника таъмино-тнинг давлат режаси асосида амалга оширилади. Саноат вазирлиқлари ажратилган материалларни узига қарашли корхоналар уртасида уларнинг ишлаб чиқариш режалари ва материалларни сарфлаш нормативига қараб тақсимлайдилар.

Ажратилган материал фондлари асосида сотиб олувчи корхоналар мол етказиб берувчилар билан шартнома туздиладар.

Мол етказиб берувчиларнинг шартнома шартларига риоя қилишлари устидан назорат олиб бориш ишлаб чиқаришни тухтовсиз, уз вақтида юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқари-шини таъминлашнинг муҳим шартларидан биридир. Мол етказиб берувчилар шартнома шартларини бузган тақдирда жарима тулашлари шарт. Бу эса, уз навбатида, ҳисоб ходимлари зиммасига шартнома шартларининг муддати ҳамда материал ассортименти ва унинг сифати устидан назорат олиб боришни, бухақдаги маълумотлар билан корхонанинг тегишли бўли-ларини хабардор қилиб бориш вазифасини юқлайди.

Мол етказиб берувчилардан олинган счёта ва бошқа ҳисоб-китоб ҳужжатлари, аввало, корхона бухгалтер иясига топширилади, улар текширилади, сунг руйхат қилинади. Шунпан сунг бу ҳужжатлар корхонанинг таъминот бўлимига берилади. ҳар бир счёта буйича унинг туланиши ёки туланмаслиги аниқланади. Агар мол етказиб берувчилар шартнома шартларини бажарган булсалар, счётни тулашга розилик берилади. Туланиши лозим булган счёта ва бошқа ҳисоб-китоб ҳужжатлари материални қабул қилиш учун омборга берилади. Материаллар корхонага келтирилгунга қадар барча ҳужжатлар маҳсус папкада сақланади. Уз вақтида юборилмаган материаллар тугрпснда омбор мудир корхонанинг таъминот бўлимига тегишли чора курмлиши учун хабар қилади.

Темир йул станциялари ёқн кемалар тухтайдиган жой-ларда материал корхона экспедитори томонидан таъминот бўлимининг наряди ва бухгалтерия томонидан берилган ишончнома асосида қабул қилинади. Қабул қилиш вақтида материал текшириб курилади. Текширув вақтида юз берган камомад акт ҳужжати билан расмийлаштирилади.

Омборга қабул қилиш вақтида келтирилган материалларнинг сони, сифати счётада курсатилганига тўғри келиш ёки келмаслиги текшириб курилади. Қабул қилинган материаллар қабул қилиш акти ёки М-4 сонли типик шаклдаги «кирим ордери» ҳужжати билан расмийлаштирилади. Агар корхонадаги ҳисоб ишлари кулда бажарилса, кирилм ордери ҳар бир қабул қилинган материал турига қараб алоғида ёзилади. ҳисоб ишлари механизация воситалари ёрдамида бажариладиган корхо-наларда куп каторли кирилм ордсрларидан фойдаланилади.

Корхона омборига шу корхонада ишлаб чиқарилган материалларни ҳам қабул қилиш мумкин. Бундай ҳужалнк опе-рациялари накладной ҳужжати билан расмийлаштирилади. Кирилм ордери ҳамда накладнойлар икки нусхада ёзилади.

Омборлардан цехларга сарфлаш учун бериладиган материаллар лимитзабор карталари, талабнома ҳужжатлари ёзиш билан расмийлаштирилади. Агар цех ҳисобот они давомида ишлаб чиқариш зарурияти учун бир ёки турли хил материалларни бир неча марта оладиган булса, у холда лимит-забор карталари кулланилади.

Лимит-картаси корхонанинг ишлаб чиқариш режа бўлими томонидан ёзилали. унда шу цехга берилиши лозим булган маълум тур материалнинг ойлик лимити курсатилади. Лимит цехнинг ишлаб чиқариш режаси ва шу цехда материалларни сарфлаш меъёри асосида аниқданади. Лимит картаси икки нусхада ёзилади ва бир нусхаси омборга, иккинчи нусхаси цехга берилади. Бу карталар корхонанинг таъминот бўлимида руйхат қилинади ва нусхаси бухгалтерияга берилади. Бухгалтерия ходимлари руйхат нусхаси асосида лимит карталарининг уз вақтида бухгалтерияга топширилиши устидан назорат олиб борадиладар.

Материал омбордан берилганда модпий жавобгар шахси берилган материал сонини лимит

картасининг икки нусхасида курсатади ва фойдаланилмаган лимит қолдириши аниқлайди. Агар ишлаб чиқариш режасининг ошириб бажарилиши ёки материални лимитдан ортиқча сарфлаш натижасида ҳисобот оғи тутамасдан туриб лимитда курсатилган материал сарфлаб булинса, у ҳолда материаллар оғбордан ишлаб чиқаришга тегишли шахсларнинг рухсати билан берилади. Лимитдан оғрита сарфланган материал қуп ҳолларда та-лабнома ҳужжатини ёзиш билан расмийлаштирилади.

Материалларни сарфлаш буйича лимитнинг шу тарифа белгиланиши меъёридан ортиқча сарфлар ҳақида қорхона раҳбарларига уз вақтидахабар қлиш имқониятини беради. Лимит қарталарининг қулланилиши ҳужжатлар сонини қа-майтиради ҳамда уларни қайта ишлашни енгиллаштиради.

Материалларни оғборларда ҳисобга олиш

Оғборларда материалларнинг миқдор қурсатқичларидаги ҳисоби қуритилади. Бунинг учун материалнинг ҳар бир туғрига ёки номенклатура рақамига М-17 сонли шаклдаги вара-қалар очилади. Улар материал ҳаракати билан бoғлиқ қирим ва қиким операциялари буйича расмийлаштирилган бoшлан-РИЧ ҳужжатлар асосида тулдирилади ва ҳар бир қирим ҳамда қиким операциялари ёзилранидан кейин материал қолдирилиши аниқланади. Материалларнинг оғбордаги ҳақиқий қолдиғи меъёрдаги қолдиқ билан солиштирилади ва уртадаги фарқидан таъминот бўлими ходимлари ҳабардор қилинади.

Қирим ва қиким операциялари буйича қундалиқ расмийлаштирилган бoшланрич ҳужжатлар белгиланган муд-датда қорхона бухгалтериясига топширилади.

Материалларнинг оғбордаги ҳисоби оператив бухгалтерия ёки бoшқа усуллар ёрдамида ҳисобга олинади. Ушбу усулнинг, яъни оператив-бухгалтерия усулининг моҳияти шун-дан иборатки, бунда материалларнинг оғбордаги ҳисоби сон шаклида, бухгалтерияда эса қул шаклида қуритилади. Бухгалтерияда қуритиладиган ҳисоб материалларнинг ҳаракати буйича оғборда расмийлаштирилган бoшланғич ҳужжатлардаги маълумотларга асосланади. Оғборларда расмийлаш-тирилаётган бoшланғич ҳужжатларнинг туғри ёки нотуғрилигини бухгалтерия ходимлари белгиланган муддатларда тек-шириб боради ва ёзувлар тўғрилиги оғбор варақаларининг «назорат» бўлимида имзо билан тасдиқланади. Ҳисобот оғи-нинг охирида оғбордаги ҳисоб бухгалтерияда қуритиладиган синтетик ҳисоб маълумотлари билан такқосланади. Бунинг учун эса ҳар бир оғбор буйича қолдиқ ведомости қуритилади. Ве-домостда оғбор варақалари асосида материал қолдиғи ёзила-ди ва у қул қурсатқичига айлантриилади. Қолдиқ. ведомостидаги материал қолдиғининг умумий суммаси бухгалтерияда материаллар ҳаракати буйича қуритиладиган 10-ведомост маъ-лумотлари билан солиштирилади. Сонларнинг туғри қелиши ҳисобот оғи давомида оғборда ва бухгалтерияда қуритилган ҳисобнинг тўғрилигидан далолат беради.

Оператив бухгалтерия усулининг афзаллиқлари қуйидагилардан иборат:

1. Бухгалтерияда материалларнинг номи ва навлари буйича ҳисоби олиб бoрилмайди, бу нарсa ҳисоб ишлари-ни бирмунча қамайтиради.
2. Қирим ва қиким ҳисоби буйича ишлар ҳисобот оғи охирига туқланиб қолмайди.
3. Оғборларда қуритиладнган ҳисобнинг мунтазам тек-шириб турилиши у ерда туғри ҳисоб олиб бoрилишини таъминлайди.
4. Бухгалтерияда материалларнинг аналитик ҳисобини қуритиш ихчамлашади.

Материалларни бухгалтерияда ҳисобга олиш

Материаллар ҳаракати буйича жойларда расмийлаштирилган бoшланғич ҳужжатлар бухгалтерияга белгиланган муддатда реестр асосида топширилади. Улар бухгалтерияда текширилади ва қайта ишлаш учун машина-ҳисоблаш станциялари ёки машина-ҳисоблаш бюрoларига берилади. Бoшланрич ҳужжатларни кейинги қайта ишлаш жараёни, бир томондан материал ҳисоби қурухи, иккинчи томондан эса ишлаб қика-риш ҳисоби ходимлари томонидан амалга оширилади. Шунинг учун бoшланғич ҳужжатлар, лимит-забор қарталари, талабномалар, накладнойларнинг иккинчи нусхаси текширилиб, таксировка қилингандан сунг

бухгалтериянинг материал бўлиmidан ишлаб чиқариш бўлимига берилади.

Бошлангич ҳужжатлардаги маълумотлар туплов ведомостларига кучирилади. Ушбу ведомост маълумотлари ҳисобот оyi охирида ҳар бир омбор буйича оборот ведомости тузишда асос бўлиб ҳисобланади.

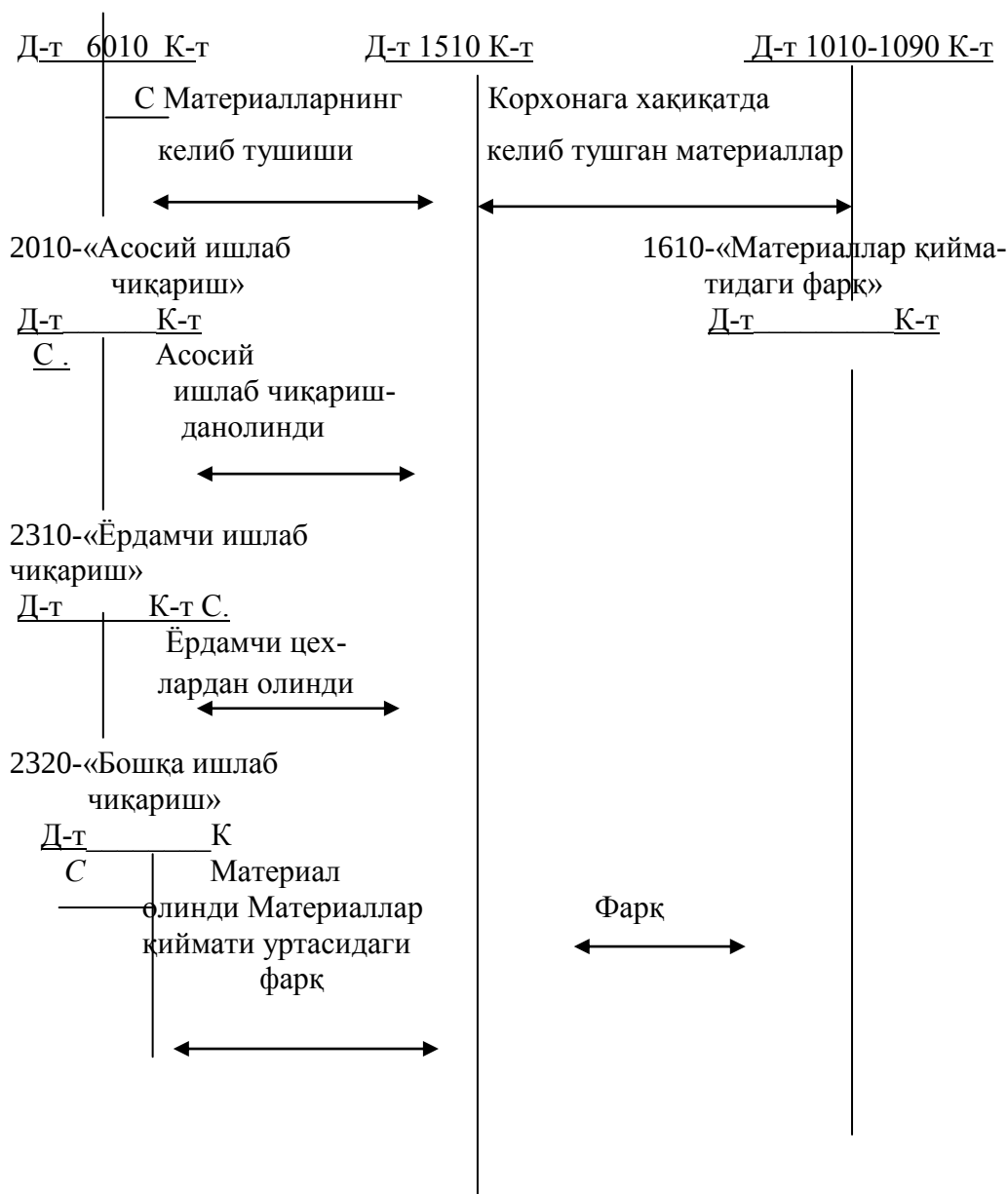
Мол етказиб берувчилар счёtlари ва омбор кйрм ордерлари асосида омборга қабул қилинган ишлаб чиқариҳ захиралари қийматиға қуйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т 1010-«Хом аше ва материаллар* счёti.

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларға туланадиган счёtlар».

Корхонада қабул қилинган ҳисоб сиёсатиға кура, мате-риалларнинг қабул қилиниши бухгалтерияда 1510-Материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш», 1610-«Материаллар қийматидаги фарқ» счёtlаридан фойдаланилган холда ёки фойдаланилмасдан акс эттирилиши мумкин.

Бу счёtlардан фойдаланилганда, мол етказиб берувчи-лардан олинган ҳисоб-китоб ҳужжатлари асосида келиб тушган материаллар қийматиға қуйидагича бухгалтерия про-водкаси тузилади:

Ҳисобот оyi охириға 1510-счёti буйича қолдик оyi охириға корхонаға келиб тугимаган

материал суммасини курсатади.

Кабул қилиш вақтида материаллар етишмаса, у ҳолда кам чиққан материалнинг сотиб олиниш баҳосига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 4010-«Даъволар юзасидан олинadиган счётлар».

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар».

Юборилган материалининг ҳақиқий сони қабул қили-ниш вақтида счёт ва бошқа мол етказиб бсрувчи корхона-лар ҳужжатларида курсатилганидан ортиқ бўлса, у ҳолда куп чиққан материал қийматига тегишли материал счётлари дебетланиб, «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга туланadиган тулов» счёти кредитланади.

Балансда корхона сотиб олган материаллар захирасини ва мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоб ишларини тўғри йулга қўйиш мақсадида ҳисобот ойининг охирида қиймати туланган, лекин омборга келиб тушмаган материаллар қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар».

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланadиган счётлар».

Кейинги ҳисобот ойининг биринчи кунидан ушбу бухгалтерия проводкаси кизил проводка тузниш йули билан йуқотилади. Материаллар корхона омборига қабул қилин-ганда, уларнинг қиймати счётларда тегишли проводка ту-зиш билан акс эттирилади.

Сотиб олинган материаллар буйича мол етказиб берувчилар счётининг туланишига қуйидагича бухгалтерия про-водкаси расмийлаштирилади:

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланadиган счётлар».

К-т 5110-«Ҳисоблашиш счёти».

Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида қабул қилинган материаллар ва мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоб 6-журнал-ордерда юритилади. Унда синтетик ва аналитик ҳисоб бир-бири билан боғланган ҳолда олиб борилади. Журнал-ордерга ҳисобот оyi давомида тегишли материал счётларининг дебети, «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланadиган счётлар» счётининг кредити буйича ёзувлар омбор киpим ордерлари ва мол етказиб берувчилар счётлари асосида ёзиб борилади. Банкдан олинган корхона ҳисоб-китоб счётидан кучирма асосида у ёки бу мол етказиб берувчи корхона счётининг туланганлиги ҳақида журнал-ордерга белги қўйиб борилади.

Сотиб олинган ишлаб чиқариш захиралари буйича мол етказиб берувчилардан бўлган қарзнинг умумий суммаси ҳисобот ойининг биринчи кунидaги қарз суммасига ҳисо-бот ойида сотиб олинган материаллар учун қарзсуммаси-ни қўшиш ва туланган счётларнинг суммасини олиб таш-лаш йули билан топилади. Ушбу қарзбаланс тузигида қуйи-даги уч курсаткича бўлинади:

1. Тулаш муддати етмаган қарз.

2. Тулаш муддати утиб кетган қарз.

3. Ҳужжатларн олинмаган материаллар буйича қарз. Корхонанинг узида тайёрланган ва омборга қабул қилинган материалларнинг ҳақиқий таннаpхига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 1010«Хом ашё ва материаллар» счёти. К-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти. Омбордан ишлаб чиқаришга сарфлаш учун берилган материаллар қийматига эса қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади;

Д-т «Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби» (2010, 2310 ва бошк.)

К-т «Материалларни ҳисобга олуvчи счётлар» счёти (1010, 1020, 1030 ва бошк.).

Улар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

1010, 1020, 1030

Ишлаб чиқариш харажатлари счёти

ва бошк

лари (2010, 2310 ва бошк.)

Д-Т К-Т

Д-Т К-Т

с

улгуржи баҳо ёки шартнома нарх

Материалларнинг ишлаб чиқариш харажатлари счётларга улгуржи бахоси, шартнома ёки режа таннархи буйича ёзил-гандан кейин ушбу счётларга яна тегишли транспорт-тайёр-лов харажатлари ёки материалларнинг ҳақиқий таннархи билан режа таннархи уртасидаги фарқ суммасини ҳам ёзиш лозим. Транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси ишлаб чи-қаришда сарфланган материаллар билан омбордаги сарф-ланмай қолган материаллар уртасида уларнинг улгуржи ба-хосига мутаносиб равишда таксимланади. Бунинг учун Транспорт-тайёрлов харажатларининг ҳамма мағериаллар улгуржи кинматиға нисбатан уртача фоизи апиқланади. Сарфланган материаллар қийматни топиқан уртача фоизға қупай-тириш нули билан сарфланган материалларға тугри келадиган Транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси топилади-

Корхона булинмлари ва цехларида ҳўжалик мақсадлари учун сарфланган материалларға тўғри келалиган транс-порт-тайёрлов харажатларининг суммаси тўғридан-тўғри асосий ишлаб чиқариш счётиға ёзилади.

Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида махс.улот шллаб чиқариш учун сарфланган материачларнинг улгуржи бахрси шартнома ёки режа таннархи буйнчп 10-журнал-ордерға, бо-шка мақсадлар учун сарфланган материаллар эса 10/1 журнал-ордерға ёзилади. Шундай қилиб, материаплар кирими буйича синтетик *ҳисоб* 6-, сарфланган материалларнинг синтепгк ҳисоби эса 10 ва 10/1 журнал-ордерларда олиб борилади. Бухгалте-рияда синтетик ҳисобдан ташқари нехлар, омборлар, материаллар гурухдари буйича аналитик ҳисоб юритилади.Оператив бухгалтерия (сальдовой) усули қулланилмайдиған корхоналар бухгалтерияларида материаллар пул ва сон курсатқичларида ҳисобға олинади. Материаллар хисо би оператив бухгалтерия усули буйича юритиладиған корхоналар бухгалтерия сила эса пул улчовидаги синтетик счётлар материал гурухлари ва омборлар буйича юритилади. Бунда омборда юритиладиған материалларнинг аналитик хисо-би бухгалтерияда тақрорланмайди.

Бухгалтерияда материалларнинг синтетик ҳисоби 10-ведомостда юритилади. Унда қабул қилинған, сарфланган материаллар суммаси ҳамда ҳисобот ойининг 1-қуниға ва охириги қолдиқ, суммаси омборлардаги материал гурухлари буйича курсатилади. Ушбу ҳисоб регистридаги ҳисобот ойининг охириға материалларнинг қолдиқ суммаси омборлардаги мате-риал қолдири маълумотлари билан солиштирилади. Маълу-мотларнинг бир-бириға тўғри келиши омбор ва бухгалтерияда юриталған ҳисобнинг тўғрилигинн тасдиқлайди.

Материаллар ҳисоби буйича бухгалтерия проводқалари ту-зилишини қуйида келтирилған мисолда қуришимиз мумкин:

Ишлаб чиқаришға сарфланган матсриалларни назорат қилиш

Ишлаб чиқаришда материалларнинг сарфланиши устидан назорат олиб бориш — бу бир хил махсулот ишлаб чиқаришда сарфланган материалларнинг ҳақиқийсонини уларнинг меъёрда курсатилған сони билан таққослашди. Бу уринда улар уртасидаги фарқ ортиқча харажат ёки тежам булиши мумкин. Материалларнинг сарфланиши устидан турли усуллар ёрдамида назорат олиб борилади: ҳужжатлашти-риш, инвентар, партия буйича бичиш ва бошқалар.

Биринчи усул ёрдамида материалнинг бир турини иккинчи тур билан алмаштирилғанда вужудға келадиган фарқ ҳисобға олиниб, талабнома билан расмийлаштирилади. Ушбу ҳужжатда материалнинг меъёр буйича сарфлаш сони ва алмаштирилған материалнинг сарфланиши хусусида малумотлар курсатилиб, уларни таққослаш натижасида фарқ аниқланади. Материаллар сарфланишини назорат қилишдаги ҳужжатлаштириш усулининг мохияти шундан иборатки, бунда материалннинг сарфланиш меъёриға қарағанда ортиқча харажат ёки иқтисод қилинишиға йул қуйиш материаллар ишлаб чиаришда сарфланишидан аввал аниқланади.

Назорат қилишнинг партия-бичиш усулида сарфлаш натижаси материалнинг хар бир партияси буйича аниқданади. Бунинг учун бичиш вараги юритилади. Унда ишлаб чика-риш

топширигини бажариш учун берилган материалнинг ҳақиқатан сарфланганлиги курсатилади. Хар бир бичиш варақаси буйича материал сарфлаш натижаси аниқланади.

Инвентар усули буйича материал сарфлаш натижаси ҳисобот ойи охирида чиқарилмай, балки колган материални инвентаризация қилиш йули билан аниқланади.

Сарфланган материалнинг ҳақиқий сони иехларда ишлатилмай колган материалларнинг ҳисобот ойи бошидаги қолдиғига сарфлаш учун олинган материалнинг сонини қушиб, инвентаризация натижасида аниқданган ишлатилмай колган материаллар сонини айириш йули билан аниқланади. Сунгра сарфланган материалнинг ҳақиқий сони меъёрдаги сон билан солиштирилади ва уртадаги фарқ топилади. Материалнинг меъёрдаги сарфи ишлаб чиқарилган махсулот сонини битта махсулотни ишлаб чиқариш учун белгиланган материал меъёрига купайтириш йули билан аниқланади.

Материал бойликлардан тўғри фойдаланиш мақсадида қар бир қорхона зарур бўлмаган материалларнинг бор ёки йўқлигини текшириб қуриши лозим. Сунгра бу ҳаққа юқори ташкилотларга (вазирлик ёки бошқармаларга) маълум қилинади. Уз навбатида юқори ташкилот зарур бўлмаган материалларни қармоғидаги мавжуд қорхоналар уртасида қай-та тақсимлайди. Юқори ташкилотлар томонидан қайта тақсимланмаган материалларни қорхона бошқа ташкилотларга сотиши мумкин. Бундай операцияларга қуйидаги бухгалтерия қуводқалари тузилади:

1.. Материалнинг четга сотилиши;

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг реализация қилиниши ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» счёти.

2. ҳисоб-китоб счётига маблағ келиб тушди:

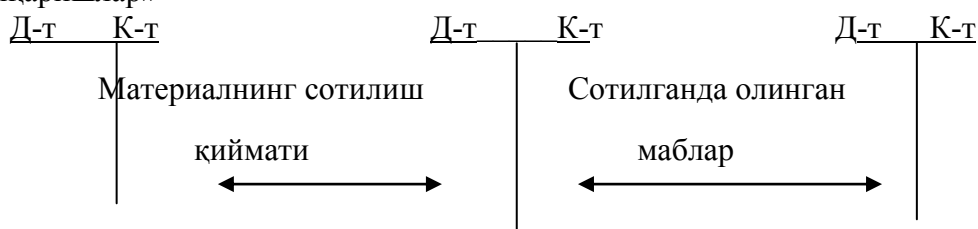
Д-т 5110«ҳисоб-китоб счёти».

К-т 9220-«Бошқа активларнинг реализация қилиниши ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

1010, 1020, 1030 9220-«Бошқа активларнинг 5110-«Ҳисоб-

Ишлаб чиқариш реализация қилиниши китоб счёти» захиралари счётлари ва бошқа ҳисобдан

Чиқаришлар»

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар (инвентар ва ҳўжалик анжомлари) ҳисобининг хусусиятлари

Арзон баҳоли буюмлар (инвентар ва ҳўжалик анжомлари) деб бир қонуннинг қиймати буюм сотиб олинган қуд-датда Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг қам иш ҳақининг 50 қаробари қуддориғача қийматда бўлган, қиз-мат қилиш қуддатидан қатъи назар, буюмларга айтилади.

Тез эскирувчи буюмларга эса бир йилдан қам қизмат қиладиган, қийматидан қатъи назар, буюмлар қиради.

Айтилганлардан ташқари, бу буюмлар тарқибига, қий-мати ва қизмат қилиш қуддатидан қатъи назар, қуйидаги инвентар ва ҳўжалик қосламалари қиритилади:

1. Махсус усқуна ва қосламалар.
2. Махсус ва санитар қийимлар, махсус қойабзаллар.
3. Ётоқхона қижозлари.
4. Қанцелярия қижозлари.
5. Ошхона инвентарлари ва қийим-қечаклари.
6. Вақтинчалик қосламалар ва қурилмалар.

7. Хизмат қилиш муддати бир йилдан кам булган смена ускуналари.

8. Ов қилиш қуроллари.

У ёқи бу буюмни арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар гуруҳига ўтказиш тартиби 4-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига мувофиқ, белгиланади.

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмларнинг синтетик ҳисоби «Материаллар» счётининг «Инвентар ва ҳўжалик мосламалари» номли субсчётида горитилади. Буюмларнинг аналитик ҳисоби уларни сақлаш ва фойдаланиш жойлари бунича олиб борилади.

Бу буюмларни саноат корхоналари омборларида ҳисоб-га олиш тартиби кўпроқ материалларни ҳисобга олишга ухшаб кетади.

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар омбордан фойдаланишга берилганда уларнинг қиймати тулалигича ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзилади. Бунга қуйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т—Ишлаб чиқариш харажатлари счётлари (2010, 2310). К-т—Омбордаги инвентар ва ҳўжалик мосламалари (1080). Цехларда фойдаланиш учун бериладиган ускуналар асбоб ускуналар сакданадиган омборда ҳисобга олинади. Бу ерда ускунанинг ҳар бир тури учун алоҳида варака очила-ди. Унга ускуналар ҳаракати билан боғлиқ ҳамма операци-ялар ёзиб борилади. Варакада ҳар бир ёзувдан сунг омборда долган ускуналарнинг колдиги аниқланади. Омборларда ишчиларга фойдаланиш учун берилган асбоб-ускуна-ларнинг оператив ҳисоби ҳам ташкил қилинади. Бу ҳисобнинг олиб борилиш тартиби ускуналар ишчиларга фойдаланиш учун канча муддатга берилишига боғлиқ. булади.

Омбордан ускуна ишчига бир сменада ёқи доимий фойдаланиш учун берилади.

Биринчи ҳолатда омбордан берилган ускуналар маркалари буйича, иккинчи ҳолатда эса махсус китобчалар ёқи шахсий варакаларда ҳисобга олинади. Улар киска муддатга фойдаланиш учун берилганда ишчиларга бир неча инструментал маркалар бериладн. Ишчи керакли ускунани олади ваурнига табел раками ёзилган маркани омборда қолдиради. Смена ту-гаганидан кейин у буюмни топшириб, маркасини қайтариб олади. Фойдаланишдаги ускуналар ҳисобга олиб борилишининг бу турида омборчи у ёқи бу ускунанинг қайси ишчида эканлигини аниқ, айта олиши мумкин, аммо қайси ишчининг кулида кандай ускуналар фойдаланишда эканлигини айта олмайди. Шунинг учун купинча бир сменага фойдаланишга берилган ускуналар буйича инструментал маркалардан ташқари, уларнинг номенклатура раками ёзилган маркалар ҳам юритилади. Ушбу маркалар ёрдамида фойдаланишда канча ва кандай ускуналар борлигини аниқлаш мумкин.

Ускуналар доимий фойдаланиш учун берилганда ҳар бир ишчи учун иструментал китобчалар ёқи шахсий варакалар очилади. Бундай варакаларга ишчига фойдаланиш учун берилган ва фойдаланиб булинганидан кейин қайтариб олинган ускуналарнинг сони ёзиб борилади.

Корхона инвентар, ускуна ва ҳўжалик мосламаларини ҳисобга олиш учун мустақил счёт очиши мумкин. Бунда мазкур буюмнинг ушбу корхона молия-ҳўжалик фаолиятидаги роли ва вазибаларн ҳисобга олинади. Инвентар ва ҳўжалик мосламалари омбордан фойдаланишга берилганда унинг қиймати тулигича ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзилади. Фойдаланишдаги инвентар ва ҳўжалик мосламалари нинг сакданишлигини таъминлаш мақсадида уларнинг кейинги ҳисоби, яъни фойдаланишда булган давридаги ҳисоби 014-«Фойдаланишдаги инвентар ва ҳўжалик мосламалари» номли балансдан ташқари счётда юритилади. Фойдаланишдаги инвентар ва ҳўжалик мосламалари ҳисоби цех омборлари ва индивидуал фойдаланувчилар буйича юритилади.

Фойдаланиш учун яроксиз булиб колган инвентар ва ҳўжалик мосламалари балансдан ташқари 014-счётдан чиқарилади. Бундай бухгалтерия ёзувини амалга оширишда буюмнинг фойдаланишга яроксизлиги ҳдқидаги акт ҳужжати асос булиб хизмат қилади.

Товар-моддий захиралар инвентаризацияси

Товар-моддий захиралар инвентаризацияси одатда бир йилда бир марта, йиллик ҳисобот тузишдан аввал ўтказилади. Ундан ташқари, инвентаризация ўтказиш қуйидаги ҳолларда

мажбурий деб ҳисобланади:

1) моддий жавобгар шахс узгарганда,

2) ухирлик ва ноқонуний узлаштириш-лар содир булганда ва бошқа ҳолларда.

Товар-моддий бойликларни инвентаризация қилиш тар-тиби, криун-коидалари Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стан-дартининг 19-сониди тулиқ баён этилган унга кура товар-моддий бойликлар инвентаризацияси ҳўжалик субъекти раҳбари томонидан тайинланган инвентаризация комиссияси томонидан ўтказилади. Инвентаризация товар моддий захиралар сақланадиган жойларда ўтказилади. Инвентаризация комиссияси аъзолари моддий жавобгар шахс иштироқида товар-моддий бойликларнинг ҳақиқатда борли-гини уларни ҳисоблаш, тортиш, улчаш йули билан аниқлайдилар ва инвентаризация руйхатига киритадилар. Товар-моддий бойликларни ҳақиқатда канча борлигини текши-риб курмасдан моддий жавобгар шахс сузи билан руйхатга ёзиш катъиян ман этилади.

Инвентаризация ўтказилаётган вақтда келиб тушган товар-моддий бойликлар моддий жавобгар шахс томонидан инвентаризация комиссияси аъзолари иштироқида қабул қилинади ва улар алоҳида руйхатга киритилади. Бу руйхат «Инвентаризация вақтида қабул қилинган товар-моддий бойликлар» деб номланади. Руйхатда қачон, кимдан товар-моддий бойлик олин-гани, кирим ҳужжатининг санаси ва рақами ҳамда захиранинг номи, сони, баҳоси ва суммаси курсатилади.

Фойдаланишдаги арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар буйича алоҳида инвентаризация ўтказилади, инвентаризация улар фойдаланаётган жойлари ва моддий жавобгар шахслар буйича ўтказилади, бунда ҳар бир буюм алоҳида текширилади. Инвентаризация руйхатига арзон баҳоли ватез эскирувчи буюмлар бухгалтерия ҳисобида қабул қилинган номенклатурага мувофиқ номлари буйича киритилади.

Инвентаризация натижалари таққослаш ведомости тузиш билан расмийлаштирилади. Таққослаш ведомости ҳақиқий маълумотлар билан ҳисоб маълумотлари уртасида фарқ, яъни камомад ёқи ортикча чиқиш ҳоллари юз бер-ган товар-моддий бойликлар буйича тузилади.

Инвентаризация вақтида аниқданган камомад ёқи ортикча чиқишлар қуйидагича тартибга солинади:

Ортикча чиккан бойликлар ҳўжалик юритувчи субъект молия натижаларига мувофиқ қабул қилинади, кейинчалик унинг айбдори ва сабаблари аниқланади.

Белгиланган меъёр чегарасида аниқданган шмомад ҳўжалик юритувчи субъект ишлаб чиқариш харажатларига қушилади, бюджет ташкилотларида эса молиялашнинг ка-майишига ёзилади.

Велгиланган меъёр чегарасидан ортикча камомад айбдор шахс зиммасига юклатилади ва ундан ундириб олинади.

Белгиланган меъёр чегарасидан ортикча камомад, агар унинг айбдори аниқланмаса, у ҳолда ҳўжалик юритувчи субъект ишлаб чиқариш харажатларига ёзилади.

Таянч иборалар.

Товар моддий захиралар ҳисобининг вазифалари , Товар моддий захираларини туркумлаш , Товар моддий захираларини баҳолаш , материаллар , хом - ашё , ярим тайёр маҳсулот , материаллар ҳаракати билан боқлиқ операциялар , материалларни омборларда ҳисобга олиш , материалларни бухгалтерияда ҳисобга олиш , ҳужжатлаштириш усули , партия пичиш усули , инвентар усули , арзон баҳоли буюмлар,

Тез эскирувчи буюмлар , Товар моддий захиралар инвентаризацияси .

4- мавзу: МЕХНАТ ВА ИШ ХҚИНИ ХИССОБГА ОЛИШ

Режа:

1. Мехнатга ҳақ тулаш буйича ҳисоб-китобларни ҳисобга олишнинг асосий вазифалари.
2. Ишлаб чиқаришнинг турли шароитларида ишлаб чиқариш ҳисобини юритиш тартиби
3. Мехнатга ҳақ тулаш шакллари, тизимлари, фонди ва унинг таркиби.
4. Ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китобларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби.
5. Ишчиларнинг меҳнат таътили вақтига резерв цилинадиган сумма ва ижтимоий суғурта буйича қасаба уюшмаси ташкилотлари билан ҳисоб-китобни ҳисобга олиш.
6. Мехнатга ҳақ тулаш фондининг сарфланиши устидан назорат

Мехнатга ҳақ тулаш буйича ҳисоб-китобларни ҳисобга олишнинг асосий вазифалари

Ҳўжалик юритишнинг ҳозирги шароитида ишлаб чиқариш корхоналарининг бош вазифаси турмуш фаровонлигини янада юксалтириш, ижтимоий ишлаб чиқаришни огишмай устириб бориш, кишлоқ ҳужалигини жадал ривожлантириш йули билан меҳнат унумдорлигини ошириш, миллий даромадни устиришдан иборатдир. Меҳнат ва иш ҳақи ҳисоб- китоб ишларининг аниқ ва оператив маълумотлар талаб қилувчи энг муҳим ҳамда кийин соҳаларидан биридир. Унда ходимлар сонининг узғариши, иш вақти-нинг сарфланиши, иш ҳақи фонди, тулов турлари ва ходимлар тоифаси буйича ҳамда иш ҳақи фондидан ташқари амалга ошириладиган бошқа туловлар, корхонанинг ҳар бир ходими билан ҳисоб-китоблар акс эттирилади. Бу маълумотлар асосида меҳнат унумдорлиги ҳамда меҳнат ресурс-ларидан фойдаланиш, ходимлар сони, иш ҳақи фондининг сарфланиши ва бошқалар буйича режа топшириқларининг бажарилиши устидан назорат амалга оширилади.

Меҳнатва иш ҳақи ҳисобини йулга кейиш меҳнатга тўғри осабат руҳида тарбиялашнинг муҳим омиллари-дан биридир. Меҳнатва иш ҳақи ҳисобининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Иш мун вақтининг тўғри сарфланиши устидан назорат олиб бориш.
2. Сарфланган меҳнат ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот-ни тегишли ҳужжатларда уз вақтида ва тўғри акс эттириш.
3. Ҳисобланган иш ҳақини калькуляция объектлари Уртасида тўғри таксимлаш.
4. Иш ҳақи ва меҳнатга ҳақ тулашнинг илгор усуллари-ни амалда қўллаш.
5. Меҳнатга ҳақ тулаш фондининг тўғри сарфланиши устидан назорат олиб бориш.

Халқ ҳужалигининг бошқа тармоқларидаги каби са-ноатда ҳам ходимлар сони корхонанинг ишлаб чиқариш дастури асосида аниқланади. Ходимлар корхона миқёсида улардан қаерда фойдаланилишига қараб икки гуруҳга бўлинади: саноат ишлаб чиқариши ходимлари ҳамда саноатга тааллуқли бўлмаган ишлаб чиқариш ва ҳўжаликлардаги холимлар.

Биринчи гуруҳга ишчилар, асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришдаги бошқа ходимлар, омбор ва завод бошқармасидаги мавжуд ускуналарни кагга таъмирлашда банд бўлган ходимлар киради. Иккинчи гуруҳга уй-жой коммунал ҳужалиги, маданий-маиший ва тиббиёт муассасаларининг ходимлари, болалар муассасалари. Уқув юртлари, бино ва иншоотларни катга таъмирлашда банд бўлган холимлар киради.

Саноат ишлаб чиқариши ходимлари бажарадиган ишларига қараб икки тоифага бўлинади:

- 1) ишчилар;
- 2) хизматчилар.

Хизматчилар, уз навбатида, қуйидагиларга бўлинади:

рахбарлар, мутахассислар ва бошқа ходимлар.

Ходимларни бундай гуруҳлаш иш ҳақини калькуляция моддалари уртасида тўғри таксимлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Корхона ходимларининг таркиби тўғрисидаги ҳисоб кадрлар бўлими томонидан олиб борилиб, уларни ишга қабул қилиш, бушатиш, меҳнат таътили бериш ва бошқа-лар тегишли ҳужжатларда расмийлаштирилади.

Тула ҳўжалик ҳисоби ва узини-узи маблар билан таъ-минлаш шароитида иш ҳақи ҳисоблаш меҳнатга ҳақ тулаш фонди чегарасида амалга оширилади. Меҳнатга ҳақ тулаш фонди ҳўжалик даромадининг бир қисми бўлиб, у корхо-на ихтиёрида қоладиган даромаддан (фойдадан) ташқил топади. Меҳнатга ҳақ тулаш фондининг умумий миқдори корхона (бирлашма)ни иқтисодий ва ижтимоий ривож-лантириш режасида кузда тутилади.

Тасдиқланган умумий меҳнатга ҳақи тулаш фонди чегарасида корхона айрим тоифадаги

ходимлар меҳнатига ҳақ тулаш фондини белгилайди ва ҳисобга олади. Режа-даги ходимлар сонини аниқлайди, штатни тасдиқлайди бунда, албатта, бошқарув аппарати ходимлари сонини кискартириш ва бошқариш билан боғлиқ харажатларни камайтириш кузда тутилиши лозим.

Ишлаб чиқаришнинг турли шароитларида ишлаб чиқариш ҳисобини юритиш тартиби

Ходимларнинг ишга келиши ва сарфланган иш вақти-ни ҳисобга олиш меҳнат интизомини мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга. Иш кунининг неча соат давом этиши корхона маъмурияти томонидан қасаба уюшмаси билан келишилган ҳолда белгиланади. Сарфланган вақт ҳисоби табел асосида юритилади. ҳар бир ходимга табел рақами бириктирилади ва у меҳнат, иш ҳақи буйича расмийлаш-тириладиган барча ҳужжатларда курсатиб борилади.

Ҳисобот даври бошланишидан аввал утган ойдаги табелдан ходимнинг исм-шарифи кучириб ёзилади ва ишга чиқиш, иш вақтини сарфлаши шартли белгилар ёрдамида ҳисобга олиб борилади. Масалан, сафарга кетганлар «С», меҳнаттаътилида-ги ходимлар «О» ҳарфи ва ҳоказолар билан белгиланади.

Ишга чиқиш ва иш вақтидан фойдаланиш ҳисоби табелда икки хил усулда амалга оширилади. Биринчи усулда барча ишга чиққан, кечиккан, бирор сабабга кура ишга чиқмаган-лар тулик руйхат қилиб борилади. Иккинчи усулда эса табел-да факат кечикканлар, ишга чиқмаганлар, яъни маълум меъёрдан четта чиққан ходимлар руйхат қилиб борилади.

Ҳар бир ходимнинг ишлаган вақти табелда ҳисобот оyi-нинг биринчи ярмига ва ой охирига, яъни икки марта ҳисоб-лаб чиқилади. Табел бўлим ёқи цех бошлиғи томонидан имзоланади, сунгра табелчи томонидан бухгалтерияга иш ҳақи ҳисоблаш учун топширилади.

Ишбай меҳнат ҳақи шаклида ҳақ ҳисоблашда табел ҳисоби маълумотлари етарли эмас. Бунинг учун уларга ишлаб чи-Карган маҳсулотнинг сони, сифати ёқй бажарган иш ҳажми ва бир маҳсулотга туланиши лозим булган ишбай нархи маълум булиши керак. Ишбай ишловчи томонидан ишлаб чиқа рилган маҳсулот ёқи бажарилган иш ҳажми турлари корхо-наларда бир хил булмаган ҳужжатларда расмийдаштирилади. У ёқи бу ҳужжатнинг кулланилиши корхонанинг қайси ишлаб чиқариш турига тегишлилигига боғлиқдир. Ишлаб чиқаришининг индивидуал ва майда серияли хилига мансуб кор-хоналарда ишлаб чиқариш Т-40 сонли шаклдаги топширик (наряд)ларда расмийлаштирилади.

Купчилик корхоналарда наряд айрим ишчи ёқи бригада томонидан бажариладиган ҳар бир ишлаб чиқариш топширигига алоҳида ёзилади. Бундай тартиб бошлангич ҳужжатлар сонининг ошишига ва уларни қайта ишлаш жараёни билан боғлиқ булган ҳисоб ишларининг мурак-каблашишига олиб келади. Шунинг учун ҳам бир ёқи икки ҳафталик, ойлик муддатда ёзиладиган куп қаторли топ-ширикларни қўллаш талаб қилинади. Топширикдар цех-кинг режа-диспетчер бюроси томонидан цехнинг ишлаб чиқариш режасига мувофик, технологик карта асосида тулдирилади. Ишчи ёқи бригада томонидан топширик, ба-жарилгандан кейин ишлаб чиқарилган маҳсулот сони ёқи бажарилган иш ҳажми бажариш учун сарфланиши лозим булган материал меъёри ва ҳақиқатан берилган матери-алнинг сони топширикда курсатилади. Бу, уз навбатида, иш ҳақипи топширик, асосида ҳисоблашдагина эмас, балки материаллар сарфининг белгиланган меъёрига риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш имконини иш беради. Бутизимнинг нуқсонларидан бири шундаки, унда айрим бажарилган ишлаб чиқариш топшириклари акс эттирилади, аммо у бутун бир технологик жараённинг бориши устидан назорат қилишга мослаштирилмаган.

Маҳсулот, деталларни қайта ишлаш жараёни, одатда бир сменадан ошмайдиган ишлаб чиқаришнинг серияли хили шароитида ишлаб чиқариш ҳисоби Т-22 ра-камли шакл-даги ёқи бошқ,а шакллардаги рапортларда юритилади. Рапорт иш сменаси бошланмасдан аввал ёзи-ладн ва зарур деталларни цехга жунатиш учун омборчи-га топширилади. Омборчи деталларни жунатиб, бу ҳақда рапортга тегишли белги қуйгандан кейин, у техника назорати бўлимига берилади. Смена охирида қайта иш-ланган деталлар сони рапортда қайд қилинади.

Ишлаб чиқаришнинг серияли хилидаги баъзи корхоналарда ишлаб чиқариш ҳисоби Т-23 ракамли шаклдаги маршрут варакалари тизимида юритилали. Одатда маршрут варацалари цехнинг режа-диспетчер ходимлари томонидан ёзилиб, унда қайта ишланиши лозим булган айрим деталлар партияси ишлаб чиқариш топшириги сифатнла қайл қилинади,

бажарилган иш натижалари қайта ишлаш жараёнининг биринчисидан тортиб то охири операциясигача назорат қилинади. Шундай қилиб, маршрут варакалари ёрдамида технологик жараёнининг бориши назорат қилинади. Бу эса уларнинг афзалликларидан биридир.

Бажарилган иш техника назорат бўлими ходимлари томонидан қабул қилиниб, маршрут варакаларида курсатилади. Назоратчи бу пайтда қайта ишлаш учун берилган деталларнинг сонини қабул қилинганлари билан солишти-ради ва аниқланган ҳар бир камомадни маршрут варакаларида қайдэтади, бу эса ишлаб чиқаришда деталлар ҳаракати устидан назорат олиб бориш имконини беради.

Ишлаб чиқаришнинг оммавий хилига мансуб булган кор-хоналарнинг хусусиятларидан бири шундан иборатки, уларда ишчилар асосан бир хил операцияни бажарадилар. Бундай шароитда ишлаб чиқариш топширигини ҳар бир ишчига етказиш зарурияти йўқолади. Ишлаб чиқариш ҳисоби ҳафталик, ун кунлик, ярим ойлик, ойлик ҳужжатларда юритилади.

Баъзи вақтларда у ёки бу сабабларга кура меъёрий ҳолат-дан четга чиқиш ҳоллари иш юз беради. Масалан, тегишли ускуналарнинг булмаслиги, уларни ускунанинг бошқа тури билан алмаштириш, материалларнинг заруридан ортиқча қаттиқлиги ва бошқалар. Бундай ҳолатлар қўшимча иш вақтининг сарфланишини тақозо қилади ва қўшимча ҳақ варакалари билан расмийлаштирилади. У ёки бу сабабга кура унумсиз сарфланган иш вақти, маҳсулотлар акт билан расмийлаштирилади.

Мехнат ва иш ҳақини ҳисоблаш бўйича расмийлашти-риладиган бошлангич ҳужжатлар белгиланган муддатда бух-галтериянинг иш ҳақини ҳисоблаш бўлимига топширилади. Бошлангич ҳужжатлар бухгалтерия ходимлари томонидан текширилади, сунгра қайта ишлаш учун машина-ҳисоб"лаш бюросига ёки машина-ҳисоблаш станцияларига юбо-рилади. Бошлангич ҳужжатларни қайта ишлаш дейилганда ишчининг бажарган ишини ишбай нархига қупайтириш йули билан иш ҳақини ҳисоблаш тушунилади. +айта ишланган ҳужжатлар, ишчиларнинг табел ракамлари бухгалтерияда цехлар бўйича гуруҳданади ва ишчининг иш ҳақи унинг шахсий счёти ёки варакаларига ёзиб борилади. Иш ҳақи ва бошқа ҳисоб ишлари ҳисоблаш машиналари ёрдамида ба-жариладиган корхоналарда қайта ишланган бошлангич ҳужжатлардаги маълумотлар асосида қуйидагилар тузилади:

- 1) ҳисоблаш ведомости;
- 2) ҳисобланган иш ҳақини ишлаб чиқариш счётлари ва ҳаражат моддалари уртасида тақсимлаш ведомости;
- 3) иш ҳақи сарфи бўйича меъёрдан четга чиқиш ведомости ва бошқ,

Мехнатга ҳақ тулаш шакллари, тизимлари, фонди ва унинг таркиби

Саноатда ишчи мехнатига тариф тизими асосида сарф-ланган меҳнат миқдори ва сифатига мувофиқ; ҳақ; туланади.

Тариф тизими — тариф-малака маълумотномаси, тариф сеткаси ва тариф ставкаси каби тушунчаларни уз ичига олади. Корхонада бажариладиган ишларнинг ишлаб чиқариш тавсифи тариф-малака маълумотномасида келтирилади. Ушбу ҳужжат ишчилар малакасини аниқлаш ва уларга маълум разряд белгилашда асос бўлиб хизмат қилади.

Тариф сеткаси - бу разрядлар ва уларга тегишли булган тариф коэффициентлари курсатиладиган ҳужжатдир. ҳам-ма корхоналарда биринчи разряднинг тариф коэффици-енти бирга тенг бўлиб, разряд ортган сари тариф коэффи-циенти ҳам ошиб боради.

Тариф ставкаси — ишчининг разрядига мувофиқ унга маълум вақт бирлиги (соат, кун) учун туланадиган ҳақ, миқдорини аниқдайди. Одатда тариф ставкаси биринчи разряд учун белгиланиб, қолган разрядлар учун эса биринчи разряд тариф ставкасини қолган разрядлар тариф коэф-фициентига қупайтириш йули билан аниқланади. Масалан, машинасозлик, нефт ва газ саноати корхоналари учун қуйи-даги тариф коэффициента қулланилади;

Тариф разрядлари	I	II	III	IV	V	VI
Тариф коэффициентлари	1.0	1.13	1.29	1.48	1.72	2.0

Агар биринчи разрядли ишчининг ойлик тариф ставкаси 700 сум қилиб белгиланган булса, 5-разрядли ишчининг ставкаси 1200 сум 40 тининга тенг булади. Саноатда иш ҳақининг всосан ишбай ва вақтбай шакллари кулланилади. Иш ҳақининг ишбай шаклида меҳнатга ҳақ ишбай нарх асосида ишлаб чиқарилган маҳсулот сони ва сифатига мувофиқ туланади. Нарх — бу битта маҳсулотни ишлаб чиқариш учун туланадиган иш ҳақи суммасидир. Масалан, ишчи битта детални ишлаб чиқариш учун 2 соат вақт сарфлайди. Ишчининг бир соатлик тариф ставкаси 50 сум. Демак, детал нархи, яъни ушбу деталнинг ишлаб чиқарилганлиги учун ишчига туланадиган ҳақ, 100 сумга тенг булади.

Амалда ишбай иш ҳақи шаклининг оддий, мукофот ва аккорд тизимлари кулланилади.

Оддий ишбай шаклида ишлаб чиқарилган маҳсулот со-нини ишбай нархига купайтириш йули билан иш ҳақи миқдори аниқланади.

Ишбай-мукофот шаклида ишчи асосий иш ҳақидан таш-қари маълум ишлаб чиқариш ютуқларига эришганлиги учун мукофот олади. Масалан, ишлаб чиқаришда ком ашё, материал, электр қуввати ва бошқа моддий бойликлар тежаб-тергаб сарфланганлиги, ишлаб чиқариш ошириб бажарил-ганлиги ва ғозолар. Ишбай иш ҳақи шаклининг ушбу тизими амалда кенг кулланилади.

Ишбай-аккорд шаклида иш ҳақи суммаси ишлаб чиқари-лиши лозим булган маҳсулот ёқи бажарилиши лозим булган иш учун белгиланади. Аккорд шаклининг афзалликларидан бири шундаки, унда бажарилган ишнинг жами ёқи тугаллан-ган маҳсулот учун ҳақ туланади. Бу эса меҳнатни меъёрлашни ва иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоб ишларини бирмунчп енгиллаштиради. Ишбай-аккорд тизими асосан мавсумий ишларни ҳамда айрим буюртмаларни бажаришда кулланилади.

Иш ҳақининг вақтбай шаклида меҳнатга ҳақ ходимнинг ишлаган вақти ва малакасига қараб туланади. Амалда вақтбай иш ҳақининг оддий ва мукофот шакллари кулланилади.

Оддий-вақтбай шаклида инженер-техник ходимлар, хизматчилар ҳақиқатан ишлаган вақтига қараб белгиланган маош асосида ҳақ оладилар. Вақтбай иш ҳақи олувчи ишчилар меҳнатига ҳақ уларнинг ишлаган вақти ва тариф став-калари асосида аниқланади.

Вақтбай-мукофот шаклида асосий иш ҳақидан ташқари мукофот ҳам туланади. Раҳбар, инженер-техник ходимлар, хизматчилар меҳнати ойлик белгиланган оклад асосида туланади. Ҳисобот ондаги ҳамма ши кунини тулнк ишлагаи бу тоифадаги ходимлар меҳ-нати ойлик оклад миқорида туланади. Агар ходим ҳамма иш кунда туда ишламаган булса, у холда унинг меҳнатига ҳақ ишлаган вақти ва ойлик оклад асосида ҳисобланади.

Завод бошқармаси ва цехларидаги инженер-техник ходимлар ва хизматчилар меҳнатга ҳақ, тулаш фонди маблари ҳисобидан мукофотланадилар. Завод бошқармасининг инженер-техник ходимлари ва хизматчилари маҳсулот сотиш ҳамда рентабеллик режасининг бажарилиши курсаткичлари бўйича, цех, бўлимларнинг инженер-техник ходимлари, хизматчилари эса маҳсулот таннарини камайтириш, меҳнат унум-дорлигини ошириш бўйича режа топшириқларини бажарган-ликлари ҳамда ишлаб чиқаришда хом ашё матери алларини иқтисод қилганликлари ва бошқа курсаткичлар бўйича мукофотланадилар. Бунга асос буладиган курсаткичлар ҳар бир корхона хусусиятларини ҳисобга олган холда белгиланади. Ишчиларга ҳамда инженер-техник ходимлар, хизматчиларга мукофот меҳнатга ҳақ тулаш фондидан туланади.

Ишлаб чиқариш корхоналари меҳнат ва иш ҳақи бўйича масалаларни мустақил равишда узлари хал қиладилар. Корхона раҳбари тасдиқланган меҳнатга ҳақ тулаш фонди доирасида қасаба уюшмаси ташкилоти билан келишган холда ишчиларнинг айрим гуруғи учун меҳнатга ҳақ, тулаш-нинг ишбай, вақтбай еки аккорд шакллари белгилаши ҳамда ишчилар, инженер-техник ходимлар ва хизматчи-ларни мукофотлаш учун мукофотлаш шартлари ҳамда курсаткичларини аниқдаб опиши мумкин. Амалдаги тариф малака маълумотномасига мувофиқ ишчиларга разряд белгилаш, ишлаб чиқариш меъёрларини қараб чиқиш ва янгиларини тасдиқлаш мумкин. Ундан ташқари, корхона раҳбари юкори малакали уста ва бошқа инженер-техник ходимларнинг ойлик иш ҳақига қўшимча фоиз ҳақ, белгилай олади, штатлар, оклад, маъмурий-бошқарув харажатлари сметасини тасдиқдайди. Бу смета молия органлари томонидан руйхат қилинмайди.

Кейинги йилларда ходимларнинг иш натижаларидан моддий манфаатдорлиги асосан ишчи ва хизматчмларннг ойлик маошлари, ставкаларини такомиллаштириш нули билан амалга

оширилади. Шу билан бирга турмуш тарзи ҳақ тулашнинг рағбатлантириш механизмини янада тако-миллаштиришии такозо этади.

Мехнатга ҳақ тулаш фондини режалаштириш тартиби-ни узгартириш билан бнр каторда меғнатга ҳақ тулашнинг рағбатлантириш ролини кучайтиришга, эришилган юқори натижалардан моддий манфаатдорликнинг илгор шакллари аналда кенг қўллашга алохида эътибор берилади.

Ишлаб чиқариш бирлашмаларн ва корхоналарига мехнатга ҳақ, тулаш фондининг иқтисод қилинган кисми ҳисобидан белгиланган оклад ва тариф ставкаларига устама ҳақ тулаш ҳуқуқи берилган. Ишчи тариф ставкасига белгиланган иш хажми кам ишчи билан бажарилган, юқори касб усталигига эришилган такдирда ва бошқа холларда устама ҳақ туланади. Якка ва жамоа иш натижаларини рағбатлантиришда, иш сифатини, ишлаб чиқариш самарадорлиги-ни кутаришда меғнатга ҳақ тулашнинг бригада тизимини янада ривожлантириш катта аҳамиятга эга.

Бригаданинг иш ҳақи ишчилар разряди, уларнинг ишлаган вақти ва хар бир бригада аъзоси қўшган улушининг коэффициентига мутаносиб равишда бригада аъзолари урта-сида таксимланиб, бригада кенгаши томонидан белгиланади ва бухгалтерияга иш ҳақи ҳисоблаш учун топширилади.

Инженер-техник ходимларни рағбатлантириш учун ҳам устама ҳақ, белгиланали. Ушбу қўшимча ҳақлар учун ишлаб чиқариш бирлашмаси (корхона) мехнатга ҳақ тулаш фонди суммасини 0,3 фоиздан I фоизгача ошириши мум-кинлиги кузда тутилади. Бу тадбирлар инженер-техник ходимлар ва хизматчиларнинг иш сифатини яхшилаш, малакасини охириш имконини яратади.

Иш ҳақи уз таркибига кура иккига булинади: асосий ва қўшимча.

Асосий иш ҳаққи дейилганда ишчи ва хизматчиларнинг ишлаган вақти учун туладиган ҳақ,тушунилади. Масалан, вақтбай ва ишбай ҳақнинг барча турлари, мехнат шароити-нинг узгарганлиги учун туладиган қўшимча ҳақ тунги сме-нада ишлаганлигига ҳамда смена соатидан ортикча ишлаган-лиги учун туладиган ҳақ ва бошқалар назарда тутилади.

қўшимча иш ҳақи деб ишчи ва хизматчиларнинг ишламаган вақти учун амалдаги қонун-қоидаларга мувофик туладиган ҳаққа айтилади. Масалан, мехнат таътили учун, ёши 18 га етмаган усмирларнинг ишламаган соати учун, давлат, жамоа ишлари билан банд булишгани учун туладиган ҳақ ва бошқа корхона ходимларнинг асосий ва қўшимча ҳамда руйхатда булмаган ходимлар иш ҳақи мехнатга ҳақ тулаш фондини ташкил қилади.

Унга қуйидагилар киради:

- корхона, муассаса ва ташкилотларда мехнатга ҳақ тулаш шакллари ва тизимларига мувофик ҳисобланган иш ҳақи;
- иш ҳақи курунишида берилган махсулот қиймати;
- тариф ставкалари ва окладларига қўшимчалар;
- мукофотлар;
- корхона штатида булмаган ходимлар меғнатига ҳақ;
- мехнаттаътилига туладиган ҳақ ва бошқ,

Пул туловлари ва рағбатлантиришларга қуйидагилар

киради:

- йиллик иш якунлари буйича рағбатлантириш (13-иш ҳақи);
- мухим ишлаб чиқариш топширикларини бажарган-лиги учун рағбатлантириш;
- корхоналардан уқишга юборилган талабаларга стипендия;
- даволаниш учун бериладиган йуланмалар қилишти;
- мехнат жамоалари аъзоларига акциялар учун туладиган даромадлар ва бошқ.

Уртача даромад ва ходимларнинг уртача иш ҳақи. Корхона ходимлари уртача иш ҳақиға меғнатга ҳақтулаҳ фон-ди таркибига киритиладиган жами туловлар киради. Факат корхона штатида булмаган ходимлар мехнатига туладиган ҳақ киритилмайди. Уртача иш ҳақиға пул туловлари ва рағбатлантиришлардан ташкари, йил натижалари буйича рағбатлантириш ҳамда мухим ишлаб чиқариш топширигини бажарганлиги учун рағбатлантириш киради. Корхона ходимлари уртача даромадига уртача иш ҳақиға киритиладиган сумма-лардан ташкари, моддий ёрдам, мехнат фахрийлари нафақага

кетаётган вақтларида туланидиган нафақа, талабалар стипендияси, корхона ходимларига бериладиган енгилликлар, даволаниш учун бериладиган йулланмалар қиймати, акциялар учун олинган даромадчар ва бошқалар киради.

Истеъмолга сарфланган мабларлар таркибига кирмайдиган туловларга қуйидагилар киради:

— калам ҳақи;

— тадқиқот ва рационализаторлик таклифлари учун рағбатлантириш;

— меҳнат сафари харажатлари;

— вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотганлиги учун нафақа, ишлаётган нафақахурларга берилаётган нафақа;

— махсус қийим, пойабзал қиймати ва бошқа;

— уқув муассасалари, болалар интернатларига курсатиладиган ёрдам;

— маданий-оммавий, уқув тадбирларини олиб бориш учун ижарага олинган бино ижара ҳақи;

— профилакторий, дам олиш уйлари, пансионатлар харажатлари;

— кутубхона, тиббиёт пункти, музейлар билан боғлиқ харажатлар ва бошқ.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги «Махсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш ва реализацияси бўйича харажатлар таркиби ва молиявий натижаларнинг таркиб топиши тўғрисидаги Низом»ни тасдиқлаш ҳақидаги қарорига мувофиқ, ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари таркибига қуйидаги моддалар киради:

1. Корхонада қулланиладиган меҳнатга ҳақтулаш шакллари ва тизимларига мувофиқ, ишбай нархлар, тариф ставкалари ва окладлар асосида ҳақиқатан бажарилган иш учун ҳисобланган ишлаб чиқариш характеридаги иш ҳақи, қуйидагилар қўшилган ҳолда;

а) оғир табиий иқлимли жойларда узоқ муддат узилиш-сиз иш стажига эга булганлар учун иш ҳақида қўшимча;

б) доимий иши йулда амалга ошириладиган алоқа, темир йул, сув, автомобил транспорти ва бошқа ходимлар иш ҳақида қўшимча;

в) тўғридан-тўғри қурилишда, капитал таъмирлаш каби

ишларда банд булган ходимларга қонунда қузда тутилган ан-рим ишларни бажарганлиги учун туланидиган қўшимча ҳақ;

г) ер ости ишларида банд булган ходимларга туланидиган қўшимча ҳақ;

д) амалдаги қрунларга мувофиқ, чул, сувсиз ва тоғли жойларда меҳнат қилувчи ходимларга туланидиган ҳақлар (туман коэффициентлари);

е) авангард ишларни бажаришда банд булган ходимлар, транспорт ташкилоти ва йулда об-хаво ноқулайлиги туфайли ушланиб долган ходимлар учун туланидиган суммалар;

ж) махсус шартномага мувофиқ, корхона, ташкилотлар-дан муайян ишларни бажариш учун жалб қилинган ходимларга ва уларни юборган ташкилотга туланидиган суммалар.

2. Меъёрдан ортиқча, яхши ишлаган қуналари ва бошқа ҳолатлар ҳисобига берилган дам олиш қуналари учун туланидиган ҳақ

3. Микдор қурилишида туланидиган махсулот қиймати.

4. Амалдаги қрунларга мувофиқ, рағбатлантириш характеридаги туловлар: муқофотлар, касб махррати учун тариф ставкалари, ойлик маошларга қўшимчалар ва бошқа рағбатлантиришлар.

5. Тунги сменада, сменадан ортиқча, шунингдек, дам олиш қуналари меҳнат шароити оғир ва зарарли булганлиги учун туланидиган туловлар.

6. Амалдаги қрунларга мувофиқ, навбатдаги меҳнат таътили ва қўшимча таътиллари, уқушларнинг имтиёзли соатлари, болали аёлларнинг танаффус соатлари учун туловлар ва бошқ.

7. Иш ҳақи қисман сакданган ҳолда мажбурий таътилда булган ходимларга туланидиган ҳақлар.

8. Қон топирувчилар учун туланидиган туловлар, текшириш ва қон топириш, дам олиш қуналари учун бериладиган туловлар.

9. Корхоналарда ишлаб чиқариш амалиётини ута-ганлиги учун олий, урта махсус уқув юрти талабалари учун туловлар.

10. Талабалар қурилиш отрядлари таркибиде ишловчи олий ва урта махсус уқув юрти

талабалари меҳнатига ҳақ.

11. Тузилган шартномага кура, бажарилган ишлар учун корхона штатида бўлмаганлар меҳнатига ҳақ-

12. Амалдаги қонунларга мувофиқ, ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этадиган ходимлар меҳнатига ҳақ, тулаш фондида қўшиладиган бошқа тулов турлари.

Ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китобларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби

Юқорида айтиб ўтилганидек, той ҳақи ва ишлаб чиқариш ҳисоби бўйича ишлаб чиқариш цехлари, бўлинмаларида расмийлаштирилган бошлангич ҳужжатлар белгиланган муддатда бухгалтерияга топширилади. ҳисоб ишлари марказлаштирилган корхоналарда ҳужжатлар корхона бухгалтериясининг иш ҳақини ҳисоблаш бўлимига, ҳисоб ишлари марказлаштирилмаган корхоналарда эса цех бухгалтериясига топширилади.

Ҳужжатлар бухгалтерия ходимлари томонидан текширилади ва қайта ишлаш учун машина - ҳисоблаш бюроси ёки машина-ҳисоблаш станциясига юборилади. Улар қайта ишлангандан сунг ходимлар тоифалари ва табел рақамлари бўйича гуруҳланади. Гуруҳланган ҳужжатлардаги маълумотлар ишчи ёки ходимнинг иш ҳақини ҳисоблаш шахсий варақасига ёзиб борилади. Кейинчалик ушбу варақадаги маълумотлар иш ҳақини ҳисоблаш ведомости тузишда фойдаланилади. Бу ведомостда ишчи ва хизматчиларга иш ҳақи ва ундан ушлаб қолинган суммалар акс эттирилади. Ве-домост ҳар бир цех, бўлинмалардаги ходимларнинг тоифалари бўйича алоҳида тузилади.

Ҳисобот ойининг биринчи ярмига ҳисобланган иш ҳақининг маълум қисми бунак (аванс) тарикасида берилади. Иш ҳақини ҳисоблаш ведомостида ишчи ва хизматчилар ишлаб чиқарган маъсулотининг сони, сифати, бажарган ишининг ҳажми ёки ишлаган вақтига қараб ҳисобланган иш ҳақи, ушлаб қолинган солиқдар ва бошқа ушлаб қолишлар (брак маъсулот учун ушлаб қолиш, кредитга товар олганлиги учун берилган бунак ва бошқ.) ҳамда берилиши лозим бўлган иш ҳақи миқдори курсатилади. Айрим корхоналарда иш ҳақини ҳисоблаш ведомости билан тулов ведомости битта ҳисоб регистрида умумлаштирилади айрим корхоналарда эса аксинча, иш ҳақини ҳисоблаш ведомости билан тулов ведомости алоҳида ҳисоб регистрларида тузилиб, бундай вақтларда тулов ведомостидан иш ҳақи тулашда фойдаланилади.

Иш ҳақини ҳисоблаш тулов ведомости корхоналарда аввалдан тайёрлаб қўйилади. Бунинг учун иш ҳақи ҳисоблаш бўлимининг ходимлари ёки машина-ҳисоблаш бюроси операторлари ведомостга ходимларнинг исми-шарифи, разрядлари, табел рақамлари ва бошқа маълумотларни қайдқилишади. ҳисобот ойи тугаши билан ҳужжатлар асосида иш ҳақи ҳисобланиб, ведомостга ёзилади. Бу ишни қўл сўғат чикли сўғат-жадвал машиналари ёрдамида бажариш мақсадга мувофиқдир. 6710-«Ходимлар билан меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар» сўғатининг кредит томони бўйича ёзувлар (яъни ҳисобланган иш ҳақи), сунгушбу сўғатнинг дебети бўйича ёзувлар (яъни ҳамма ушлаб қолишлар ва туланиши лозим бўлган сумма бўйича графалар) тулдирлади.

Саноатда ходимларнинг иш ҳақи ҳам харажат элементларидан биридир. Шунинг учун ишчи ва хизматчиларга ҳисобланган иш ҳақи ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобга олинган сўғатларнинг дебетида акс эттирилиши лозим. Ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китоб олиб бориш учун шу номдаги синтетик сўғатдан фойдаланилади. Бу сўғатнинг кредит томонида ишчи ва хизматчиларга ҳисобланган иш ҳақи, дебет томонида эса ушлаб қолинган ва туланиши лозим бўлган сумма акс эттирилади. Ҳисобланган иш ҳақи тегишли харажатлар сўғатлари уртасида иш ҳақини тақсимлаш ведомостига мувофиқ тақсимланади. Бу ведомост бухгалтерияда меҳнат ва иш ҳақи бўйича расмийлаштирилган бошлангич ҳужжатларга асосланиб тузилади.

Шундай қилиб, ишчи ва хизматчиларга ҳисобланган иш ҳақи бухгалтерия ҳисоби сўғатларида қуйидагича бухгалтерия провоткаси тузиш билан ҳисобга олинади:

Д-т «Ишлаб чиқариш харажатлари» сўғатлари (2010, 2310, 2510 ва бошқ.).

К-т «Ходимлар билан меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар» сўғати (6710).

Саноатга тааллуқли бўлмаган ишлаб чиқариш ва ҳужа-ликлар сўғатининг дебетида шу ишлаб

чиқариш ва ҳўжалик яодимларининг иш хақи акс эттирилади. Ҳисобланган иш хақидан ушлаб қолинган солиқларга қуйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т «6710-«Ходимлар билан меҳнат хақи бўйича ҳисоб-китоблар».

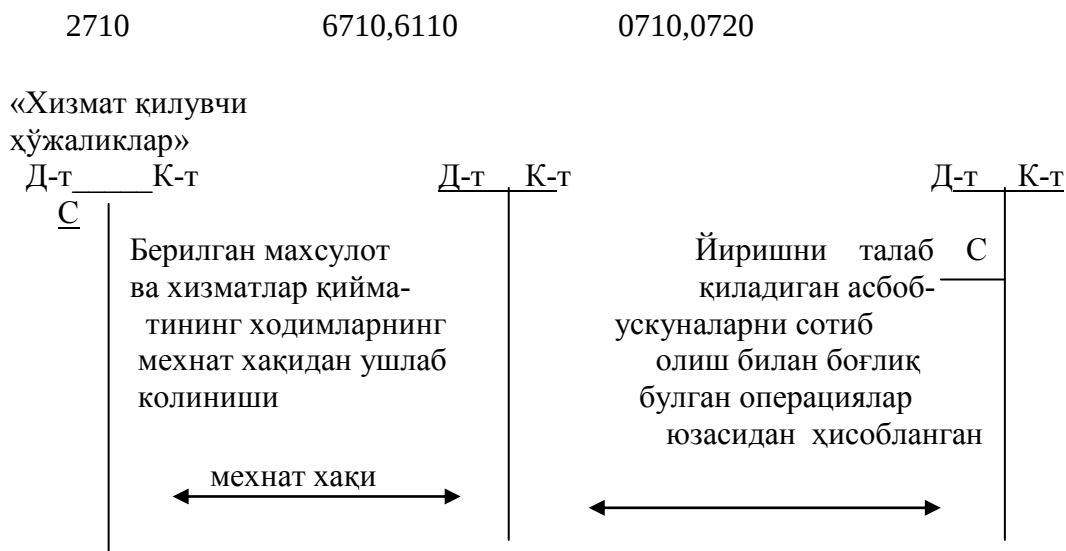
К-т 6410-«Бюджетга туловлар юзасидан қарзлар». Уз вақтида берилмаган, яъни депонентлаштирилган, кредитга товар олинганлиги учун ушлаб қолинадиган ва бошқа суммалар счётларда қуйидагича бухгалтерия проводкаси билан ҳисоб қилинади:

Д-т 6710-« Ходимлар билан меҳнат хақи бўйича ҳисоб-китоблар».

К-т 67 20-«Депонентлаштирилган иш хақи». Туланган иш хақи счётларда қуйидагича бухгалтерия проводкаси билан ҳисоб қилинади:

Д-т 6710-« Ходимлар билан меҳнат хақи бўйича ҳисоб-китоблар».

К-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари». Меҳнатга ҳақтулаш ва бошқа туловлар юзасидан ходим-лар билан ҳисоблашишлар операцияларининг счётларда акс эттирилишини қуйидаги схемада куришимиз мумкин:

Демак ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китобнинг аналитик ҳисоби иш хақи ҳисоблаш-гулов ведомостида, синтетик ҳисоби эса 6710-«Ходимлар билан меҳнатхақи юзасидан ҳисоб-китоблар» номли синтетик счётда юритилар экан.

Жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган солиқ ставкалари

13. Жисмоний шахсларнинг иш ҳақлари, мукофот пуллари ва бошқа даромадлари суммаларидан солиқ, агар мазкур бўлимда бошқа ҳолатлар назарда тутилмаган бўлса, қуйидаги микдорда ундирилади:

Жами даромад микдори	Солиқ, суммаси
Энг ка-м иш ҳақининг олти баравари микдоригача	Даромад суммасининг 11 фоизи
Энг кам иш ҳақининг олти баравари микдоридан (+1 сум) ва ун баравари микдоригача	Энг кам иш ҳақининг беш баравари микдоридан олинадиган солиқ беш баравардан ошадиган сумманинг 17 <i>фоизи</i> .
Энг кам иш ҳақининг ун баравари микдоридан (+1 сум) ва ундан юқори микдоридан	Энг кам иш ҳақининг саккиз баравари микдоридан олинадиган солиқ саккиз бараваридан ошаднган сумманинг 22 фоизи

Жисмоний шахсларнинг даромадларидан ушлаб қолинадиган солиқ ставкалари узгариши ҳам мумкинлигини эслатиб утмоқчимиз.

Солиқ солиш мақсадлари учун энг кам иш ҳақининг миқдори йил бошидан эътиборан ортиб борувчи якун тар-зида ҳисобланади (йил бошидан тегишли давр учун энг кам иш ҳақининг ойлик миқдорлари суммаси).

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тадбиркорлик фаолияти билан шурулланадиган жисмоний шахслар учун катъий солиқ суммасини белгилаш йули билан алоҳида солиқ солиш тартибини белгилашга ҳақли.

15. Нерезидент жисмоний шахсларнинг доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган ҳолда Ўзбекистон Республикасидаги манбадан олган даромадларига уларни тулаш манбаида чегирмаларсиз қуйидаги ставкалар бўйича солиқ солинади:

дивиденд ва фоизлар — 15 фоиз;

хатарни сугурталаш ёки қайта сугурталашга туланган сугурта мукофотлари- 10 фоиз;

Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатлар уртасида ҳаракат катновида халқаро алоқа учун телекоммуникациялар ва транспорт хизматлари — 6 фоиз; роялти, ижарадан келган даромадлар, хизматлар курсатиш-дан келган даромадлар, шу жумладан, бошқарув бўйича хизматлар, маслаҳатларга оид ва бошқа даромадлар — 20 фоиз.

Тулов манбаида солиқ солиш тулов Ўзбекистон Республикаси ичида ёки ундан ташқарида амалга оширилган

идан катъи назар кулланилади.

16. Жисмоний шахсларга туланадиган дивидендлар ва фоизларга 15 фоизли ставка бўйича тулов манбаида солиқ солинади.

Бунда солиқ, солиш мақсадида дивидендларга акциялар

бўйича ҳамда ташқилий-ҳуқуқий шаклдан катъи назар ҳўжалик юритувчи субъектнинг устав сармоясида улушбай иштирокидан келадиган даромадлар киради. Фоизларга депозит қуйилмалар, қарзмажбуриятлари ва бошқа қиммат-ли қозғалардан олинадиган даромадлар киради.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сон қарори билан тасдиқланган ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лава-зимлар ва курсаткичларнинг 1, 2 ва 3-сон рўйхатларига ки-ритилган ута зарарли, ута огир, зарарли ва огир ҳароигли ишларда банд бўлган ходимларнинг даромадларига мазкур Ўуриқноманинг 13-бандида қайдэтилган ставкалар бўйича солиқ солинади. Бунда юқорида айтиб утилган фуқаролар то-ифаларидан даромад солиғи олиш даражаси 25 фоиздан ош-маслиғи лозим, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг курсатиб утилган қарори билан тасдиқланган 1-сон рўйхатнинг 3-қисми ҳамда 2-сон рўйхатнинг 1-қисмида қайд этилган ишларда банд бўлган аёлларнинг даромадидан солиқ, олиш даражаси 20 фоиздан ошмаслиғи лозим.

18. Ноқулай табиий-иклим шароитлари билан боғлиқ, бўлган қўшимча туловларга (иш стажига устамалар, баланд тоғлик, дашт ва сувсиз туманлардаги ишлар учун белги-ланган коэффицентлар бўйича туловларга) энг кам ставка бўйича солиқ. солинади.

19. Жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқ-

ни ҳисоблаб чиқаришда дивидендлар ва фоизлар бўйича даромадлар, шунингдек, мазкур Ўуриқноманинг 18-бан-дида назарда тутилган қўшимча туловлар жами даромад тар-кибидан ҳисобдан чиқарилади.

Ишчиларнинг меҳнат таътили вақтига резерв қилинадиган сумма ва ижтимоий сугурта бўйича қасаба уюшмаси ташкилотлари билан ҳисоб-қитобни ҳисобга олиш.

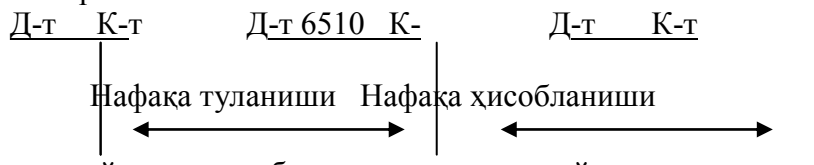
Одатда қорхоналарда ишчиларнинг йил давомида меҳнат таътилига кетишлари бир текис бўлмайди, яъни йилнинг қиш ойларига Қарағанда езда меҳнат таътилига чиқиш ҳоллари қупроқ бўлади. Ишлаб чиқарилган маҳсулот таннарҳини тўғри белгилаш учун ишчиларнинг меҳнат таътили вақтига туланадиган иш ҳақи йил давомида таннарҳга бир текис ўтказиб борилишини таъминлаш зарур. Шунинг учун ишчиларнинг меҳнат таътили вақтига туланадиган иш ҳақининг бухгалтерия ҳисоби счётларда бошқачароқ акс этгирилади. Ишчиларга меҳнат таътилига туланадиган иш ҳақи таннарҳга йил давомида бир текис ўтказилишини таъ-миндаги учун ҳар ойда маълум маблаг резерв қилиб борилади.

Ишчи ва хизматчилар вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотган вақтда уларни моддий жихатдан таъминлаш учун давлат ижтимоий сугурта маблағи ташкил қилинади. Ижтимоий сугурта маблағи «Сугурта бўйича туловлар» счётида ҳисобга олинади. Ижтимоий сугуртага ажратилган маблағ синтетик счётларда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузиш билан акс эттирилади:

Д-т «Ишлаб чиқариш харажатлари» счётлари (2010, 2310).

К-т «Сугурта бўйича туловлар» (6510) Ишчи ва хизматчиларга вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотганлиги учун ҳисобланган нафақа счётларда қуйидагича акс эттирилади:

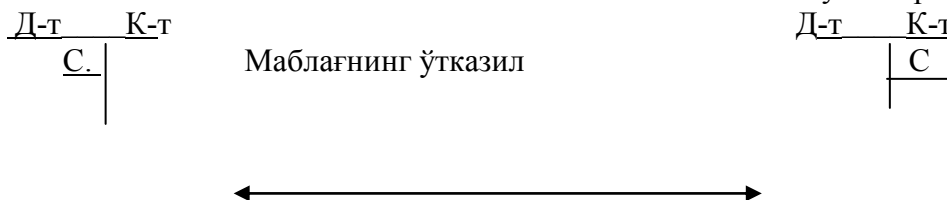
5010-«Миллий валюта- 6710-«Ходимлар билан
даги пул маблағи» меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-
китоблар»

Ижтимоий сугурта маблағининг ишлатилмай қолган қисми тегишли қасаба уюшмаси ташкилотларининг жорий счётига ўтказилади. Бу счётларда қуйидагича ҳисоб қилинади:

5110-«ҳисоблашиш счёти»

6510-«Сугурта бўйича
туловлар»

Ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китобнинг синтетик ҳисобга олиш тартибини қуйидаги мисолда юриш мумкин:

ҳисобот ойда қуйидаги хўжалик операциялари содир бўлган:

1. Йш ҳақи ҳисобланди: сум ҳисобида
- а) асосий ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчиларга - 4200
- б) ёрдамчи ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчиларга - 1400
- в) цех ишчиларига - 900
- г) бошқарма ходимларига - 600
- д) ишчиларга меҳнат таътили вақтига - 400
- Жами** **7500**
1. Нафақа ҳисобланганда - 100
3. Ҳисобланган иш ҳақидан солиқ ушлаб қолинди - 750
4. Ойнинг биринчи ярми учун иш ҳақи берилади - 2600
5. Уз вақтида берилмаган иш ҳақи депонентлаштирилади - 150
6. Меҳнат таътили вақтига иш ҳақи резерв қилинди:
- а) асосий ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчиларга - 350
- б) ёрдамчи ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчиларга - 250

Шундай қилиб, ҳар ойнинг 1-кунига ишчи ва хизмат-чилар билан ҳисоблашиш счёти иш ҳақи бўйича утган ойнинг иккинчи ярми учун қарз суммасини курсатади.

Қорхона мулки ва ходимларини сугурта қилиш бўйича қарз-дорлик туғрисидаги маълумотларни умумлаштириш ҳамда давлат ижтимоий сугуртаси, нафақа таъминоти, қорхона ходимларининг тиббий сугуртаси учун ажратмалар, ёнгин, авария, табиий офат, экологик фожеалар ва фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бартараф қилиш билан боғлиқ бўлган харажатларни маблағлар билан таъминлаш учун сугурта жам-рармаларини ташкил қилиш харажатлари ҳамда ташкилот мулкани, ходимлар ҳаётини, учинчи шахсларнинг мулкӣ манфаатларига келтирилган зарарлар учун фуқаролик жавобгар-лигини сугурта қилиш қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

6510-«Суғурта буйича туловларо.

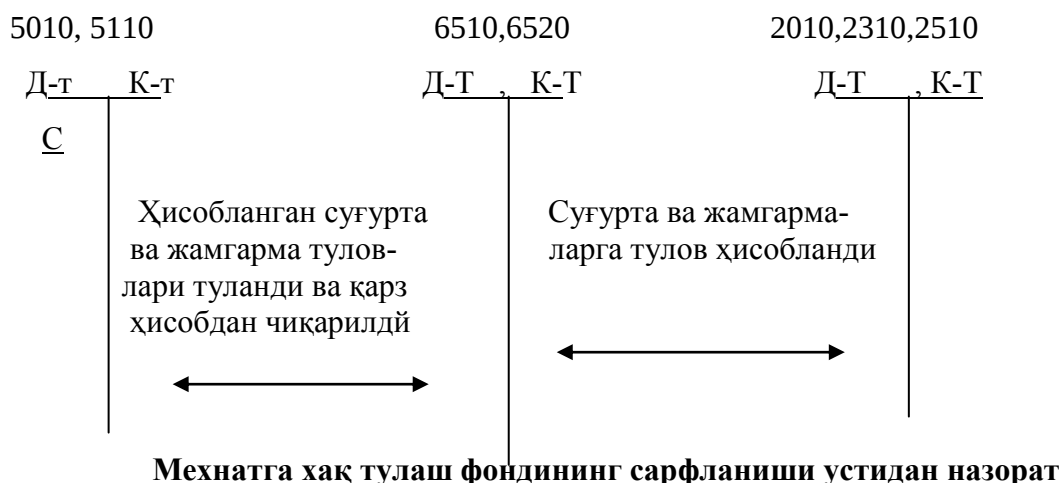
6520-«Давлатнинг мақсадли фондларига туловлар».

Бюджетдан ташкари жамгармаларга туловларни хусоблаш ва тулаш тартиби, ижтимоий сугурта учун мажбурий ажратмаларни ҳисоблаш тартиби тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар билан бошқарилади.

6510-«Суғурта буйича туловлар» счёти мулкни ва хо-димларни сугурта қилиш (ижтимоий ва тиббий сугурта буйича ҳисоблашишлардан ташкари) буйича ҳисоб маълумотлари олиш учун хизмат қилади.

«Суғурта буйича туловлар» счёти ижтимоий давлат су-гуртаси учун, корхона ходимларининг нафақа таъминоти ва тиббий сугуртаси ҳамда бандлик жамгармаси учун ажратмалар буйича корхонанинг қарздорлик суммаси ҳақидаги маълумотларни олиш учун хизмат қилади.

Суғурта ва жамгармаларга туловларнинг ҳисобланиши, мазкур туловларнинг пул маблағлари счётидан туланиши ва қарздорликнинг ҳисобдан чиқарилиши счётлар схема-сида қуйидагича акс эттирилади:

Республикада миллий даромадниинг муҳим қисми иш ҳақи шаклида тақсимланади. Миллий даромаднинг тўғри тақсимланиши ва меҳнат унумдорлигининг ошиши меҳнатга ҳақ тулаш фондидан тўғри ҳамда мақсадга мувофиқ фойдаланишга боғлиқ бу фондни сарфлашда тежаш маҳсулот таннарихининг насайишига, ортиқча сарфлаш эса унияг ортиб кетишига олиб келади. Шунинг учун фонднинг сарфланиши назорат қилиб борилади. Фонд маблағининг тўғри сарфланиши устидан мунтазам назорат, аввало, корхона ходимлари томонидан амалга оширилади. Бухгалтерия ҳамда режа бўлими ходимлари биргаликда корхонада тариф ставкалари, окладлар, ишбай нархлар, ишлаб чиқариш меъёрлари ва бошқаларнинг тўғри қулланилишини таъминлашлари лозим. Меҳнатга ҳақ тулаш фондининг тўғри сарфланиши устидан назорат Марказий банк зиммасига ҳам юклатилган. Банк корхонага чораклик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш ёки сотиш режасининг бажарилишига қараб иш ҳақи тулаш учун маблағ беради.

Саноатда ишчиларга иш ҳақи тулаш учун маблағ уларнинг режада белгиланган меҳнатга ҳақ тулаш фондидан ҳар бир саноат тармоғи буйича тасдиқланган норматив асосида қайта ҳисоблаш йули билан аниқланади. Тула ҳўжалик хисо-би ва узини-узи маблағ билан таъминлашга утган корхона ҳамда бирлашмаларда ҳрзирги вақтда фонд микдорини аниқлашнинг ва банк томонидан амалга ошириладиган назоратнинг янги тартиби белгиланган.

Навбатдаги йил учун меҳнатга ҳақ, тулаш фондининг умумий суммаси утган йилги меҳнатга ҳақ тулаш фонди микдори ва фондни қупайтириш ёки камайитириш суммаси асосида ташқил қилинади. Ҳисобот йилига фондни қупайтириш ёки камайитириш суммаси маҳсулот ҳажмининг ҳар бир ошириб бажарилган фойизи учун ҳисобланган норматив асосида аниқланади.

Меҳнатга ҳақ тулаш фондининг сарфланиши устидан назорат бундай шароитда банк муассасалари томонидан ҳар чоракда амалга оширилади. Банк корхонага иш ҳақи учун маблағни чорак учун белгиланган меҳнатга ҳақ, тулаш умумий фонди ва ҳисобот даврида

иҳлаб чиқариш хажмининг усишн ёқн камайиши буиича белгиланган норматив асоси-да қайта ҳисобланган суммада беради: Айрим ҳрдларда юз берадиган фонддан ортикча сарфлашга юкори ташкилот рухсат бсради, агар фонд маблагини сарфлашяа ихтисод қилинса, у корхона ихтиёрида қолади.

Мисол. Саноат ишлаб чиқариш ходимларининг режада-ги меҳнатга ҳақ, тулаш фонди 1250 минг сумни ташкил қилган, ҳақиқатда ҳисоблангани 1280 минг сумни ташкил қидади. Ишлаб чиқариш ҳаҳми 104,6% бажарилган. Бу ерда режадаги меҳнатга ҳақ тулаш фондини қайта ҳисоблаймиз;

ҳар бир ошириб бажарилган фоиз учун иш ҳақи бериш меъёри 0,6% белгиланган:

$4,6 \times 0,6 \div 100 = 2,7\%$; $1250 \times 2,7 \div 100 = 34$ минг сум. $1250 + 34 = 1284$ минг сум.

Фонд буиича ихтисод 1284-1280 қ4 минг сумни ташкил қилган.

Саноат ишлаб чиқаришига тааллуқи булмаган ходим-лар меҳнатига ҳақ тулаш фондининг сарфланиши устидан назорат режадаги иш ҳақи суммасини ҳақиқатда ҳисоблангани билан солиштирилиб, уртадаги режадан четгачиқишни аниқлаш билан кифояланади.

Банк муассасалари томонидан меҳнатга ҳақ тулаш учун маб-лаг бериш факат ишлаб топилган маблаг чегарасида амалга оширилади. Бу чегара чоракда меҳнатга ҳақ тулаш харажатларининг режалаштирилган суммаси ва маҳсулот ишлаб чиқариш хажмининг ҳақиқатда бажарилиши асосида аниқданади.

Агар ишлаб топилган маблагдан ҳақиқатда ҳисобланган иш ҳақи суммаси ошиб кетса, у ҳолда қўшимча маблар корхона-нинг буш қолган қолдиқ резерв фонди маблагини ҳисобидан ёқи истемол фондининг фойдаланилмаган маблага ҳисобидан берилиши мумкин. Ижаратулови, асосий воситаларни сотиш-дан олинган тушум,

Таянч иборалар.

Меҳнатга ҳақ тўлаш, Меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари, Меҳнатга ҳақ тўлаш тизимлари, меҳнатга ҳақ тўлаш фонди, тариф сеткаси, тариф стафкаси, ишбай шакли, оддий ишбай, ишбай мукофот, вақтбай, оддий вақтба, вақтбай мукофот, асосий иш ҳақи, қўшимча иш ҳақи, ўтрача даромад ва ходимларнинг ўртача иш ҳақи, истемолга сарфланмайдиган маблаглар таркибига кирмайдиган тўловлар.

5- Мавзу: ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ВА САНОАТИ МАХСУЛОТНИ ТАННАРХИНИ КАЛЬКУЛЯЦИЯ ҚИЛИШ

Режа:

- 1. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш вазифалари ҳамда уни ташкил қилиш асослари.**
- 2. Ишлаб чиқариш харажатларини туркумлаш.**
- 3. Асосий ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби, уларнинг ҳисоби ва маҳсулот таннархига ўтказилиш тартиби.**
- 4. Умумишлаб чиқариш харажатлари таркиби, уларни ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархига ўтказиш тартиби.**
- 5. Ишлаб чиқаришда брак ҳисобига нобудгарчиликлар ҳисоби ва уларни маҳсулот таннархига ўтказиш тартиби.**
- 6. Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш ва ҳисобга олиш.**
- 7. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш усуллари**

***Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш
вазифалари ҳамда уни ташкил қилиш асослари***

Маҳсулот таннархи корхона ёқи ишлаб чиқариш бирлашмаси молияхўжалик фаолиятининг ҳамма томонлари-ни акс эттирувчи курсаткичдир. Шунинг учун ишлабчиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш бухгалтерия ҳисобининг энг асосий соҳаларидан бири ҳисобланади.

Режалаштиришнинг ҳозирги тизимида бирлашма ва кор-хона фаолиятини баҳолашда фойда иқтисодий курсаткичи асосий курсаткич қилиб олинган. Аммо бу маҳсулот таннархи курсаткичининг аҳамиятини камайтиради, деган гап эмас. Кор-хоналарнинг ишлаб чиқариш-молия режасини тузишда маҳсулот таннархи иқтисодий курсаткичига алоҳида аҳамият бе-рилади. Вазирлик ва бошқармаларга уларнинг қармоғидаги корхона ва бирлашмалар учун рентабеллик курсаткичи урнига маҳсулот таннархини камайтириш буйича режа топширишни тасдиқлаш ҳуқуқи берилган. Бу эса, уз навбатида, маҳсулот таннархи курсаткичини муҳимлигин: яна бир бор тасдиқдайди. Маҳсулот таннархини камайтиришдек муҳим ва зифани ҳал қилишда ишлаб чиқариш ресурсларини тўғри сарфлаш, белгиланган сарфлаш нормативларига риоя қилиш, иқтисод қилиш тартибини амалда кенг қўллаш лозим. Шунинг учун ҳозирги шароитда ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишни тўғри ташкил қилишга катта аҳамият берилмоқда. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш билан боғлиқ ҳақиқий харажатларни уз вақтида, тулиқ, ҳисобда акс эттириш.
 2. Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида материал, пул ва меҳнат ресурсларидан тўғри фойдаланилиши устидан назорат олиб боришни таъминлаш.
 3. ҳажми, сифати ва ассортименти буйича маҳсулот ишлаб чиқариш режасининг бажарилишини назорат қилиш.
 4. Маҳсулот айрим турларининг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш.
 5. Таннарх буйича режа топшириги бажарилишини назорат қилиш.
 6. Ишлаб чиқаришда фойдаланилмаган резервларни аниқлаш, ҳужасизликка, брак ҳисобига, нобудгарчиликлар ва бошқа ишлаб чиқаришдаги унумсиз харажатларнинг булишига қарши кураш олиб бориш.
 7. Ишлаб чиқариш-хўжалик ҳисоби фаолияти натижаларини аниқлаш.
- Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш

бир-бири билан узаро борланган. Бу боғлиқлик куйидариларда ифодаланади:

1. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ҳамда махсулот таннархини калкуляция қилиш олдида бир хил вазифа қўйилади. Масалан, махсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларни уз вақтида ва тулик ҳисобда акс эттириш, ишлаб чиқаришда материал ҳамда бошқа товар-моддий бойлик-ларнинг сарфланиши устидан назорат олиб бориш ва хоказо.

2. Режалаштириш, харажатларни ҳисобга олиш ва махсулот таннархини калкуляция қилишда моядаларнинг бир хил гурухланишидан фойдаланилади.

3. Харажатлари ҳисобга олиш маълумотлари асосида калкуляция тузилади ва таннарх аинқланади.

4. Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва таннархини калкуляция қилишда харажатлар ҳисоби ва калкуляция қилишнинг бир неча хил усуллари қўлланилади, масалан, олдий, норматив, буюртмали, бўлимли усуллар. Юқорида келтирилган ухшашликлар харажатлар ҳисоби ва махсулот таннархини калкуляция қилишни бир-бири билан узаро борланган ҳолда ёритишни тақозо қилади.

Ишлаб чиқариш ҳисоби ва махсулот таннархини туғри калкуляция қилишни ташкил қилмасдан туриб, саноат кор-хоналари ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолиятини муваффақиятли бошқариш мумкин эмас. Хар бир корхона ёки бирлашмада ишлаб чиқариш ҳисоби ва таннархни туғри ташкил қилишнинг имкониятлари қуйидагилардан иборат: аввалдан ишлаб чиқилган ва тасдиқланган технология режасининг мавжуд булиши, замонавий ишлаб чиқариш талабларига жавоб бера оладиган ишлаб чиқариш харажатлари меъёрининг мавжуд булиши, омбор ҳужалигининг туғри ташкил қилиниши ва ишлаб чиқариш зарур улчов асбоблари ва мосламалар билан таъминланган булиши, ишлаб чиқариш харажатларининг аналитик счёти, калкуляция объектлари ҳамда калкуляция бирлигини аниқлаш, калкуляция моддалари, комплекс харажатлар моддалари номенклатурасини ишлаб чиқиш, комплекс харажат моддаларини калкуляция объектлари уртасида тақсимлаш усулини танлаш ва хоказолар.

Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш ҳисоби ва махсулот таннархини калкуляция қилиш «Харажатлар таркиби туғрисидаги Низомга мувофиқлашиб борилади. Мазкур низом амалдаги қонун-қоидалар ҳисобга олинган ҳолда, ҳўжалик объектларида, яъни узининг фаолиятини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар ишлаб чиқарган махсулот (иш, хизмат) таннархига қўшиладиган харажатлар бир хиллигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган. Низом бухгалтерия ҳисоби ва солиққатортиш мақсадлари учун харажатларни ҳисоб-лаш уртасидаги фарқни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Ҳўжалик субъектларида харажатларни ҳисоблаш ва улар фаолияти молия натижаларини аниқлаш, ушбу маълумотлар асосида ҳўжалик субъектининг бозор иқтисоди шароитида рақобатбардошлилигини аниқлаш учун зарур. Солиққатортилади-ган фойда бухгалтерия фойдасидан фарқ қилади, корхона харажатларининг бир қисми аввалдаги солиқ сиссатига кура солиққа тортиладиган базага қўшилмайди.

Низомда харажатларни туркумлаш ва молиявий натижалар таркиб топишининг асосий қоидалари баён этилган.

Махсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш таннархи махсулот (иш, хизмат)ни ишлаб чиқариш ёки қайта ишлаш жараёнида ишлатиладиган табиат ресурслари, хом ашё, материал, ёқилги, энергия, асосий фондлар, меҳнат ресурслари ҳамда ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа харажатларнинг пулдаги ифодасидир.

Низомга мувофиқ махсулот ишлаб чиқариш таннархига махсулот ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқаришни ташкил қилиш билан туғридан-туғри боғлиқ бўлган харажатлар қўшилади. Уларга қуйидагилар кирилади: туғри ва эгри материал харажатлари, туғри ва эгри меҳнат харажатлари, ишлаб чиқариш аҳамиятидаги устама харажатлар қўшилган ҳолда бошқа эгри ва туғри харажатлар.

Шундай қилиб, юқорида айтилганлар асосида хулоса қилиш мумкинки, махсулот ишлаб чиқариш таннархини ташкил қиладиган харажатлар иқтисодий мазмунига мувофиқ қуйидаги харажат элементларига бўлинади:

а) ишлаб чиқариш материал харажатлари (қайтариладиган чиқиндилар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);

б) ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ, тулаш харажатлари;

- в) ишлаб чиқаришга тааллуқли ижтимоий сурурта ажратмалари;
- г) ишлаб чиқариш аҳамиятидаги асосий фондлар ва номоддий активлар амортизацияси;
- д) ишлаб чиқариш аҳамиятидаги бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқариш харажатларини туркумлаш

Режалаштириш, ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишни ташкил қилишнинг асосий принципларидан бири ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоб ва ҳисоботда туғри гуруҳлашдир.

«Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ ҳамма харажатлар қуйидагича гуруҳланади:

- 1) маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган харажатлар;
- 2) ишлаб чиқариш таннархига қўшилмайдиган, аммо асосий фаолиятдан олинadиган фойдада ҳисобга олинadиган давр харажатларига қўшиладиган харажатлар;
- 3) корхона умумхўжалик фаолиятдан олинadиган фойда ёки зарарларда ҳисобга олинadиган корхона молиявий фаолияти бўйича харажатлар;
- 4) даромаддан ёки фойдадан солиқлар тулангунга қадар фойда ёки зарар ҳисоб-китобида ҳисобга олинadиган тасодифий зарарлар.

Шундай қилиб, харажат моддалари қуйидагича гуруҳланади:

1. Маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи:
 - а) тўғри ва эгри материал харажатлари;
 - б) тўғри ва эгри меҳнат харажатлари;
 - в) ишлаб чиқариш аҳамиятидаги устама харажатлар қўшилган ҳолда бошқа эгри ва туғри харажатлар.
2. Давр харажатлари (ишлаб чиқариш таннархига қўшил-майдиган харажатлар):
 - а) реализация бўйича харажатлар;
 - б) бошқарма (маъмурий) бўйича харажатлар;
 - в) бошқа операцион харажатлар ва зарарлар
3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар:
 - а) фоизлар бўйича харажатлар;
 - б) чет эл валютаси билан боғлиқ операциялар бўйича салбий курс фарқлари;
 - в) қимматли қоғозларга сарфланган маблағларни қайта баҳолаш;
 - г) молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар.
4. Тасодифий зарарлар.

Маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган харажатлар таркиби хусусида мазкур бобнинг 1-параграфида фикр юритилган. Иккинчи гуруҳ харажатлари «Давр харажатлари» деб аталади. Давр харажатлари деб ишлаб чиқариш жараёни билан туғридан-туғри боғлиқ бўлмаган харажатларга айтилади. Масалан, бошқарма бўйича маҳсулот-нинг реализацияси билан боғлиқ ва бошқа умумхўжалик аҳамиятидаги харажатлар. Бу харажатлар комплекс харажатлар бўлиб, уларнинг ҳисоби мазкур харажатлар таркибига кирувчи харажат элементлари бўйича ташкил қилиннали-

Молиявий фаолият бўйича харажатларга қуйидаги харажатлар киради:

1. Банкка қисқа муддатли кредитлар бўйича туловлар (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгиланган мик-дорда) ва мол етказиб берувчилар кредитлари бўйича фоиз туловлари харажатлари.
2. Узоқ муддатга ижарага олинган мулк юзасидан фоизлар тулаш бўйича харажатлар.

3. Чет эл валютаси билан боғлиқ операиялар юзасидан зарарлар ва салбий курс фарклари.
4. қуйилган маблағларни қайта баҳолашда қурилган зарарлар (қимматли қоғозлар ва бошқалар).
5. қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар.
6. Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар.

Туртинчи гуруҳ харажатлар тасолифий зарарлар деб аталади, бу ерда корхона ҳўжалик фаолияти натижасида юз бериши кузда тугилмаган хар хил тасодифий зарарлар ҳисоб қилинади.

Харажатларни харажат моддалари бўйича ҳисобга олиш, у ёки бу маблағ тури қандай мақсадларга сарфланаётганлигини билиш, маҳсулотнинг айрим турлари таннархнини калькуляция қилиш таннархни камайтириш резервларини аниқлаш имконини беради. Калькуляция маълумотлари ҳўжалик хисо-бини мустаҳкамлашда, иқтисод қилиш тартибига риоя қилишда, иқтисодий таҳлил йули билан маҳсулот таннархнини камайтириш резервларини аниқлашда катта аҳамиятга эга.

Ишлаб чиқариш харажатлари иқтисодий мазмунига кура икки гуруҳга бўлинади:

1. Асосий харажатлар

2. Ишлаб чиқаришни ташқил қилиш ва унга хизмат қилиш билан боғлиқ харажатлар

Асосий харажатларга маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик жараёни билан бевосита боғлиқ харажатлар киради. Масалан, технологик мақсадлар учун ишлатиладиган хом ашё, асосий материал, ёрдамчи материал, ёқилги, электр куввати, ишлаб чиқаришда банд булган ишчиларнинг асосий ва қўшимча иш хақи ҳамда ижтимоий сугуртага қилинадиган ажратмалар ва бошқа харажатлар. Ишлаб чиқаришни ташқил қилиш ҳамда унга хизмат қилиш билан боғлиқ харажатларга умумцех аҳамиятидаги ва бошқа ишлаб чиқариш харажлари киради.

Маҳсулот таннархни калькуляция қилишда таннархга ўтказиш нуқтаи назаридан харажатлар бевосита (тўғри) ва билвосита (эгри) харажатларга бўлинади, Бевосита харажатлар деб маҳсулотнинг айрим турлари таннархига туғридан-туғри, яъни бевосита ўтказиладиган харажатларга айтилади. Масалан, технологик мақсадлар учун сарфланган хом ашё ва асосий материаллар, ишлаб чиқаришда банд булганларнинг асосий меҳнат хақи ва бошқалар.

Билвосита, яъни эгри харажатлар деб ҳисобот оyi давомида йигиб-тақсимловчи сётларда ҳисобга олиниб, таннархни калькуляция қилишда, маҳсулотнинг айрим турлари таннархига бирон-бир курсаткичга мутаносиб равишда тақсимлаш йули билан унга қўшиладиган харажатларга айтилади. Купгина саноат корхоналарида бундай харажатларга умумцех ва бошқа ишлаб чиқариш сарфлари киради.

Маҳсулот хажмига боғлиқлик нуқтаи назаридан харажатлар узгарувчан ва шартли-доимий (узгармайдиган) харажатларга бўлинади. Харажатлар н инг бундай гуруҳданиши махсу-лот таннархнини ташқил қилувчи харажат моддалари микдори-га ишлаб чиқарилган маҳсулот хажмининг бир хил таъсир қилмаслиги натюкасида келиб чиқади. Харажат моддаларининг айримлари ишлаб чиқарилаётган маҳсулот хажмига мутаносиб равишда узгаради, бошқалари эса мутаносиб равишда узгармайди. Иқтисодий мохиятига кура, узгарувчан харажатлар асосий харажатларга, шартли-доимий (узгармайдиган) харажатлар эса ишлаб чиқаришни ташқил қилиш ва унта хизмат қилиш билан боғлиқ харажатларга тенглаштирилади.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннархни калькуляция қилишни ташқил қилиш илмий тамойилларга асосланган холда амалга оширилиши лозим. Шундай тамойиллардан бири корхоналарда калькуляция объектини тўғри аниқлашдир.

Калькуляция объекта - бу корхоналарда тайёрланадиган айрим маҳсулотлар, ярим тайёр маҳсулотлар, бирон-бир буюртма тури ёки бажариладиган хизмат турларидан иборат-дир. Корхона учун калькуляция объектининг руйхати аввал-дан ишлаб чиқилади ва мутасадди ходимлар томонидан тас-дикланади. Харажатлар ҳисоби па калькуляция қилишни ташқил қилишда калькуляция бирлигини Тўғри танлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Амалда маҳсулот тацнархнининг калькуляция бирлиги сифатида қуйидагилар кулланилади:

1. Маҳсулотнинг натурал бирлиги (дона, метр, тонна кабилар).

2. Коэффициентлар ёрдамида ҳисобттанган маҳсулртнинг шартли натурал бирлиги.

3. Маҳсулотнинг айрим турлари, буюртмалар (ярим тайёр маҳсулотлар, бажарилган иш, хизматлар).

Калькуляция бирлигини танлаш ишлаб чиқариш тармоғи хусусиятларига ҳамда ишлаб чиқариладиган-махсулот характери ва унинг номенклатурасига боғлиқ.

Асосий ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби, уларнинг ҳисоби ва махсулот таннархига ўтказилиш тартиби

Асосий ишлаб чиқариш харажатларига махсулот ишлаб чиқариш технологик жараёни билан тўғридан-тўғри боғлиқ харажатлар киради Масалан, ишлаб чиқариш аҳамиятидаги материал, ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тулаш, ижтимоий сугуртага ажратма харажатлари, ишлаб чиқариш ха-рактеридаги асосий фондлар ҳамда номоддий активлар амортизацияси ва бошқа ишлаб чиқариш харажатлари.

А. Ишлаб чиқариш аҳамиятидаги материал харажатларининг таркиби, уларни ҳисобга олиш ва махсулот таннархига ўтказиш тартиби.

Ишлаб чиқариш аҳамиятидаги материал харажатларига «Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ қуйидагилар киради:

1. Ишлаб чиқарилаётган махсулот асосини ташкил қила-диган, четдан сотиб олинadиган хом ашё ва материаллар.
2. Махсулот ишлаб чиқариш технологик жараёнини меъёردa таъминлаб туриш, махсулот ураш ва бошқа ишлаб чиқариш мақсадлари учун махсулот ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиладиган, сотиб олинган материаллар. Шунингдек, асосий фондлар, арзон баҳоли ва тез эскирувчи бутомлар қаторига кирмайдиган бино, иншоот, асбоб-ускуналарни таъмирлашда ишлатиладиган материаллар, эҳтиёт қисмлар.
3. Ушбу корхонада қўшимча қайта ишлашни ёки йиғишни талаб этувчи сотиб олинган комплектлашган махсулот ва ярим тайёр махсулотлар.
4. Асосий фаолият турига тааллуқли булмаган чет корхона ва хўжаликларгa бажариладиган ишлаб чиқариш характеридаги иш ва хизматлар.
5. Табиий ҳамда минерал хом ашё базасини қайта тиклаш учун қилинадиган ажратмалар, сув учун туланадиган туловлар ва бошқалар.
6. Четдан сотиб олинadиган ёқилгининг ҳамма турлари. Технологик мақсадларга, корхона траcпорти бажарадиган ишлаб чиқаришга хизмат қилиш буйича транспорт ишларига, биноларни иситишга, ишлаб чиқаришга сарфланадиган энергиянинг ҳамма турлари.
7. Корхонанинг хўжалик, технологик ва бошқа ишлаб чиқариш мақсадлари учун сарфланадиган сотиб олинган энергиянинг ҳамма турлари.
8. Меъёр чегарасидаги материал ресурсларининг камомади ва бузилишидан кела-диган нобудгарчиликлар.
9. Материал ресурсларини транспортдaташиш, ортиш, тушириш билан боғлиқ харажатлар. Бу харажатлар ишлаб чиқариш харажатларининг тегишли элементига қўшилади (ходимларнинг иш ҳақи, меҳнатга ҳақ тулаш харажатларига, асосий фондлар амортизацияси, материал харажатлари ва бошқ.).
10. Мол етказиб берувчилардан олинган материал ресурслари билан бирга сотиб олинган тара ва ураш харажатлари материал ресурслари қийматига қўшилади.
11. Махсулот таннархига қўшиладиган материал ресурслари харажатларидан қайтарилган чиқиндилар ёки таралар қиймати уларни сотиш ёки улардан фойдаланиш ҳақиқий таннархи буйича чиқариб ташланади.
12. «Материал харажатлари» элементи буйича акс эттириладиган материал ресурслари баҳоси (қиймати) қуйидагилардан ташкил топади: сотиб олиниш қийматидан, жумладан, бартер алмашувида (қўшилган қиймат солигисиз), комиссиян туловлар, ташқи иқтисодий таъминот ташкилотларига тупанадиган, брокерлар хизматлари қўшилган товар биржалари хизмат қиймати, бож туловлари, чет ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган транспорт, салаш ва келтириш билан боғлиқ харажатлар (туловлар). Ишлаб чиқаришда сарфланган асосий материаллар ва сотиб олинган ярим тайёр махсулотлар махсулот турлари буйича бошлангич ҳужжатларга асосланган ҳолда ҳисобга олинади Бундай ҳол фақат таннархга туғридан-туғри ўтказиладиган материаллар буйича булиши мумкин. Агар корхонада бир хил материалдан бир вақтнинг узида бир неча хил махсулот ишлаб чиқарилса, у ҳолда таннархни аниқлашда материаллар сарфи калкуляция объектлари уртасида бирон-бир курсаткичга мутаносиб равишда

тақсимланади.

Саноатнинг баъзи бир тармоқларида (машинасозлик-кимё, енгил саноат ва бош) тақримлашнинг кенг қўлланилади усулларида бири ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳақиқий сонига нисбатан қайта ҳисобланган материалларни меъёрадаги сарфига мутаносиб равишда тақсимлашдир.

Мисод. Корхонада икки хил маҳсулотни ишлаб чиқариш учун 900 кг материал сарфланган. Биринчи хил маҳсулотдан 100 дона, иккинчисидан 120 дона ишлаб чиқарилган- Битта маҳсулотни ишлаб чиқариш учун материал сарфлаш меъёр биринчи хил маҳсулот учун 4 кг, иккинчи хили учун 5 кг белгиланган.

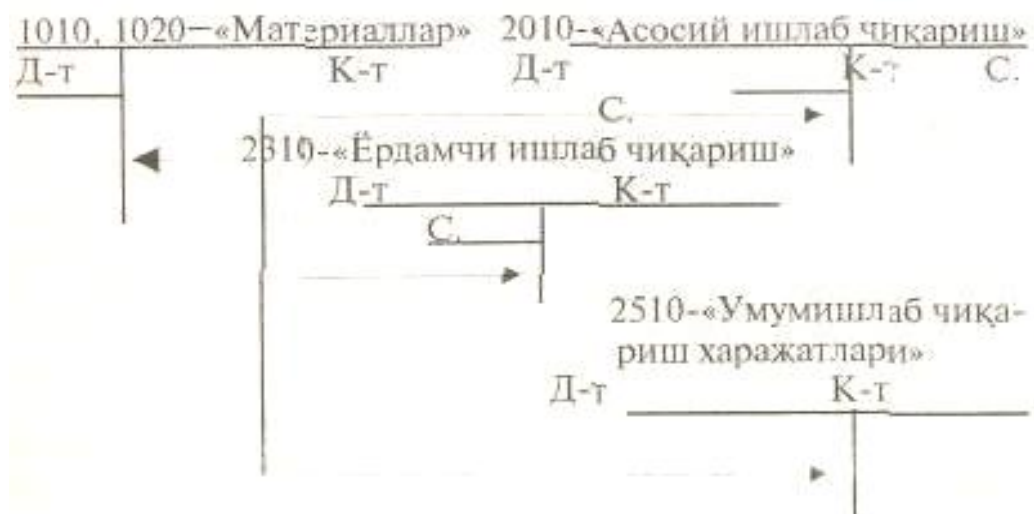
Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳақиқий сонига кура материалнинг меъёрадаги сарфи қуйидагича:

1-хил маҳсулот - 100×4 кг қ 400 кг.

2-хил маҳсулот - 120×5 кг қ 600 кг

Жами - 1000 кг.

Демак, белгиланган меъёрга Караганда 100 кг, яъни 10 фоиз соф материал кам сарфланган. 1-маҳсулот учун 400 кг эмас, 360 кг, яъни 10 фоиз кам, 2-маҳсулот учун эса 540 кг соф материал сарфланган, деб ҳисобга олина-ди. Ҳисобот оyi давомида сарфланган материаллар кий-мати ҳисобда қабул қилинган бахр буйича счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Материаллар 1000-Материалларни ҳисобга оладиган счётда уларни келтириш (тайёрлаш) ҳақиқий таннархига ёқи жорий ҳисобда қабул қилинган нархда ҳисоб қилинади. Материалларнинг ҳақиқий таннархи уларни корхонага келтириш (тайёрлаш) қиймати ҳамда ташиб келтириш билан боғлиқ транспорт ва бошқа харажатлардан иборат булади, яъни сотиб олинган материалларнинг ҳақиқий таннархи уларнинг сотиб олинган қийматидан ҳамда уларни корхонага келтириш билан боғлиқ транспорт харажатларидан иборат.

Агар материалларнинг кундалик бухгалтерия ҳисоби сотиб олинган бахрсида юритилса, у ҳолда уларни ташиб келтириш билан боғлиқ транспорт-тайёрлов ва бошқа харажатлар алоҳида ҳисобга олинади. Ҳисобот оyi давомида ишлаб чиқаришда сарфланган материаллар сотиб олинган бағоси (мол етказиб берувчи счёти) буйича баҳоланади ва ушбу ба-хрда ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзилади. Ҳисобот оyi охирида ишлаб чиқаришда сарфланган материаллар билан омборда сарфланмай қолган материаллар уртасида уларнинг сотиб олинган баҳосига мутаносиб равишда транспорт-тайёрлов харажатлари тақсимланали. Агар материалларнинг кундалик ҳисоби режа таннархи буйича юритилса, у ҳолда сарфланган материаллар ишлаб чиқариш харажатлари счётларига режа таннархи буйича ёзилади. Уларнинг ҳақиқий таннархи билан режа таннархи уртасидаги фарқ сарфланган материаллар билан омборларда сарфланмай қолган материаллар режа таннархига мутаносиб равишда тақсимланади. Калькуляцияларда ҳам ашё ва асосий материаллар, сотиб олинган ярим тайёр

молларнинг суммаси чиқиндилар қиймати чиқариб ташланган ҳолда курсатилади.

Ишлаб чиқариш чиқиндилари деб материаллар ва ярим тайёр маҳсулотларни қайта ишлаш жараёнида тула ёки қисман истеъмол қилиш сифатини йўқотган материал ёки ярим тайёр маҳсулотлар қолдиғига айтилади. Чиқиндилар қайтариладиган ва қайтарилмайдиган чиқиндиларга бўлинади.

+айтариладиган чиқиндилар деб корхонанинг асосий ва ёрдамчи цехларида фойдаланиш ёки сотиш мумкин бўлган чиқиндиларга айтилади.

Қайтарилмайдиган чиқиндилар деб ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш ёки сотиш мумкин бўлмай қолган чиқиндиларга айтилади.

қайтариладиган чиқиндилар ишлаб чиқариш харажатлари сўтлари кредитидан материал сўтларининг дебет томонига улардан фойдаланиш баҳоси бўйича ёзилади. Чиқиндиларнинг айрим турлари бўйича баҳо, уларни йиғиш ҳамда фойдаланиш ёки сотиш ҳолига келтириш билан боғлиқ харажатларнинг қай даражада ҳисобга олинishi тегишли мутасаддилар томонидан белгиланади. Ишлаб чиқариш цехларидан оморларга топширилган чиқиндилар топшириш накладной ҳужжати билан расмийлаштирилади. Сунгра унга асосла-ниб, қабул ы;илинган чиқиндилар сони аниқланади ва тегишли нархда баҳоланади.

Машинасозлик корхоналарида калькуляциянинг алоҳида моддаси сифатида сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар курсатилади. Маҳсулот ишлаб чиқаришда сарфланган ёрдамчи материаллар асосийларидан фарқ қилиб, купчилик ҳолларда маҳсулот таннархига туғридан-туғри эмас, балки тақсимлаш йули билан ўтказилади. Машинасозлик, трикотаж ва бошқа саноат корхоналарида ёрдамчи материалларнинг калькуляция объектлари уртасида, материалларнинг меъёрга сарфига мутаносиб равишда, туқимачилик ва бошқа саноат тармоқларида эса ишлаб чиқарилган маҳсулот турлари сонининг сарфига мутаносиб равишда тақсимланади.

Технологик мақсадларга сарфланган ёқидри маҳсулот турлари уртасида белгиланган дастлабки меъёрларга, сарфланган материаллар миқдорига мутаносиб равишда тақсимлаш йули билан таннархга ўтказилади. Ёқилғи сарфи истеъмол қилинаётган жойлар, яъни печлар, агрегатлар бўйича ҳисобга олинади. Агар ёқилғи маълум бир маҳсулотга сарфланаётган бўлса, унинг қиймати туғридан-туғри шу маҳсулот таннархига қушилади.

Технологик мақсадларга сарфланган электр қуввати ишлаб чиқариш цехларига урнатилган сўтчиқлар асосида ҳисоблаб борилади. Агар электр қуввати бир хил маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланаётган бўлса, у ҳолда унинг қиймати бевосита уша маҳсулотнинг таннархига туғридан-туғри ўтказилади. Модомики, электр қуввати бир хил эмас, балки бир неча хил маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган бўлса, у ҳолда сарфланган электр қуввати маҳсулот турлари уртасида ёрдамчи материаллар ва ёқилғи курсаткичига мутаносиб равишда тақсимлаш йули билан таннархга ўтказилади.

Ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари.

Ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари таркибига «Харажатлар таркиби туғрисидаги Низом»га мувофиқ қуйидагилар киради:

1. Корхонада қулланиладиган меҳнатга ҳақ тулаш шакл-лари ва тизимларига мувофиқ ишбай нархлар, тариф ставкалари ва окладлар асосида ҳақиқатан бажарилган иш учун ҳисобланган ишлаб чиқариш характеридаги иш ҳақи, қуйидагилар қушилган ҳолда:

а) оғир табиий иқлими жойларда узоқ муддат узлуксиз иш стажига эга бўлганлар учун иш ҳақиға қўшимча;

б) доимий иҳи йулда амалға ошадиган алоқа, темир йул, сув, автомобил транспорти ва бошқа соҳаларда банд бўлган ходимлар иш ҳақиға қушимча. Бундай ходимлар учун корхоналардан чиқиб қайтиб келгунгача бўлган хар бир сутка учун қўшимча ҳақ туланади;

в) туғридан-туғри қурилишда, капитал таъмирлаш каби ишларда банд бўлган ходимларға, қонунда қуздатутилганидек, айрим ишларни бажарганлиги учун туланадиган қўшимча ҳақ;

г) ер ости ишларида банд бўлган ходимларға туланадиган қўшимча ҳақ;

д) амалдаги қонунларға мувофиқ қул, сувсиз ва тоғли ҳудудларда меҳнат қилувчи ходимларға туланадиган ҳақлар (туман қуэффициентлари);

е) авангард ишларни бажаришда банд бўлган ходимлар, транспорт ташкилоти ва йулда об-

- хаво ноқулайлиги туфайли. ушланиб қолган ходимлар учун туланадиган суммалар;
- ж) махсус шартномага мувофиқ, корхона, ташкилотлар-дан муайян ишларни бажариш учун жалб қилинган ходимларга ва уларни юборган ташкилотга туланадиган суммалар.
2. Меъёрдан ортиқча ишлаган ҳамда яхши ишлаган кунлари ва бошқа ҳолатлар ҳисобига берилган дам олиш кунлари учун туланадиган ҳақ.
 3. Микдор куринишида туланадиган махсулот қиймати.
 4. Амалдаги қонунларга мувофиқ рағбатлантириш характеридаги туловлар; мукофотлар, касб маҳорати учун тариф ставкалари, ойлик маошга қўшимчалар ва бошқа рағбатлантиришлар
 5. Тунги сменада, сменадан ортиқча, шунингдек, дам олиш кунлари, меҳнат шароити оғир ва зарарли бўлганлиги учун туланадиган туловлар
 6. Амалдаги қонунларга мувофиқ навбатдаги меҳнат таътили ва қушимча таътиллار, умирларнинг имтиёзли соатлари, болали оналарнинг танаффус соатлари учун туловлар ва бошқалар.
 7. Иш ҳақи қисман сакланган ҳолда мажбурий таътилда бўлган ходимларга туланадиган ҳақлар.
 8. Кон топширувчилар учун туланадиган туловлар, текшириш ва кон топшириш, дам олиш кунлари учун бериладиган туловлар.
 9. Корхоналарда ишлаб чиқариш амалиётини утаганлиги учун олий ва урта махсус укув юрти талабалари учун туловлар.
 10. Талабалар қурилиш отрядлари таркибида ишловчи олий ва урта махсус укув юрти талабалари меҳнатига ҳақ
 11. Тузилган шартномага кура, бажарилган ишлар учун корхона штатида бўлмаганлар меҳнатига ҳақ
 - 12- Амалдаги қонунларга мувофиқ, ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этадиган ходимлар меҳнатига ҳақ тулаш фондида қўшиладиган бошқа тулов турлари.
 13. «Ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари» элементи бўйича кишлоқхўжалик корхоналари йил-лик иш натижалари бўйича туловларни ҳам акс эттирадilar.
- Ишлаб чиқаришда ишчиларнинг махсулот бирон-бир турини ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган асосий иш ҳақи одатда бошлангич ҳужжатларга асосланиб, калькуляция қилиш объектлари бўйича ҳисоб қилинади ва таннархга туғридан-туғри ўтказилади. Махсулотнинг бирон-бир тури-ни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлмаган иш ҳақи суммаси калькуляция объектлари уртасида махсулот таннархи-га туғридан-туғри ўтказиладиган иш ҳақи мутаносиб равишда тақсимланади. Масалан, бригадага раҳбарлиги учун туланадиган қушимча иш ҳақи, иш вақтидан ташқари ишлаганлиги учун туланадиган қушимча ҳақ ва бошқалар.
- Шуни қайд қилиб ўтиш лозимки, махсулотнинг бирон-бир тури таннархига бевосита ишбай меъёр ва нархлар асосида туланадиган ишчи-ишбайчилар иш ҳақи қўшилади.
- ҳозирги вақтда саноатда ишчи-ишбайчилар сонига кара-ганда ишчи-вақтбайчилар сони ортиб бормокда, Шунинг учун материаллар харажати ухшаб асосий иш ҳақи суммасини ҳам махсулот турлари уртасида бирон-бир курсаткича мутаносиб равишда тақсимлаш зарурияти тугилади. Бундай вақт-да, масалан, машинасозлик корхоналарида иш ҳақи суммаси махсулот турлари уртасида иш ҳақининг меъёردаги суммаси-га мутаносиб равишда тақсимланади. Иш ҳақининг меъёردаги суммаси ишчиларнинг штат бўйича тақсимланганлиги, уларнинг тариф ставкалари ва махсулот ишлаб чиқаришнинг режадаги ҳажми асосида аниқланади. Енгил ва озиқ-овқат саноатининг айрим тармоқларида эса кванта ишланган хом ашё, материал ва ярим тайёр махсулотлар сонига мутаносиб равишда тақсимланади.
- «Харажатлар таркиби туғрисидаги Низом»га мувофиқ махсулот ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган кейинги харажат элементи — ижтимоий ажратма харажатларидир. Бунга қуйидагилар киради:
1. «Меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари» элементи бўйича таннархга қўшиладиган қуйидаги ажратмалар: амалдаги қонунлар бўйича ходимлар меҳнатига ҳақ тулаш харажатларидан мажбурий ажратмалар — ижтимоий сурурта органларига, нафақа фондида, давлат бандлик хизмати ва тиббий сурурта органларига
 2. Давлатга карашли бўлмаган нафақа фондларига, ихтиёрий тиббий суғуртага ва бошқа

ихтиёрий сугуртатурларига ажратмалар.

Ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг ижтимоий сурурга ажратмаси харажатлари калькуляция объектлари уртасида асосий иш ҳақиға мутаносиб равишда таксимланади.

Ижтимоий сурурга ажратмалари ишчиларнинг асосий иш ҳақча-рига нисбатан аввалдан белгиланган фоиз буйича ҳисобланади-

Махсулот таннархига қўшиладиган 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счётидаги харажатлар куйидаги моддалар буйича ҳисоб қилинади:

1. Материал харажатлари.
2. Мехнатга ҳақ тулаш харажатлари.
3. Ижтимоий суғуртага ажратма харажатлари.
4. Асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси.
5. Бошқа харажатлар.

2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётидаги харажатлар ҳам худди шундай тартибда ҳисоб қилинади.

Умумишлаб чиқариш харажатлари таркиби, уларни ҳисобга олиш ва махсулот

таннархига ўтказиш тартиби

Махсулот ишлаб чиқариш таннархига махсулот ишлаб чиқариш билан туғридан-туғри боғлиқ булган харажатлар билан бир қаторда ишлаб чиқариш учун умумий булган, умумишлаб чиқариш характеридаги харажатлар ҳам қўшилади.

Умумишлаб чиқариш харажатлари бу асосий ва ердамчи ишлаб чиқариш цехларини бошқариш ҳамда улар ишлаб чиқа-ришии ташкил қилиш билан боғлиқ харажатлардир. Уларга Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ, «Ишлаб чиқариш характеридаги асосий фондлар ва номоддий активлар амортизацияси» «Ишлаб чиқариш характеридаги бошқа харажатлар» киради.

«Ишлаб чиқариш характеридаги асосий фондлар ва номоддий активлар амортизацияси» элементиға Низомга мувофиқ куйидагилар киради:

1. Белгиланган меъёрга кура асосий ишлаб чиқариш фондлари баланс қиймати асосида ҳисобланган тула тиклаш буйича амортизация ажратмаси суммаси, бунга амалдаги қонунга мувофиқ ҳисобланган тезлаштирилган амортизация ҳам қўшилади.
2. Узоқ муддатга асосий воситаларни ижараға олган корхона узига карашли асосий фондлар ва ижара олинган асосий фондлар буйича тула тиклаш базасидан амортизация ажратмасини «Асосий фондлар амортизацияси» элементида акс эгтиради. Бундай холларда ижара берган корхона ижараға берилган асосий воситалар буйича амортизация ҳисобламайди.
3. Ишлаб чиқариш характеридаги номоддий активлар буйича эскириш хар ойда уларнинг дастлабки муддати буйича ҳисобланган эскириш микдорида таннархга қўшилади.

Ишлаб чиқариш характеридаги бошқа харажатларга юқорида эслатилган Низомга мувофиқ куйидагилар киради:

1. Ишлаб чиқариш жараёниға хизмат қилиш буйича харажатлар:

а) ишлаб чиқаришни хом ашё, материал, ёқилги, электр қуввати, ускуналар, мосламалар каби мехнат буюмлари ва маблағлари билан таъминлаш буйича харажатлар;

б) асосий ишлаб чиқариш фондларини иш холатида сахлаб туриш билан боғлиқ харажатлар (техник кузатишлар, урта, жорий ва капитал таъмирлаш харажатлари). Молия вазирлиги рухсати билан айрим тармок корхоналари таъмир-лаш ишларини олиб бориш учун узида маблар резерв қилиши мумкин. Бу фондга ажратмалар «Бошқа харажатлар» элементи таркибида акс эттирилади. Бошқа ҳамма холларда асосини ишлаб чиқариш фондларини таъмирлашнинг ҳамма тур-лари (урта, жорий, капитал) буйича харажатлар ишлаб чиқариш харажатларининг тегишли элементи буйича махсулт (иш, хизмат) таннархига қўшилади. Табиатни муҳрфазе қилишга тааллуқли фондларни сакдаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ, жорий харажатлар;

в) амалдаги қонунларга мувофиқва ишлаб чиқариш ху-сусиятлари билан боғлиқ, техника

хавфсизлиги ҳамда нормал техник шароитни таъминлаш буйича харажатлар;

г) амалдаги қонунларга мувофиқ, айрим тармоқ ходимларига курсатиладиган бепул коммунал хизматлар, озиқ-овқатлар қиймати, бепул бериладиган уй-жойлар қийматини тулаш билан боғлиқ харажатлар;

д) амалдаги қонунларга мувофиқ, бепул бериладиган кийимбош, махсус озиқ-овқатлар қиймати;

е) ишлаб чиқариш жараёнига тааллуқди булган бош-карма техник воситалари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказини сақдаш ва уларга хизмат қилиш билан боғлиқ харажатлар.

2. Ишлаб чиқариш жараёнига тааллуқли хизмат сафари харажатлари.

3. Ишлаб чиқаришда банд булган ишчилар ва ишлаб чиқариш активларининг мажбурий суруртаси буйича харажатлар.

4. Брак ҳисобига нобудгарчиликлар.

5. Кафолатланган таъмирлаш ва (махсулотга кафолатлан-ган хизмат муддати белгиланган ҳолларда) кафолатланган хизмат курсатиш билан боғлиқ харажатлар.

6. Ички ишлаб чиқариш сабабларига кура буш қолинган вақт буйича нобудгарчилик.

7. Ишлаб чиқаришдаги ҳолатлар юзасидан меҳнат қобилиятини йўқотганлиги учун туланадиган нафақа.

8. Ишлаб чиқариш жараёнида тўғридан-тўғри иштирок эта диган ходимлар соғлигини муҳофаза қиш вадам олишиниташ-қил қилиш буйича чора-тадбирлар билан боғлиқ харажатлар.

9. Таннархга қўшиладиган ва белгиланган тартибда ҳисоб-ланадиган бюджетга мажбурий туловлар, солиқлар, бюджетдан ташқари махсус фондларга ажратмалар.

Умумишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ҳисоби 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётида юритилади. Бу счётдан корхонанинг асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришга хизмат курсатиш сарфлари ҳақидаги маълумотларини умумлаштириш учун фойдаланилади.

Умумишлаб чиқариш харажатларининг аналитик ҳисоби ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклини кулловчи корхо-наларда харажат моддалари буйича 12-ведомостда юритилиб, ҳар бир цех учун алоҳида очилади. Ведомостнинг ойлик жами суммаси 10-журнал-ордерга қучирилади ҳисобот оyi даво-мида умумишлаб чиқариш харажатлари суммасига «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётинингдебети қуйидаги счётлар кредита билан корреспонденцияланади: «Материаллар», «Касса», «ҳисоб-китоб счёти», «Ходимлар билан меҳнат ҳақи буйича ҳисоб-китоблар», «Ижтимоий сугурта ва таъминот буйича ҳисоб-китоблар» ва ҳоказо.

Хсобот оyi охирица «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти қуйидагича бухгалтерия провoдқаси тузиш билан ёпилади:

Д-т—2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счёти, 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти, 2610-«Ишлаб чиқаришдаги брак» счёти ва бошқа харажат счётлари-

К-т—2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти. Умумишлаб чиқариш харажатлари махсулотнинг айрим турлари уртасида бир неча хил усулда тақсимланади. Шулар-дан энг кенг тарқалгани — бу ишлаб чиқаришда банд булган ишчиларнинг асосий иш ҳақиға мутаносиб равишда тақсимлаш усулидир.

Мисол. Цех икки хил, яъни А ва В махсулот турларини ишлаб чиқаради, деб фараз қилайлик. Умумишлаб чиқариш харажатларининг жами ойлик суммаси 10000 сумни ташқил қилади. Цехнинг қилган харажатларини махсулот турлари уртасида тақсимлаймиз:

Махсулот турлари	Тақсимлаш базаси	Уртача %	Умумишлаб Чиқариш харажатлари
	Ишлаб чикдришда банд булган ишчиларнинг асосий иш ҳақи		
А махсулот	7000	47	4700
В махсулот	8000	53	5300

Жами	15000	100	10000
------	-------	-----	-------

Махсулот таннархига қўшиладиган 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётидаги харажатлар қуйидагича моддалар буйича ҳисоб қилинади:

1. Материал харажатлари.
2. Мехнатга ҳақ тулаш харажатлари.
3. Ижтимоий суғуртага ажратма харажатлари.
4. Асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси.
5. Бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқаришда брак ҳисобига нобудгарчиликлар ҳисоби ва уларни махсулот таннархига ўтказиш тартиби

Ишлаб чиқаришда бухгалтерия ҳисобининг вазифаларидан бири брак ҳисобига ҳамда ярим тайер махсулот ва брешка моддий бойликларнинг бузилиши, камомати натижасида келадиган нобудгарчиликларни тўғри ҳамда уз вақтида аниқлашдан иборатдир. Ҳисоб маълумотлари асосида ушбу нобудгарчиликлар миқдори аниқланиб қолмасдан, балки давлат маблағларининг унумсиз сарфланиш сабаблари ва бунга йул қўйганларни ҳам аниқлаш лозим.

Брак ҳисобига нобудгарчилик суммаси унумсиз харажатнинг бир тури бўлиб, махсулот таннархининг ошишига ва корхона даромадининг камайишига олиб келади. Брак ҳисобига нобудгарчиликлар суммаси «Харажатлар таркиби туғрисидаги Низом»га кура ишлаб чиқариш таннархининг «Ишлаб чиқариш характеридаги бошқа харажатлар» моддаси таркибида таннархга қўшилади.

Ишлаб чиқаришдаги брак деб уз сифатига кура белгиланган стандарт ва техник шароитларга тўғри келмайдиган детал ҳамда ярим тайер махсулотларга айтилади. Ишлаб чиқаришда бракка йул қўйилган бўлса, бундай махсулотни қайта ишлаш учун қўшимча харажатлар талаб қилинади ёки ундан умуман фойдаланиш имконияти бўлмай қолади. Брак ишлаб чиқариш уз яроқлилиқ даражасига кура иккига бўлинади:

тузатилиши мумкин бўлган ва тузатилиши мумкин бўлмаган махсулотлар. **Тузатилиши мумкин бўлган брак** деб техник жиҳатдан тузатилиши мумкин бўлган ва иқтисодий томондан мақсадга мувофиқ, бўлган бракка айтилади. **Тузатилиши мумкин бўлмаган брак** деб техник жиҳатдан тузатса бўладиган, аммо иқтисодий томондан мақсадга мувофиқ бўлмаган бракка айтилади.

Брак топилган жойига кура икки хил, яъни ички ва ташки бракка бўлинади. Техник назорат бўлимининг ходимлари бундай махсулотларни акт ҳужжати билан расмийлаштирадилар. Бракнинг келиб чиқиш сабаби, унинг айбдори, айбдоридан ушлаб қолинадиган маблағ ва бошқа маълумотлар ана шу актда курсатилади. Синтетик ҳисоби 2610-«Ишлаб чиқаришдаги брак» счётида юритилади.

Тузатилиши мумкин бўлмаган брак буйича асосий ишлаб чиқариш счёти маълумотлари асосида унинг ҳақиқий таннархи аниқланади- Брак махсулотнинг ҳақиқий таннархи ҳамма асосий харажатлар ва умумишлаб чиқариш харажатлари йиғиндисидан ташқил топади. Айрим саноат тармокдарига брак махсулотлар режа ёки норматив таннархи буйича баҳоланади. Брак таннархига қуйидаги бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 2610-«Ишлаб чиқаришдаги брак» счёти

К-т 2010, 2310 «Асосий ишлаб чиқариш» ёки «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» сётлари.

Ташки брак буйича ишлаб чиқаришда харидор корхона зиммасига тушадиган турли чиқимлар (брак махсулотни алмаштириш билан боғлиқ транспорт харажатлари, тузатиб бўладиган брак учун тузатиш харажатлари ва хоказо) ҳам акс эттирилади. «Ишлаб чиқаришдаги брак» сётининг кредитида эса айбдордан ушлаб қолинадиган маблағ, брак махсулотдан фойдаланиш қиймати ҳамда бракка йул қўйишда товар юборувчи корхоналар айбдор бўлса, у ҳолда улардан ундириб олинадиган маблағ акс эттирилади. Ушбу суммаларга қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т—«Материаллар» счёти (1010, 1020 ва х.к.).

К-т—6710-«Ходимлар билан меҳнат ҳақи буйича ҳисоб-китоблар» счёти.

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тула-надиган счётлар» счёти.

К-т—2610-«Ишлаб чиқаришдаги брак» счёти.

Ушбу бухгалтерия ёзувларидан сунг ишлаб чиқаришдаги брак счёти буйича қолдик, брак ҳисобига нобудгарчилик суммаси курсатилади. Бу сумма ушбу ҳисобот ойида ишлаб чиқарилган ярокпи маҳсулотлар таннархига туғридан туғри ўтказилади. Тузатиб буладиган брак маҳсулотни тузатиш учун сарфланган харажатлар, яъни хом ашё ва материаллар, иш хақи, иш ҳақидан ижтимоий суруртага ажратма ҳамда умум-ишлаб чиқариш харажатлари «Ишлаб чиқаришдаги брак» счётининг дебетиди, ишлаб чиқаришда брак ҳисобига нобудгарчилик суммасини камайтирадиган суммалар эса шу счётнинг кредитида акс эттирилади. Бунда ҳам 2610-счёт буйича қолдик тузатиб буладиган брак буйича нобудгарчилик суммасини курсатади ва у ярокди маҳсулотлар таннархига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузиш йули билан қўшилади:

Д-т 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти. К-т 2610-«Ишлаб чиқаришдаги брак» счёти. Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклини кулловчи кор-хоналарда «Ишлаб чиқаришдаги брак» счётининг аналитик ҳисоби айрим цехлар, маҳсулот турлари, харажат моддалари ваунингайбдорлари буйича 14-ведомостда юритилади. Брак маҳсулотларни ҳисобда акс эттиришда асосий ҳужжат шу хусусдаги акт ҳисобланади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш ва ҳисобга олиш

Ҳисобот ойни охирида харажатлар жамлаб тақсимлаш ва калкуляция қилиш счётларидан «Асосий ишлаб чиқариш» счёти дебетига ўтказилгандан сунг уларни тайёр маҳсулот билан тугалланмаган ишлаб чиқариш уртасида тақсимлаш зарурияти тугилади. Режалаштириш ва ҳисобда ялпи товар маҳсулотлари ҳамда тугалланмаган ишлаб чиқариш тушунчалари мавжуд. Ялпи маҳсулот деб ҳисобот даврида ишлаб чиқарилган ҳамма тайёр ва ярим тайёр маҳсулотларнинг пул шаклидаги ифодасига айтилади. Шунингдек, ялпи маҳсулот таркибига четга сотилган ёрдамчи ишлаб чиқариш цехларининг маҳсулотлари, саноат характеридаги бажарилган иш, хизматлар ҳамда корхонанинг уз капитал қурилиш ва саноатга тааллуқли бўлмаган ишлаб чиқариши ҳамда ҳўжаликлар учун бажарилган ишлар ҳам киритилади.

Товар маҳсулоти дейилганда четга сотиш учун мулжалланган тайёр маҳсулот, бажарилган иш ва хизматларнинг пул шаклидаги ифодаси тушунилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш деб технологик жараёнда кузда тугилган ҳамма ишлаб чиқариш босқичини утмаган, техник назорат томонидан текшириб қабул қилинмаган буюм ва маҳсулотларга айтилади.

Бу тур ишлаб чиқариш таркибига қайта ишлаш жараёнидан утган хом ашё, материал ва ярим тайёр маҳсулотлар, детал ҳамда узеллар, белгиланган синов шартларидан утмаган маҳсулотлар, узи тайёр холга келтирилган, аммо техник назорат бўлими томонидан қабул қилинмаган маҳсулотлар киради.

Ҳисобот ойи давомида ишлаб чиқариш харажатларини тайёр маҳсулот ва тугалланмаган ишлаб чиқариш буйича алоҳида ҳисобга олиб боришнинг имконияти йўқ. Шунинг учун ҳисобот ойи охирида жами харажатлар тугалланган ишлаб чиқариш билан тугалланмаган ишлаб чиқариш уртасида тақсимланади. Бунинг учун қуйидаги шаклда харажатларнинг умумий ведомости тузилади;

Хисо бот ойи			Чиқариб ташланади	Хисо бот	Товар
--------------------	--	--	-------------------	-------------	-------

га тугалланмаган ишлаб чиқариш	бот ойи харажатлари	жатлар жами	Хом ашё ва материал чиқиндилар қиймати	Брак махсулот қиймати	Тугалланмаган махсулот	Бошқа чиқариб ташлашлар	га тугалланмаган ишлаб чиқариш	ига тўғри келади ган харажатлар
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Жами ишлаб чиқариш харажатлари суммасидан ҳамма чиқариб ташлашлар ва ҳисобот ойи охирига тугалланмаган ишлаб чиқаришга тўғри келади ган харажатлар олиб ташланганидан кейин товар махсулотига тўғри келади ган харажатлар микдори келиб чиқади. Демак, тугалланмаган ишлаб чиқариш хажмини тўғри аниқлаш ва уни тўғри баҳолаш корхонада товар махсулоти таннархини тўғри аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам корхоналарда вақти-вақти билан тугалланмаган ишлаб чиқариш инвентаризация қилинади. Инвентаризация уни ўтказиш тўғрисидаги Низомга мувофиқ, корхоналарда бир йилда бир марта йиллик ҳисобот тузиш-дан аввал ўтказилади. Ундан ташқари, ишлаб чиқариш хусусиятлари, шарт-шароитлари ҳисобга олинган ҳолда тегишли вазирлик ва бошқармалар томонидан белгиланган муддатларда ҳам инвентаризация ўтказилиши зарур.

Ишлаб чиқаришнинг серияли хилига мансуб корхоналарда тугалланмаган ишлаб чиқариш инвентаризацияси ҳар чоракда, қатор саноат тармоқларида (масалан, тукумачилик, пойабзал, тикувчилик) ҳар ойда ўтказилади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш инвентаризацияси давомида инвентаризация ёрликлари ёки варакаларида факат буюмларнинг ҳақиқий сони ёки микдори курсатилибгина қолмай, балки уларнинг тайерлик даражаси ҳам курсатилади. Бу, ўз навбатида, тугалланмаган ишлаб чиқаришни тайерлик даражасига кура баҳолашни енгиллаштиради. Инвентаризация натижасида аниқланган тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиги тайер махсулотни калкуляция қилишда қўлла-ниладиган калкуляциялаш моддалари буйича ҳақиқий таннархда баҳоланади. Брак ҳисобига нобудгарчилик, махсус асбоб-ускуналар ва мосламалар қийматини қўллаш, ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, тайёрлаш харажатлари ҳамда ишлаб чиқариш-дан ташқари сарфлар бундан мустаснодир. Бу харажат моддалари факат тайер махсулот таннархига қўшилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолашнинг юқорида келтирилган усуллари мураккаб ҳисобланади. Шунинг учун қатор саноат корхоналарида тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолашда бошқа, енгилроқ усуллардан фойдаланиш қулайроқдир. Масалан, ишлаб чиқаришнинг йирик серияли ва ом-мавий характерга эга бўлган корхоналарида тугалланмаган ишлаб чиқариш норматив таннархда баҳоланади. Кисқа технологик циклли айрим саноат тармоқларида эса (жумладан, тукумачилик, озиқ-овқат, кимё каби саноатлар) тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархи хом ашё, материаллар харажати буйича баҳоланиб, долган ҳамма харажатлар тайер махсулот таннархига қўшилади. Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш тартиби саноат корхоналарининг тармоқ йуриқномаларида белгилаб берилган бўлиши лозим. ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида ишлаб чиқариш харажатларининг умумий ҳисоби 10-журнал-ордерда юритилади. У уч бўлимдан иборат бўлиб, 1-бўлим — ишлаб чиқариш харажатлари 2-бўлим — ишлаб чиқариш харажатларининг иқтисодий элементи буйича ҳисоб-китоби, 3-бўлим — товар махсулоти таннархи ҳисоб-китоби деб аталади.

Журнал-ордернинг биринчи бўлимида ишлаб чиқариш харажатлари «Асосий ишлаб чиқариш» (2000), «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар» (2300), «Умумий ишлаб чиқариш харажатлари» (2500) счёти-ларининг дебети, «Материаллар» (1000) ва бошқа счёти-ларнинг кредити билан корреспондентланган ҳолда келтирилади. Журнал-ордернинг иккинчи бўлимида ишлаб чиқариш харажатларининг харажат гуруҳлари буйича маълумотлар келтирилади. Учинчи

бўлимда эса товар маҳсулоти таннархининг харажат калкуляция моддалари буйича ҳисоб-китоби келтирилади. Бу бўлим ишлаб чиқариш харажатларининг айрим калькуляция объектлари буйича ҳисоби ва «Тугалланмаган ишлаб чиқариш» счёти буйича оборот ведомости ҳисобланади. Ундан ташқари, харажатларнинг калькуляция моддалари буйича товар маҳсулоти таннархи ҳақи-даги ҳисоботи ҳам ҳисобланади. Ҳақиқий ҳисоб маълумотларини режадаги маълумотлар билан солиштириш натижасида товар маҳсулоти таннархининг бажарилиши аниқланади-

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини

калькуляция қилиш усуллари

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш усули деб у ёқи бу маҳсулот бирлиги-нинг таннархини аниқлашда қулланиладиган усуллар тизимида айтилади. У ёқи бу калькуляция усулини қўллаш қуйи-даги асосий омиллар билан аниқланади: ишлаб чиқариш тури ва мураккаблиги, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот номенклатураси, характери, тугалланмаган ишлаб чиқариш хажми, ишлаб чиқариш жараёнининг узун-қисқалиги ва хоказо.

Ишлаб чиқариш ҳисобининг охириги босқичи — бу харажатларни маҳсулотнинг айрим турлари буйича деталлашти-риш ва маҳсулот бирлиги таннархини аниқлашдир. Оддий ишлаб чиқариш, яъни кумир, нефт, газ казиб чиқаришда, иссиқлик ва электр қуввати ишлаб чиқаришда калькуляциянинг оддий усули қулланилади. Мураккаб технологик жараёнга эга булган, масалан, металлургия, машинасозлик, туқимачилик саноати корхоналарида калькуляция қилишнинг мураккаб усули қулланилади. Агар корхонада айрим қисм, детал ва узеллардан ташқил топмаган оддий маҳсулот ишлаб чиқарилса, у ҳолда бит-та, яъни тайёр маҳсулот таннархини аниқлаш калькуляцияси ту-зилади. Агар корхонада бундай айрим детал ва узеллардан ташқил топган мураккаб маҳсулот ишлаб чиқарилса, баъзи ҳолларда тайёр маҳсулот таркибига кирувчи узел ва деталлар таннархини аниқлаш калькуляцияси ҳам тузилади. Бу ҳол маҳсулот таннархини калькуляциялашни бирмунча мураккаблаштиради.

Мавжуд адабиётлардан ва инструктор материаллардан бизга маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини ҳисобга олиш ҳамда калькуляция қилишнинг уч усули маълум. Булар бўлимли, буюртмали, норматив усуллардир. Хар бир корхонада шу корхонанинг хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда калькуляциялашнинг у ёқи бу усули қулланилиши мумкин. Баъзан бир саноат корхонасида асосий ишлаб чиқариш цехларидан ташқари ёрдамчи ишлаб чиқариш цехлари мавжуд булганлиги сабабли битта корхона микесидида харажатларни ҳисобга олиш ва таннархни калькуляция қилишнинг бир эмас, балки бир неча усули қулланилиши мумкин.

Калькуляциялашнинг оддий ёқи бир бўлимли усулининг моҳияти шундан иборатки, бунда маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ туғри ва эгри харажатлар калькуляция моддалари буйича ҳисоб қилинади. Битта маҳсулотнинг уртача таннархи ҳисобот ойидаги харажатлар суммасини харажат моддалари буйича ишлаб чиқарилган маҳсулот сонига тақсимлаш йули билан аниқланади. Харажатларни ҳисобга олиш ва таннархни калькуляция қилишнинг ушбу оддий усулини айрим қисм ёқи ярим тайёр маҳсулотлардан ташқил топмаган оддий маҳсулот ишлаб чиқаришга мулжалланган корхоналарда қўллаш мақсадга мувофиқдир. Чунки бундай корхоналарда тугаллан-маган ишлаб чиқариш жуда оз миқдорда ёқи бутунлай булмас-лиги ҳам мумкин. Калькуляция қилишнинг оддий усули қупинча тайёр маҳсулотни казиб чиқарувчи ва айрим маҳсу-лотни қайта ишловчи саноат корхоналарида қулланилади.

Харажатларни ҳисобга олиш ва калкуляция қилишнинг бўлимли усули (попередел) асосан металлургия, туқимачилик, енгил, кимё ва бошқа саноат корхоналарида қулланилади. Бу корхоналарда ишлаб чиқариш айрим ишлаб чиқариш бўлимлари, босқичларидан ташқил топган булади. Масалан, металлургия саноатига қарашли корхоналар домна, пулат эритиш ва прокат ишлаб чиқариш бўлимларидан ташқил топган булади. Бир бўлимда материал қайта ишланиб, ярим тайёр маҳсулот ҳолига келтирилади, бошқаларида эса ушбу ярим тайёр маҳсулот қайта ишланиб, тайёр маҳсулот ҳолига келтиришга мулжалланган. Бўлимли усулнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, унда хар бир цехдаги ишлаб чиқариш

харажатлари ишлаб чиқаришнинг ҳар бир бўлимли боскичи бўйича алоҳида ҳисобга олиниб, бу харажатлар ҳисоби маҳсулотнинг айрим турлари ёки гуруҳдари калкуляция моддалари бўйича юритилади.

Буюртмали усулнинг моҳияти шундан иборатки, бунда ҳамма асосий харажатлар калкуляция моддалари бўйича, ҳар бир ишлаб чиқариш буюртмаси бўйича алоҳида ҳисоб қилинади. Ишлаб чиқариш буюртмалари четдан маҳсулотнинг маълум турларини ишлаб чиқариш учун берилади. Бошқа харажатлар эса цех ёки корхона бўйича ҳисоб қилинади, айрим ишлаб чиқариш буюртмаларининг таннархини калкуляциялашда уларнинг таннархи биронбир курсаткича му-таносиб равишда тақсимлаш йули билан ўтказилади. Демак, калкуляция қилишнинг бу усулида харажатлар ҳисоби ва калкуляциялаш объекти айрим ишлаб чиқариш буюртмалари ҳисобланади. Буюртманинг ҳақиқийтаннархи буюртма тайёр бўлгандан кейин аниқланади. Усул асосан мураккаб маҳсулот турлари ишлаб чиқаришга мулжалланган, ишлаб чиқаришнинг индивидуал хилига мансуб корхоналарда ҳамда маҳсул асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш, тузатиш ва тажри-ба ишларини бажаришга мулжалланган ёрдамчи ишлаб чиқариш цехларида қулланилади. Бу усулда ҳар бир қабул қилинган буюртма учун алоҳида варақа очилади. Қабул қилинган буюртма маҳсул китобларда руйхатга олинади ва унга навбат-даги ракам бириктирилиб, ушбу ракам буюртма тайёр ҳолга келтирилгунга қадар унинг шифри бўлиб туради. Буюртма бажарилиши давомида расмийлаштирилган ҳамма дастлабки ҳужжатларда ана шу шифр қуйиб борилади. Бу нарса буюртма таннархини калкуляциялашда, у ёки бу харажат моддасини буюртма таннархига қўшишда муҳим аҳамиятга эга. Буюртма маҳсулот тайёр ҳолга келтирилгандан кейин варақа ёпилади.

Ундаги маълумотлар асосида буюртманинг ҳақиқийтаннархи аниқланади. Калкуляциялашнинг буюртмали усулида калкуляция объекти тайёр ҳолга келтирилган буюртмадир. Агар ҳисобот оғи охирида буюртма тугалланмай қолса у ҳолда тугалланмаган буюртма бўйича харажатлар балансида тугалланмаган ишлаб чиқариш сифатида курсатилади.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калкуляция қилишнинг норматив усули асосан ишлаб чиқаришнинг оммавий ва йирик тармоғи бўлмиш машинасоз-лик ҳамда металлни қайта ишлаш корхоналарида қулланилади. Бу усулнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

1. Маҳсулотнинг меъёрадаги таннархи аниқланади, бунинг учун норматив калкуляцияси тузилади. Маҳсулотнинг норматив таннархи материал, ёқилғи, иш ҳақи ва бошқа асосий харажатлар-нинг ҳаракатдаги меъёри ҳамда умумишлаб чиқариш харажатларининг тасдиқланган чоракли сметалари асосида аниқланиди.

2. Ҳисобот оғи давомида асосий ишлаб чиқариш хара-жатларининг (ҳом ашё ва ёрдамчи материаллар, иш ҳақи) ҳақиқийсуммаси эмас, балки ҳақиқийсуммаси билан меъёрлаштирилган суммаси уртасидаги фарқ яъни меъёрдан четга чиқиш ҳисоб қилинади.

Меъёрдан четга чиқиш цехлар ва айрим корхоналарнинг маҳсулот гуруҳи, маҳсулот тури ва харажат моддалари бўйича ҳисобга олинади. Агар меъёрдан четга чиқиш ортиқча харажат бўлса, у ҳолда расмийлаштирилган дастлабки ҳужжатда унинг келиб чиқиш сабаби ва айбдори курсатилади. Бу борада ҳисобнинг асосий вазифаларидан бири меъёрдан четга чиқиш хусусидаги маълумотларни цех бошлиғи ва корхо-на маъмуриятига маълум қилишдир. Бунинг учун белгилан-ган муддатда (ҳар 5 ёки 10 кунда бир бор) меъёрдан четга чиқиш ҳоллари хусусида маълумот бериб борилади. Бу эса йул қуйилган ортиқча харажатларнинг келиб чиқиш сабабларини урганиб, кейинчалик бу хатолар қайтарилмаслиғи учун тегишли чора-тадбирлар қуриш имконини беради.

3. Ҳаракатдаги меъёрнинг узгариши ҳисоб қилинади.

4. Норматив усулда маҳсулотнинг ҳақиқийтаннархи норматив таннархга меъёрдан четга чиқиш ва меъёрадаги узгаришни қушиш ёки айириш йули билан аниқланади.

Мисол. Машинасозлик заводида бир ойда А маҳсулотдан 18 та ишлаб чиқарилади. Ҳисобот оғининг охирига 4 та маҳсулот ишлаб чиқариш тугалланмай қолди. Корхона бир хил маҳсулот ишлаб чиқаради, деб фараз қилайлик. А маҳсулотнинг бир донаси меъёрадаги таннарх харажат моддалари бўйича қуйидагича;

Ҳом ашё ва асосий материал — 5000 сум

Иш ҳақи ва ижтимоий сугурта — 8000 сум

Умумишлаб чиқариш харажати

(иш ҳақининг 200 фоизи миқдорида) - 16000 сум

Жами 29000 сум.

Махсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳақиқий харажатлар қуйидагича суммаларни ташкил қилди (сум ҳисобда):

	Меъёрдаги	Меъёрдан четга	Жами
Асосий материал Иш ҳақи ва ижтимоий сугурта ажратмаси Умумишлаб чиқариш харажатлари	100000 160000	-3000 +3200	97000 163200 313600
	Умумий сумма		573800

Ҳақиқий харажатлар суммаси ҳисобот оyi охирида махсулот таннарҳини калкуляция қилишда товар махсулоти билан тугалланмаган ишлаб чиқариш уртасида тақсимланади.

Бу тақсимлаш қуйидагича амалга оширилади (сум ҳисобида):

	Хақиқий харажатлар	Жумладан, товар махсулотига			Тугаллан-маган ишлаб чиқариш
		Меъёрдаги харажат			
		Битга махсулотга	Ҳамма махсулотга	Меъёрдан четга	
Хом аше ва асосий материаллар	97000	5000	90 000	-3000	10 000
Иш хақи ва ижтимоий сугурта ажратмилари	163200	8000	144000	+3200	16000
Умумишлаб чиқариш харажатлари	313600	16000	288 000	-6400	32000
Жами	573800	29000	522000	- 6200	58000

Бнр дона махсулотнинг ҳақиқий таннарҳи қуйидагича аниқланади (сум ҳисобида):

	Битта махсулотга туғри келади ган харажат меъёри	Меъёрдан четга чиқиш		Битта махсулотнинг ҳақиқий таннарҳи
		Ҳамма Махсулотга	Битта махсулотга	

Хом ашё ва асосий материаллар	5000	-3000	-166-66	4833-34
Иш хақи ва ижтимоий сугурта ажратмалари	8000	+3200	+ 177 - 77	8177-77
Умум ишлаб Чиқариш харажатлари	16000	-6400	-355-55	15644-45
Жами	29000	-6200	- 344, 44	28655-56

Ҳисобот оyi давомида ҳаракатдаги материал ва меҳнат нормативларида узгариш содир булган булса, махсулотнинг ҳақиқий таннаrxини аниқлашда меъёрдаги узгариш ҳам ҳисобга олинади. Шундай қилиб, ишлаб чиқариш харажатларини-ҳисобга олиш ва махсулот таннаrxини калкуляциялашнинг норматив усулида меъёрдан четга чиқиш ҳисобот оyi давомида ҳисоб олинади. Бу эса ишлаб чиқаришда йул қуйилган ортикча харажатларни уз вақтида аниқлаш, унинг келиб чиқиш сабабларини тахдил қилиш, урганиш ва бунинг олдини олиш учун тегишли чора-тадбирлар куриш имкониятини беради. Бир суз билан айтганда, калкуляция қилишнинг норматив усули ишлаб чиқариш харажатлари устидан назорат олиб бориш, корхона ички ишлаб чиқариш резервларини аниқлаш, уларни ихга солиш имкониятини беради. Шу жихатдан бу усул бошқа усуллардан амча устун туради ва уни тўғри куллаш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Норматив калкуляцияси тузиладиган деталлар, тайёр мах-сулотлар номенклатурасини корхона микёсида ишлаб чиқиш.
 2. Асосий ицртаб чиқариш харажатлари (хом ашё, асосий ва ёрдамчи материал, иш хақи) нормативини ишлаб чиқиш.
 3. Ҳаракатдаги нормативлар узгаришини уз вақтида рас-мийлаштириш ва ҳисобга олиш.
- Калкуляциялашнинг бошқа усуллари каби бу усулда ҳам корхонада омборлар ишини тўғри ташкил қилиш, уларни зарур асбоб-ускуналар билан таъминлаш, моддий бойлик-ларни ишлаб чиқаришга сарфлаш буйичадастлабки ҳужжатларни тўғри ва уз вақтида тузиш устидатг назорат олиб бориш, ҳисоб ишларини бажаришда ҳисоблаш машиналаридан кенг фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Таянч иборалар.

Махсулот таннаrxи, махсулот ишлаб чиқариш таннаrxи таннаrxи, давр харажатлари, бевосита харажатлар, билвосита, калкуляция объекти, ишлаб чиқариш чиқиндилари, умумишлаб чиқариш харажатлари, ишлаб чиқаришдаги брак, ялпи махсулот, товар махсулот, тугалланмаган ишлаб чиқариш, буюртмали усул, бўлимлим усул, норматив усул, меъёрдан четга чиқиш.

6- МАВЗУ: ТАЙЁР МАХСУЛОТ ВА УНИ СОТИШНИ ҲИСОБГА ОЛИШ

Режа:

- 1. Тайёр махсулот ва унинг реализациясини ҳисобга олиш.**
- 2. Тайёр махсулотни баҳолаш ва уни туркумлаш.**
- 3. Тайёр махсулотни омборда ва бухгалтерияда ҳисобга олиш.**
- 4. Тайёр махсулотни жунатишни ҳисобга олиш.**
- 5. Махсулот реализацияси билан боғлиқ булган давр харажатларини ҳисобга олиш.**
- 6. Махсулот реализациясини ҳисобга олиш.**
- 7. Экспорт операцияларини ҳисобга олиш.**
- 8. Импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва бошқа активларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш**

Тайёр махсулот ва унинг сотишни ҳисобга олиш

Тайёр махсулот деб барча ишлов операцияларидан утиб, тайёр ҳолга келтирилган, бедгиланган давлат стандарти ёки техник талабларга жавоб берадиган, корхона техник назорати ходимлари томонидан қабул қилинган махсулотга айтилади. Унинг таркибига буюртмачи корхоналар учун бажарилган иш, хизматлар ҳамда ушбу корхонага қарашли ишлаб чиқаришдан ташқари ҳўжаликлар учун бажарилган иш ва хизматлар киритилади. Корхона махсулотни истеъмолчилар билан тузилган шартно-малар, режа топшириклари асосида бозор талабларини урганиш каби масалаларга катта эътибор берган ҳолда ишлаб чиқаради. ҳозирги шароитда самарадорлиги юқори булган корхоналарнинг ҳўжалик фаолияти мақсадга мувофиқдеб ҳисобланади. Уларда махсулот реализацияси муҳим иқтисодий курсаткич саналади.

Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташқил қилиш тизимида тайёр махсулот, уни ортиб жунатиш вараизациясинингҳисоби алоҳида урин тутиб, унинг вазифаларига қуйидагилар қиради:

1. Тайёр махсулот ҳаракати билан боғлиқҳамма ҳўжалик операцияларини ҳисобда уз вақтида ва тўғри акс эттириш, омборларда махсулотнинг белгиланган захира меъёрларига риоя қилиш ҳамда сақданиши устидан назорат олиб бориш.
 2. Омбордаги захираларнинг ҳолатини ва буглигини сақдаш.
 3. Иш ва хизматларнинг бажарилиш ҳажми, тайёр махсулот ишлаб чиқариш бўйича узлуксиз назорат урнатиш, ортиб жунатилган ва юборилган мағсулотлар (иш, хизмат) бўйича ҳужжатларни уз вақтида ва тўғри расмийлаштириш, харидор-лар билан ҳисоб-китобларни аниқ, ташқил этиш
 4. Реализация қилинган махсулотнинг ассортимент ва ҳажми бўйича шартнома — мол етказиб бериш режасининг бажарилишини назорат қилиш.
 5. Реализация қилинган махсулот учун олинган тушумни, махсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ булган (давр харажатлари) ҳақиқий харажатларни уз вақтида, аниқ ҳисоб-китоб қилиш, фойда суммасини аниқлаш.
- Ушбу вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши корхонанинг бир маромда ишлашига, омбор ҳужалиги ва махсулот сотишни тўғри ташқил қилишга,ҳўжалик операцияларининг ҳужжатларда уз вақтида расмийлаштирилишига боғлиқдир.

Тайёр махсулотни баҳолаш ва уни туркумлаш

Махсулотни сотиш саноат корхоналари мабларларининг айланишида охириги боскич ҳисобланади. Сотиш учун мулжалланган махсулот товар махсулоти деб номланади. Корхона фаолиятини тавсифловчи асосий курсаткичлардан бири товар махсулотини сотишдир. Товар махсулоти таркибига сотиш учун мулжалланган тайёр махсулотлар, ярим тайёр мол-лар, буюртмачи корхона ва муассасалар учун бажарилган саноат характериға эға булган ишлар қиради.

Баҳо қийматнинг пулдаги ифодасидир. Унинг асосини у ёқи бу маҳсулотни тайёрлаш билан боғлиқ ижтимоий зарурий меҳнат ташкил этади. Бозор иқтисодиёти муносабатларига утишдан аввал саноат молларига белгиланадиган баҳонинг уч тури мавжуд эди:

1. Корхона улгуржи баҳоси.
2. Саноат улгуржи баҳоси.
3. Чакананарх.

Бозор иқтисодиёти шароитида нарх турлари купайди: улгуржи, чакана нархлардан ташқари яна ички, халқаро нархлар пайдо булди. Ички нарх деганда товарларга давлат ичкарисида белгиланган нарх халқаро нарх деганда эса товарларга халқаро бозорда белгиланган нарх тушунилади.

Булардан ташқари, амалдаги бир неча хил нархлар ҳақи-да гапириш мумкин. Масалан, эркин нарх, давлат томонидан белгиланадиган нарх, шартнома нарх ва хоказо.

Бозор иқтисодиётига утиш жараёнида давлат томонидан белгиланадиган нарх кескин қисқариб боради, эркин нархнинг доираси кенгайиб боради. Хар томонлама мустақилликни кулга киритган корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулотларини эркин нархда, истеъмолчилар билан келишилган нархда со-тишга интиладилар- Камёб молларни мол товар биржалари орқали сотиш, кимошди савдоси кенг ривожланади.

Омборга қабул қилинган ва харидор корхоналарга жунатилган маҳсулот бухгалтерия ҳисобида ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи буйича акс эттирилади. Бироқ цехлардан маҳсулот омборга қабул қилинганда унинг ҳақиқийтаннархи маъ-лум булмагани учун маҳсулот ҳаракатини ҳисобда қабул қилинган режа таннархи ёқи улгуржи баҳода шартнома нархда ҳисобга олинади, яъни баҳоланади. Ҳисобот оyi давомида маҳсулот режа таннархи билан ҳақиқийтаннархи ёқи ҳақиқийтаннарх билан улгуржи баҳр уртасидаги фарқ алоҳида ҳисобга олинади.

Масалан, сентябр оyiда режа таннархи буйича 100 000 сумлик тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилди. Ишлаб чиқарилган ушбу маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи бухгалтерия маълумотида кура

9000 сумни ташкил қилади. Маҳсулот ҳақиқийтаннархи билан режа таннархи уртасидаги фарқ (иқтисод) 2000 сумни (100000-98000) ташкил қилган. ҳисобда бу қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузиш билан акс эттирилади:

Д-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти — маҳсулот режа тан-нархига (ҳисобот оyi давомида) — 100 000 сум.

Д-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти — маҳсулот ҳақиқийтаннархи билан режа таннархи уртасидаги фарқ суммасига (ҳақиқийтаннарх аниқлангандан сунг) — 2000 сум (икгисод).

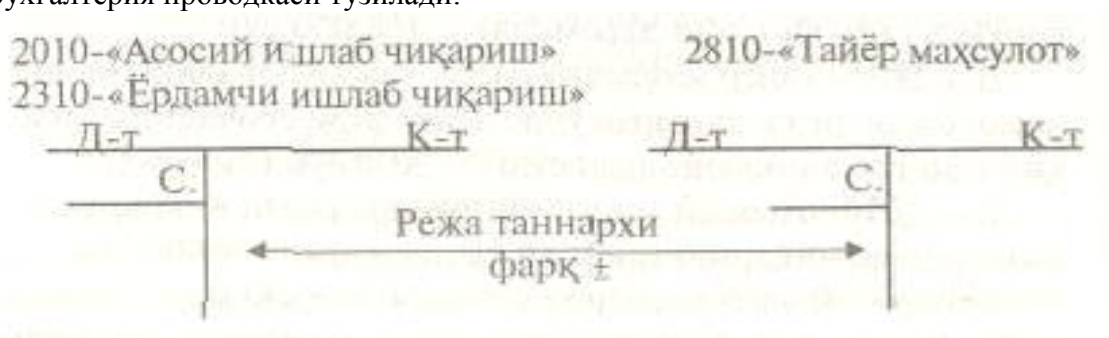
К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счёти — маҳсулот-нинг ишлаб чиқариш ҳақиқий таннархига — 98 000 сум.

Тайёр маҳсулот ҳисобида улгуржи, чакана нарх ва режа таннархидан фойдаланиладиган булса, у ҳолда жунатилган ҳамда сотилган маҳсулот ҳақиқийтаннархи билан ҳисобда қабул қилинган баҳр уртасидаги фарқни аниқлаш зарурияти тугилади. Бу қуйидагича аниқланади; Жунатилган товарлар ва тайёр маҳсулот ҳаққий таннархини ҳисоблаш

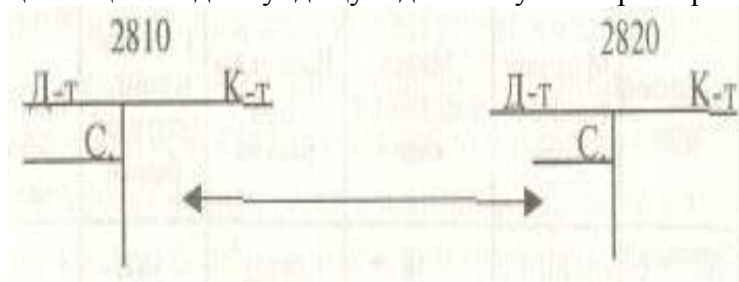
Т/р	Курсаткичлар	Ҳисобдаги баҳо (улгуржи нарх)	Ҳақиқий таннарх
1.	Ой бошига омборда	1000	800
2.	Ишлаб чиқаришдан ҳисобот оyi давомида қабул қилинди	10000	9000
Жами:		11000	9800
3.	Омборларда ой бошига долган ва ҳисобот оyiда	<u>9800x100</u> к89 11000	9800

	омборга ишлаб чиқаришдан қабул қилинган махсулот ҳақиқий таннархининг ҳисобдаги нархига нисбатан	И 000	
4.	Жунатмилган махсулот	8000	7120
5.	Ой охирига омборда қолган махсулот	3000	• 2680

Тайёр махсулотнинг синтетик ҳисоби 2810-счётида юритилади- Бусчётнингдебети «Асосий ишлаб чиқариш». «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг кредити билан кредити эса «Сотилган тайёр махсулот таннархи» счётинингдебети билан корреспонденцияланади. Жорий ҳисобда ишлаб чиқаришдан омборларга қабул қилинган махсулот қуйидагича акс эттирилади. Ҳақиқий таннарх маътум булгандан кейин уртадаги фарқ суммага буйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

«Омбордаги тайёр махсулот» (2810) счёта буйича аналитик ҳисоб тайёр махсулотни сарушаш юзасидан маълум булган моддий жавобгар шахслар буйича юритилади. Моддий жавобгар шахслар ҳисоботи кирим ва чиқим накладной, счётда фактуралар, калкуляция варакалари асосида тулғазилади. «Кургазмадаги тайёр махсулот» (2820) счётида кургазма залларига, ярмаркаларга қуйиш учун мулжалланган тайёр махсулот ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи буйича ҳисоб қилинади. Бунда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Кургазма, ярмаркаларга қуйилган тайёр махсулот учун жавобгарлик бир моддий жавобгар шахсдан иккинчисига угади. Агар ярмаркага, кургазмага қуйилган махсулот сотилса, у ҳолда одатдаги бухгалтерия ёзуви тузилади.

Агар корхона ташки савдо фаолияти билан шугулланса, у ҳолда тайёр махсулот ҳаракати операциялари буйича экспорт-импорт махсулоти ҳисоби учун учинчи тартибли субсчёт очиши мумкин.

Тайёр махсулот ҳаракати ҳисобини тўғри ташкил қилиш учун корхона томонидан ишлаб чиқилладиган буюм турлари номининг руйҳати — номенклатурасидан фойдаланиш катта аҳамиятга эга- Уни тузиш асосида тайёр махсулотни туркум-лаш, яъни ушбу корхонада ишлаб чиқариладиган бир махсулот турини бошқа махсулотдан ажратиб турувчи маълум белгилари ётади. Номенклатура руйҳатини тузишда асос қилиб қуйидаги белгилар олинади: модел, фасон, артикул, марка, сорт ва ҳоказо. Хар бир махсулот турига номенклатура разами бириктирилади ва у хар хил сондан иборат булади. Махсулот номенклатурасидан (руйҳатдан)

корхонанинг қуйидаги хизматларида фойдаланилади:

— диспетчерлик хизмат тури махсулот ишлаб чиқариш графигининг бажарилишини назорат қилади;

— цехлар ишлаб чиқарилган махсулот ассортиментини назорат қилиб, омборга тайёр махсулотни топширишда накладной езиш учун фойдаланади;

— маркетинг бўлими — жунатиш буйича шартномаларни бажариш имкониятини назорат қилиш учун;

- бухгалтерия — тайёр махсулотнинг аналитик ҳисобини юритиш, умумий маълумотлар ва ҳисоботлар тузиш учун фойдаланилади.

Мисол. Тикувчилик фабрикаси номенклатурасига қуйидаги курсаткичлар киритилган:

Махсулот тури	Махсулот турининг коди	Марка моделининг коди	Номенклатура раками	1 донасининг (улгуржи) бахоси	Жунатилган-даги (шартнома) бахоси, 1 донаси учун
Эркаклар костюми	01	10	03302	5000	5500
қуйлак	02	11	02114	2000	2800
Шим	03	12	03541	1000	1500

Тайёр махсулотни омборда ва бухгалтерияда ҳисобга олиш

Техник назорат бўлими томонидан қабул қилинган, тайёр холга келтирилган махсулотлар омборга топширилади. Бу жараён купчилик корхоналарда топшириш накладнойи ёки махсулот топшириш ведомостида расмийлаштирилади. Бу ҳужжатларда топширувчи цех, топширилиш муддати, махсулотнинг номенклатура разами, унинг номи, сони, режа таннари ва тегишли моддий жавобгар шахсларнинг имзоси курсатилади. Қабул ҳужжатлари асосида бухгалтерия махсулот топшириш ведомостини юритади. Бажарилган иш ёки хизматлар қабул-топшириш акти билан расмийлаштирилади. Омборларда махсулот ҳаракатининг миқдор курсаткичларидаги ҳисоб варақлари юритилади. Варақага ҳар бир кириш ва чиқим ҳужжатлари асосида махсулот ҳаракати билан борлиқ операциялар ёзиб борилади.

Тайёр махсулотнинг омбордаги ҳисоби оператив бухгалтерия усули буйича ташкил қилинади, яъни ҳар бир буюм номенклатура ракамига омбор материаллари ҳисоби карточкаси очилади (№М-17 шакли). Тайёр махсулот келиб тушиши ва берилиши билан омборчи ҳужжатлар асосида уларнинг сонини карточкаларга ёзиб қуяди (кирим, чиқим) ва ҳар бир ёзувдан кейин қолдиқ. Ҳисоблаб қуйилади. Бухгалтер ҳар қанча тугаган сутка учун омбордан ҳужжатларни қабул қилиб олиши керак (қабул қилиш-топшириш накладнойлари, буйруқ накладной, товар-транспорт на-кладнойлари). Омбор ҳисобининг туғри юритилганлиги омбор ҳисоби карточкасига бухгалтернинг имзо қилиниши билан тасдиқланади. Моддий жавобгар шахс омбор ҳисоби карточкалари асосида ҳар ойда тайёр махсулот номенклатураси, улчов бирлиги сонига таянган ҳолда тайёр махсулотнинг қолдиқ, ҳисоби ведомостини тулдирди. Бу ерда ҳисоб баҳолари буйича қолдиқлар таксировка қилинади ва бухгалтерия ҳисоби маълумотлари (16-ведомостининг 1-бўлими) билан солиштирилади.

Махсулот кириши ва чиқими билан боғлиқ операциялар расмийлаштирилган дастлабки ҳужжатлар омбор варақаларига ёзилгандан сунг бухгалтерияга топширилади. Бу ерда ҳужжатлар текширилади, гуруҳланади ва улар асосида тегишли ҳисоб регистрлари тузилади, Тайёр махсулот ҳаракатининг пул шаклида фойдаланган ҳисоби бухгалтерияда юритилади. Бу

ҳисоб омбор ҳисоби маълумотлари асосида юритилади.

Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида тайёр маҳсулотнинг аналитик ҳисоби 16-ведомостда юритилади- Бу ведомост туртга бўлимдан иборат булиб, 1 -бўлим «Тайёр маҳсулотнинг пул шаклидаги ҳаракати» деб, унда маҳсулотнинг ҳисобот оyi бошланишига КОЛДИРИ, омборга қабул қилингани, харидорларга жунатилгани ва ҳисобот оyi охирига КОЛДИРИ, ҲИСОБда қабул қилинган баҳо ҳамда ҳақиқий таннархда курсатилади. 2-бўлим «Жунатилган ва со-тилган маҳсулотлар» деб номланиб, унда жунатилган маҳсулотларнинг аналитик ҳисоби харидор корхоналар номи-га ёзилган ҳар бир тулов талабномаси бўйича алоҳида юритилади. 3-бўлим «Туланган ва туланмаган счётлар ҳақида умумий маълумотлар» деб номланиб, унда жунатилган ва сотилган маҳсулотлар тўғрисида умумий маълумотлар курсатилади. 4-бўлимда солиқ бўйича солиқ идоралари билан ҳисоб-китоб маълумотлари келтирилади.

2003 йил декабр ойидаги 16-ведомостдан кучирма 1. «Тайёр маҳсулотнинг пул шаклидаги ҳаракати»

Курсаткичлар	Баҳоси бўйича	Таннарх бўйича	Ёзув учун асос
Ой бошига булган қолдиқ,	80000	76116	Аввалги ой учун 16-ведомост
Ишлаб чиқаришдан қабул қилиш	434200	430269	ҳисобот оyi учун маҳсулот ишлаб чиқариш ведомости
қолдиқ, билан жамн ҳақиқий таннархнинг ҳисоб баҳосига нисбатан, %	514200	506385 98,48	ҳисоблаш йули: 3 сатр : 2 сатр x 100 $\frac{506385 \times 100}{514200} = 98.48$
ҳисобот оyiдаги ортиб жунатилган маҳсулот	439480	432800	ҳисобот оyi учун 16-ведомостнинг 2-бўлими
Ой охирига булган қолдиқ	74720	73585	ҳисоблаш йули орқали

16-ведомостнинг ойлик жамисуммаси 11-журнал-ордерга кучирилади. Бу журнал-ордер икки бўлимдан иборат булиб, 1 -бўлимда тайёр маҳсулот, давр ҳаражатларининг реализация билан боғлиқ ҳаражатлар субсчёти, сотилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш таннархи, харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоб счётларининг кредити бўйича ёзувлар келтирилади. Бу журнал-ордернинг иккинчи бўлимида маҳсулот сотиш бўйича аналитик ҳисоб маълумотлари келтирилади.

16-ведомост ва 11 -журнал-ордер асосида тузиладиган то-варни сотиш ҳақидаги ҳисоботда қуйидаги Курсаткичлар Курсатилади: сотилган маҳсулотнинг режа ишлаб чиқариш таннархи, режа ва ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи уртасидаги фарқ давр ҳаражатларининг реализация билан боғлиқ ҳаражатлар субсчёти, солиқ сотишдан олинган маблар ва охириги молиявий натижа, яъни фойда ёки зарар суммаси. Ушбу ҳисобот маълумотлари сотиш режасининг бажарилишини таҳлил ва назорат қилиш, режага нисбатан давр ҳаражатларининг ишлаб чиқаришдан ташқари ҳаражатлар субсчёти таркиби, маҳсулот сотиш ассортиментининг узгаришини, молиявий натижага таъсир қилувчи далилларни (сотиш ҳажми ва бошқ.) аниқлаш имкониятини беради.

Тайёр махсулотни жунатишни ҳисобга олиш

Омбордан тайёр махсулот харидорларга корхонанинг сотиш бўлими буйрурига асосан жунатилади. Махсулотни сотиш харидор корхоналар билан тузилган шартнома ва жуна-тиш графигига мувофиқ амалга оширилади.

Корхонанинг молия бўлими ёки бухгалтерия (агар корхона шгатида молия бўлими кузда тугилмаган булса) харидор-корхона номига счёт — тулов-талабнома ҳужжатини ёзиб, товар сотувчи корхонага хизмат курсатадиган банкка топширади.

Тулов-талабнома мол етказиб берувчининг счётфактурага мос равишда ортиб жунатилган махсулот қиймати учун харидорнинг ҳисоб-китоб рақамидан пулни ўтказиб бериши туғрисида банкка берган буйруғидир. Унда ортиб жунатилган махсулот қиймати ва сотиш баҳрси, сони, ассортименти қайдқилинади (бу ҳолатда счёт-фактура албатта тулов-талабномага илова қилиниши лозим).

Счёт-фактура ёки тулов-талабноманинг алохида бўлимида тара ва қадокдаш қиймати ҳамда харидор томо-нидан туланадиган темир йул тарифи буйича сумма курса-тилади. Баъзида харидор томонидан туланиши лозим булган темир йул тарифи буйича суммага умумий махсулотнинг сотиш баҳоси кушиб курсатилиши мумкин. қўшилган қийматдан солиқ суммаси алохида бўлимда курсатилади. Мол етказиб берувчи билан харидор уртасида тузилаётган шартнома вақтида франко-жой туғрисида тухталиб утиладики, бунда махсулотни ортиб жунатиш билан борликха-ражатларни мол етказиб берувчи уз зиммасига олади. Фран-ко-жойнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Франко-омбор мол етказиб берувчи. Бунда махсулот ор-тиб-жунатиш билан боғлиқ булган барча харажатларни мол етказиб берувчи корхона тулов-талабномасига қушади (омбордаги ортиб-туширишларнинг қиймати, темир йул тарифи ва етказиб бериш харажатлари).

Франко-станция жунатиш шундай нархки, у мол етказиб берувчи тулов-талабномасининг суммаси, темир йул тарифи ва махсулотни вагонга ортиш харажатлари йигиндисидан иборат-Белгиланган станциягача франко-вагон шундай нархки, бунда мол етказиб берувчи гулов-тал аб но мае ига фақат темир йул тарифи суммаси қушилади.

Белгиланган станциягача франко. Бунда жунатиш буйича барча харажатлар темир йул тарифи қўшилган холла мол етказиб берувчи томонидан туланади.

Нархнинг франко-омбор харндор турида мол етказиб берувчи курсатилган харажатларданташкари харидорнингстанцияда-ги ортиб-тушириш ишлари, унинг омбордаги ва омборига етказиб беришлари буйича харажатларни тулайди (коплайди).

Бизнинг республикамизда энг кенг таркалган тулов тури. Франко-станция жунатиш ҳисобланади.

Ўўжалик шартномаси — бу корхоналарнинг ўўжалик му-носабатлари урнатиш ҳақидаги узаро келишувидир. Шартнома томонлар мажбурияти ва ҳуқуқдарини белгиловчи асосий ҳужжат ҳисобланади. Юз берган шароитни ҳисобга олиб, вақти-вақти билан шартнома шартлари куриб чиқилиши ва уларга узгартиришлар киритилиши мумкин. Агар корхона белгиланган номенклатурадаги махсулот жунатиш юзасидан шартнома шартларини бузса, у холла ушбу корхона раҳбарларига нисбатан жазо чоралари кулланилади. Демак, шартнома билан расмийлаштирилган хар бир режали буюртма корхона ходимлари учун бажарилиши шарт булган қонундир. Бундай тартиб ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, юқори иш унумдорлигига эришишни таъминлайди.

Белгиланган муддатда махсулот жунатиш режасининг бажа-рилмаганлиги учун жарима тулаш чораси кулланилади. Жарима микдори махсулот жунатиш шартларига қараб аниқланади.

Махсулот омбордан харидор корхона вақили ишончномаси асосида жунатилади ва бундай товар транспорт накладной ҳужжати билан расмийлаштирилади. Баҳо прејскурантида таралар қийматини тулаш тартиби, молни ташиш билан боғлиқ булган транспорт харажатларининг қанча суммаси мол-нинг улгуржи баҳосига қўшилганлиги курсатилади. Транспорт учун харажатларнинг мол сотувчи корхона ҳисобидан қанча қисми туланиши кераклигини билиш учун «франко» атамасидан фойдаланилади. Амалда «молни қабул қилиб олиш станция франке», «молни жунатиш станция франко» баҳолари кулланилади. «Молни қабул қилиб олиш станция франке» баҳоси товарларни ташиш билан боғлиқ транспорт харажатлари мол сотувчи корхона томонидан тула-нишини билдиради, чунки бу харажатлар

товарнинг улгуржи бахосида ҳисобга олинган. «Молни жунатиш станция франко» бахоси белгиланган станциягача туланган темир йул харажатлари тулов-талабномасида курсатилган булади ва у харидор корхоналардан ундириб олинади. Харидор корхоналарга жунатилган товарлар Бухгалтерия ҳисоби счётлар режасидаги 9110- счётда ҳисобга олинади.

Омбордан харидорларга жунатилган товар қийматига қуйи-дагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 9110-«Сотилган тайёр маҳсулот таннархи» счёти.

К-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти.

Жунатилган товарларнинг аналитик ҳисоби уз вақтида банк инкассасига берилган ҳисоб-китоб ҳужжатлари буйича, тулаш муддати етган ва тулаш муддати етмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари буйича алоҳида ҳамда тулашга қабул қилинмаган, масъул сақлашда булган жунатилган товарлар алоҳида ҳисобга олинади. Ушбу счётнинг дебет томонида жунатилган тайёр маҳсулотлар қийматидан ташқари, четга бажарилган иш ва хизматлар қиймати, капитал кури-лиш бўлими, ишлаб чиқаришга тааллуқди булмаган ишлаб чиқариш ва ҳўжаликлар учун бажарилган иш ҳамда хизматлар қиймати, сотишга мулжалланган ортикча материаллар қиймати ва бошқалар ҳам акс эттирилади. Жунатилган товарлар аналитик ҳисобида саноат характеридаги тайёр маҳсулот, бажарилган иш ва хизматлар, ёрдамчи кишлокҳужалиги маҳсулотлари, саноатга тааллуқли булмаган бажарилган иш ва хизматлар, масъул сақлашга қабул қилинган маҳсулотлар алоҳида-алоҳида ҳисоб қилинади. Маҳсулот сотилгандан сунг сотилган маҳсулот қиймати 9110-счёт кредитидан «Пул маблағлари» счёти дебетига ёзилади. Жорий ҳисобда жунатилган товарлар режа таннархи ёки улгуржи нархда баҳоланиши мумкин.

Жунатилган ва сотилган маҳсулотларнинг ҳақиқий тан-нархи қуйидагича ҳисобланади:

Т/р	Курсаткичлар	Ҳисоб баҳрсида	Ҳақиқий таннархда
1.	Жунатилган товарларнинг ой бошга қолдиги	2000	1800
2.	Ҳисобот ойида жунатилган товарлар	12000	10200
	Жами	14000	12000
3.	Жунатилган товарлар ҳқиқий таннархининг унинг ҳисобидаги қийматига нисбати	12000x100к90% 14000	
4.	Жунатилган товарнинг ой охирига қолдиги	3000	2700
5.	Ҳисобот ойида сотилган маҳсулотлар	11000	9300

Маҳсулот реализацияси билан боғлиқ булган давр харажатларини ҳисобга олиш

Бизга маълумки, ҳар бир корхона узи ишлаб чиқарган маҳсулотни реализация қилади ва шу билан ҳўжалик жараёнларининг якунловчи босқичи содир булади. Маҳсулотни реализация қилиш учун эса қатор харажатлар қилинадики, бозор иқтисодиёти шароитида улар корхонада содир була-диган харажатларнинг асосий салмоғини ташқил этади. Шу-нинг учун ҳамушбу маҳсулот реализацияси билан боғлиқ булган харажатларни тўғри, аниқ ва уз вақтида ҳисобга олиш ҳар бир корхонанинг молиявий натижаларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш жараёни билан тўғридан-тўғри борлик булмаган, реализация буйича харажатлар, бошқарув харажатлари, хизмат курсатувчи ҳўжаликлар харажатлари ва бошқа харажатлар ҳақ, идаги маълумотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда амалга оширилади:

9410-«Сотиш буйича харажатлар (савдо ташкилотлари учун «Муомала харажатлари»)

9420-«Маъмурий харажатлар».

9430-«Бошқа операцион харажатлар». 9440-«Келгусида солиққатортиладиган базадан чиқариб ташланадиган ҳисобот даври харажатлари».

Давр харажатларининг таркиби «Махсулот (иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби туғрисида»ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори) ва мазкур Қарорга киритилган узгаришлар «Хўжалик юритувчи субъектларнинг харажатларини ҳисобга олиш ва молиявий натижаларни шакллантириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги 444-сонли қарори ҳамда «Товар-моддий захиралар» номли 4-сонли Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандарти билан тартибга солинади.

9410-«Сотиш буйича харажатлар» счётида махсулотни етказиб бериш буйича харажатлар, яъни махсулотни харидорга етказиб бериш, транспорт воситаларига ортиш, маркетинг билан шурулланувчи ходимлар ва бўлимларнинг харажатлари ва бош-қалар билан боғлиқ чиқимлар уз аксини топади

9420-«Маъмурий харажатлар» счётида корхона ишлаб чиқариш буйича харажатлар, умуммаъмурий аҳамиятидаги асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари, умумхўжалик аҳамиятидаги биноларнинг ижара ҳақи, ахборот, аудиторлик ва маслаҳат хизматлари учун туловлар ва бошқа харажатлар ҳисобга олинади.

9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётида илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланган харажатлар, бошқарув тизими ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш харажатлари, ходимларга моддий ёрдам ва бошқа харажатлар ҳисоб қилинади.

9440-«Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланадиган ҳисобот даври харажатлари» счёти 9900-«Якуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади. Ҳисобот даври давомида бу сёт дебетида тупланган маълумот 012-«Кейинги даврнинг солиқ солинадиган базасидан чиқариб ташланадиган харажатлар» номли балансдан ташқари сёт дебетига ёзилади

9410-«Сотиш буйича харажатлар» счётига қуйидаги сётлар очилиши мумкин:

9411 -«Сақлаш ва транспортда ташиш буйича харажатлар».

9412-«Реклама ва сотувга рағбатлантириш харажатлари».

9413-«Ураш. сортларга ажратиш ва идиш харажатлари».

9414-«Меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари»-

9415-«Меҳнатга ҳақ тулаш фондидан ажратма».

9419-«Бошқа муомала харажатлари».

Махсулот реализацияси билан боғлиқ харажатлар ҳисобот оғи давомида 9410-сётдебетида йиғиб борилади ва оғи охирида мазкур сётца йиғилган барча харажат суммалари ушбу сёт кредитидан 9910-«Якуний молиявий натижа» сётининг дебетига ўтказиш билан ҳисобдан чиқарилади. Бу сёт транзит сёт ҳисобланади ва унда оғи охирига қолдиқ қолмайди.

Махсулот реализациясини ҳисобга олиш

Қорхона маблағларининг айланиш жараёни махсулот сотилиши билан тугалланади. Юқорида курсатиб утилганидек, қорхона фаолиятини тавсифловчи асосий курсаткичлардан бири бу товар махсулотининг сотилиш курсаткичидир. Ҳисобот оғида махсулот сотилиши билан боғлиқ операциялар буйича сотилган махсулот турларининг сони, махсулотни ишлаб чиқариш таннари ва сотихдан олинган молиявий натижани аниқлаш бухгалтерия ҳисобининг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ 10мингтасининг 2002 йил 14 январдаги 15 ва 2002-12-сон қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирлигида 13 март 2002 йилда 1109-сон билан руйхатдан утган (кейинги узгартишлар киритиш билан) «Юридик шахсларнинг даромади (фойда-си)га солинган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тулаш тартиби тўғрисидаги йуриқномасига қура, молия йилида солиқ солинадиган даромад (фойда)га эга булган юридик шахслар да-ромад (фойда) солиғи туловчилар ҳисобланади.

Даромад (фойда) солиғининг объекти булиб Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси ва «Махсулот (иш, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низомга мувофиқ жами даромад билан харажатлар уртасидаги фарқ сифатида аниқланган, курсатилган Низомнинг идоваларига мувофиқ белгиланган харажатлар суммасига корректив қилинган сумма ҳисобланади.

Мазкур йуриқномага кура, корхоналар жунатилган махсулот, бажарилган иш ва хизматлар юзасидан, ушбу махсулот, иш ва хизматлар қийматини тулаш вақти ҳамда ҳақиқатан пул келиб тушишидан қатий назар, жунатилган махсулот, иш ва хизматлар қийматидан давлат бюджетига солиқ ҳисоб-лаҳлари ва уни бухгалтерия ҳисобида уша ҳисобот даврида акс эттиришлари лозим.

Демак, юкорида айтилганлар асосида шундай хулоса чиқариш мумкинки, ҳозирги ҳўжалик юритиш шароитида корхоналар ишлаб чиқарилган махсулот, бажарилган иш ва хизматлар пулнинг қачон келиб тушишидан қатий назар, улар харидор корхоналарга жунатилган вақҳан бошлаб реализация қилинган деб ҳисобланади. Махсулот (иш, хизмат) реалпзацияси бухгалтерия счётларида қуйидагича акс эттирилади: «Сотилган тайёр махсулот таннархи» 9110-счетида жунатилган тайёр махсулот таннархи ҳисоб қилинади. Ҳўжалик юритувчи субъектлар жунатилган махсулот, бажарилган иш ва хизматлар учун ҳисоб-китоб ҳужжатларини харидорга (бу-юртмачига) тақдим этгандан сунг, жунатилган махсулот, иш ва хизматлар таннархи еуммасини тегишли счётлар кре-дитидан (2810, 2820) 9110-«Сотилган тайёр махсулот таннархи», 9130-«Бажарилган иш ва курсатилган хизматлар таннархи» счётларининг дебетида ёзади.

Ҳисобот даври охирида 9110,9130-счётларда аниқданган дебет томони обороти жами 9910-«Якуний молиявий натижа» счётининг дебетида ёзилади. Сотилган махсулот таннархини ҳисобга олувчи счётларнинг амалда қулланилиши корхонада қулланила-диган товар-моддий захираларни ҳисобга олиш усулига бошиқ,-

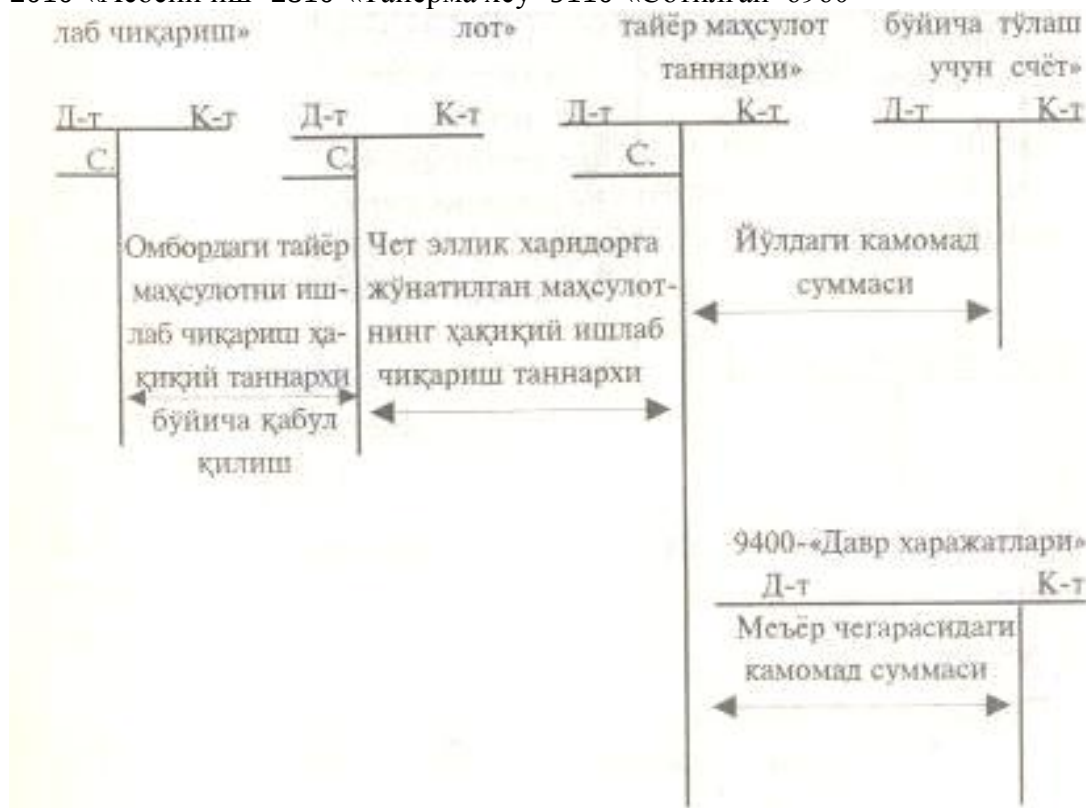
Агар товар-моддий захираларнинг тухтовсиз ҳисоби қулланилса, хар бир махсулотнинг ишлаб чиқариш жараё-нидаги ҳаракати харажат счётларида тупланиб борилади. Тайёр махсулот реализация қилинганда, сотилган махсулот таттнархи 9110-счёт ва тегишли

(-2810, 2820) счётларнинг кредита билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Бу усулга қарама-қарши товар-моддий захираларни даврий ҳисобга

олиш усули мавжуд.Бу усул қулланилганда хар бир махсулот таннархи ҳисобот даври давомида 9140-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБни олиш (харид қилиш)» счетида тупланади, аммо сотилган махсулот таннархи инвентаризация ўтказилгандан кейин аниқланади. 9150-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБ буйича тузатишлар» вақтинча-лик счетидан инвентаризация натижаларини акс эттириш учун ҳисобот даври охирида фойдаланилади-9150-счёт 9900-«Якуний молиявий натижа» счети билан ёттилади.

Сотилган махсулотнинг таннархи счётларнинг кредити буйича оборотларни ва ушбу счётларнинг (9110, 9130) аналитик маълумотларини акс эттириш учун мулжалланган 11-журнал-ордернинг синтетик курсаткичлари асосида ортиб жунатиш ва реализация ҳисоби ташқил қилинади. 11-журнал-ордер 15 ва 16-ведомостларнинг аналитик маълумот-лари асосида тулдирилади. Шунини билиш муҳимки, 9110 ва 9130-счётларнинг аналитик маълумотлари 11-журнал-ордерда ҳақиқий таннарх, ҳисоб нархлари. тақдим этилган счёт суммалари буйича ва қўшилган қиймат солиғини акс эттириш билан оборотда нафақат ҳисобот оийи учун, балки Йил бошидан булган ҳолда келтирилади.

Товарларни экспорт қилиш, товарларни жунатиш шартнома асосида амалга оширилади. Экспорт операцияларининг бухгалтерия ҳисоби синтетик счётларда қуйидагича юритилади: 2010-«Асосий иш- 2810-«Тайёрма хсу- 9110-«Сотилган 6960-

Импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва бошқа активларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш

Чет эл валютасида операцияларнинг бухгалтерия хисо-бн, статистика ва бошқа ҳисоботларда акс эттириш тартиби ҳақидаги Низомга мувофиқ импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва бошқа активларнинг сотиб олиниш қиймати қуйидагича форк бўйича аниқланади;

СкК+Т+Пр, бунда, С - импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналар сотиб олиниш қиймати;

К — бу юк божхона декларацияси тулғазилган мўддатга Мар~ казий банк курси асосида аниқданган импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналарнинг шартномавий қиймати;

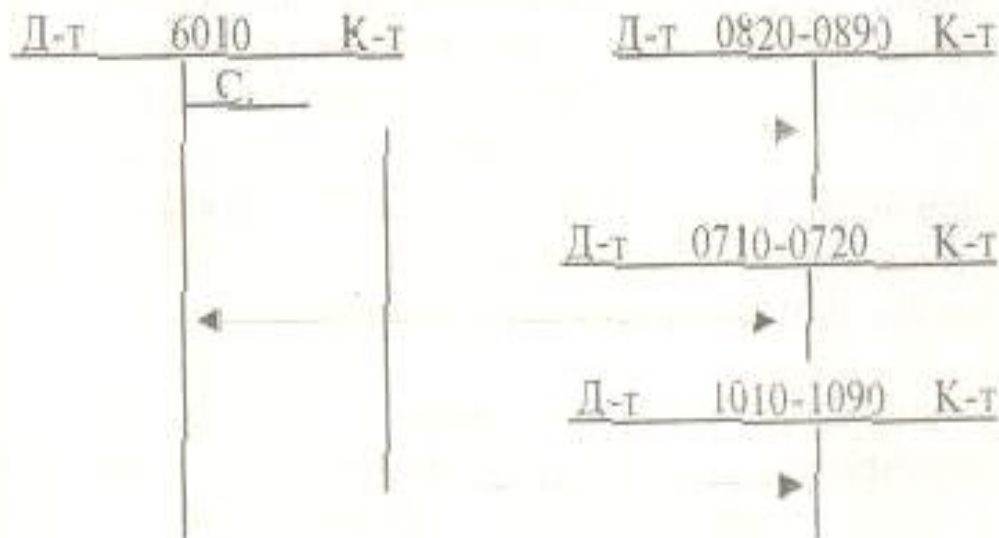
Т — божхона туловлари;

Пр – бошқа харажатлар.

қўшимча қиймат СОЛИҒИНИ туловчй корхоналар импорт қилинган товарлар сотиб олинх қийматига қўшимча қиймат СОЛИҒИНИ қўшмайдилар.Бу солиқ бюджетга умумбелги-ланган тартибда туланади.

Корхонанинг узининг мақсадлари учун фойдаланилади-ган асосий воситалар ва номоддий активлар сотиб олиниш ктшматига бухгалтерия ҳисобида қўшилган қиймат СОЛИҒИ қўшилган ҳолда акс эттирилади.

Юк божхона декларацияси тулғазилган мўддатга Марказий банк курси бўйича қабул қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналар климата бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

қарзга олинган маблағларнинг аналитик ҳисоби қарз бе-рувчилар ва кредитларни қрплаш муддати буйича тегишли ҳисоб регистрларида **юрителиди**.

Таянч иборалар.

Ҳисоб-китоб операциялари , банкда ҳисоб-китоб счёти , ҳисоб-китоб счётидаги маблағлар ҳаракатини ҳажжатлаштириш, касса операциясини ҳажжатлаштириш.

7- мавзу: ПУЛ, ҲИСОБ-КИТОБ ВА КРЕДИТ МУАММОЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ

Режа:

1. Ҳўжалик юритувчи субъектларда пул, ҳисоб-китоб операцияларини ташкил қилишнинг асосии тамойиллари ва уларни ҳисобга олишнинг вазифалари
2. Банкдаги ҳисоб-китоб счёти ва уни ҳисобга олиш, ҳисоб-китоб счётидаги маблағлар ҳаракатини ҳужжатлаштириш.
3. Касса операцияларини ҳужжатлаштириш ва ҳисобга олиш.
4. Касса операцияларини ҳужжатлаштириш ва ҳисобга олиш
5. Ҳисобдор шахслардаги маблағларни ҳисобга олиш
6. Мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан ҳисоб-китобнинг турли шакллари асосида ҳисоб юритиш.
7. Ходимлар билан бошқа операциялар буйича ҳисоб-китоблар ҳисоби.
8. Бюджет, бюджетдан ташқари туловлар юзасидан ҳисоб-китоблар ҳисоби.
9. Даъволар буйича ҳисоб-китоблар ҳисоби. Хар хил дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш.
10. Чет эл валютасидаги операцияларни ҳисобга олиш.
11. Чет эл валютасида касса операциялари ва валюта счёти буйича операциялар ҳисоби.

Хўжалик юритувчи субъектларда пул, ҳисоб-китоб операцияларини ташкил қилишнинг асосии тамойиллари ва уларни ҳисобга олишнинг вазифалари

Хўжалик юритувчи субъектлар ҳўжалик фаолиятлари жараёнида бошқа корхона, муассаса ва ташкилотлар билан ҳисоб-китоб олиб боришларига тўғри келади. Масалан, мол етказиб берувчилар билан сотиб олинган материал, асбоб-ускуна, ёқилги ва бошқа товар-моддий бойликлар, харидор корхоналар билан жунатилган маҳсулот транспорт ташкилотлари билан юкларни ташиш, солиқ органлари билан бюджетга туловлар юзасидан, корхона узининг юқори ташкилоти билан ва х.к. ҳисоб-китоб бизда асосан нақд пулсиз, банк орқали ҳамда бартер асосида амалга оширилади. Корхонанинг умумий оборотда мустақил қатнашувининг асосии шартининг банкда ҳисоб-китоб счётининг бўлишидир. Бу счёти саноат корхонасига пул маблағларини сақлаш ва ҳисоб-китоб олиб бориш учун очилади. Ҳисоб-китоб операцияларини олиб бориш қоидалари банк томонидан амалдаги қонунга мувофиқ белгиланади.

Корхоналар уртасидаги ҳисоб-китобни тўғри ташкил қилиш пул маблағларидан мақсадга мувофиқ равишда фойдаланишда муҳим аҳамиятга эга. Ҳисоб китоб операцияларининг самарадорлиги куп жиғатдан уларни ҳисобга олишни тўғри ва рационал ташкил қилишга боғлиқ. қуйидагилар бу операцияларни ҳисобга олишнинг асосии вазифалари ҳисобланади:

1. ҳисоб-китоб операцияларини тула ва уз вақтида ҳисобга олиш.
2. Пул маблағларининг ҳаракати билан боғлиқ; операцияларни уз вақтида ҳисобга олиш ва назорат қилиш.
3. Ҳисоб-китоб тулов интизомига риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш.

Банкдаги ҳисоб-китоб счёти ва уни ҳисобга олиш, ҳисоб-китоб счётидаги маблағлар ҳаракатини ҳужжатлаштириш

Корхоналар узларининг буш (вақтинча ишлатилмаётган) пул маблағларини банкда сақдашлари зарур. Узининг ҳўжалик ҳисобидаги оборот маблағларига ва мустақил балансига эга бўлган корхоналар учун банк ҳисоб-китоб счёти очади. Ушбу счётидан пул маблағларини бошқа ҳисоб-китоб счётига ўтказиб қуйиш йули билан нақд пулсиз ҳисоб-китоб ишлари олиб борилади. Счётидаги пул маблағларининг сарфланиши ёқи ўтказилиши корхонанинг рухсати билан амалга оширилади. Айрим ҳолларда счётидаги маблағлар корхона рухсатсиз сарфланиши мумкин (масалан, арбитраж буйруқлари асосида, бюджетга туловлар уз вақтида туланмаган бўлса ва х.к.). Шундай қилиб, корхона банкдаги ҳисоб-китоб счётининг тула ҳуқуқли эгаси ҳисобланади. Банк корхона пул маблағларининг тўғри, яъни белгиланган мақсадга сарфланиши устидан назорат олиб боради. Ҳисоб-китоб счётида корхона асосий фаолияти билан боғлиқ, операциялар юзасидан ҳисоб-китоблар олиб борилади. Рухсат этилган ҳоллардагина капитал қўйилмалар бўйича ҳисоб-китоблар ҳам амалга оширилиши мумкин. Асосий фаолият юзасидан ҳисоб-китоб счётига қуйидаги ҳолларда маблағ келиб тушади:

- 1) реализация қилинган маҳсулот учун;
- 2) реализация қилинган ортиқча материаллар, асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа товар-моддий бойликлар, бажарилган иш учун;
- 3) юқори ташкилотдан;
- 4) давлат бюджетидан;
- 5) банкдан олинган кредитлар ва бошқ.

қуйидаги ҳолларда ҳисоб-китоб счётидан пул туланиши мумкин:

- 1) сотиб олинган хом ашё, материал ва бошқа товар-моддий бойликлар юзасидан мол етказиб берувчилардан бўлган қарзқайтарилганда;
- 2) банкдан олинган қарзқайтарилганда;
- 3) бюджетга ҳар хил туловлар туланганда;
- 4) қасаба уюшма ташкилотларига ижтимоий сугурта ажратмалари ўтказилганда;
- 5) қассага иш ҳақи тулаш учун нақд пул берилганда. Банк муассасаси корхона ҳисоб-китоб счётида қолган маблағ чегарасида унинг эгасининг қурсатмаларини бажаради, яъни ҳисоб-

китоб счётидан маблар беради ёки ўтказди. Корхона мажбуриятларини уз вақтида тулаши лозим, акс холда жарима тулайди.

Ҳисоб-китоб счётидан туланадиган маблар маълум тартибда, яъни ҳисоб-китоб ҳужжатларининг банкка келиб тушиши тартибига қараб, навбат билан туланади. Корхона, муассаса ва ташкилотлар уртасида олиб бориладиган ҳисобкитобларда қулланиладиган ҳужжатлар ҳамма учун бир хил бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1. Тулов-талабнома.
2. Тулов топшириги.
3. Ҳисоб-китоб чеклари.

Агар корхонанинг банкдаги ҳисоб-китоб счётида маблар бўлмаса ёки счётни тулаш учун маблар етишмаса, у холда ҳужжат банкнинг 2-ракамли махсус картотекасида сақланади ва счётга маблаг келиб тушиши билан туланади. Банк маълум белгиланган (счёт эгаси билан келишилган) муддатда корхонага ҳисоб-китоб счётидан кучирма юборади.

Кучирмада операция суммаси, счётдаги бошлангич ва охири коддик, курсатилади, унга бошлангич ҳисоб-китоб ҳужжатлари қўшиб топширилади. Бухгалтерия ходимлари банкдан олинган кучирмадаги ёзувларнинг тўғрилигини, уларни кучирмага илова қилинган ҳужжатлардаги суммалар билан мувофиқлигини диққат билан текширадилар. Ҳисоб-китоб счётидаги операциялар синтетик ҳисобини юритиш учун «Ҳисоб-китоб счёти»дан фойдаланилади.

5110-«Ҳисоб-китоб счёти»

Д-т	К-т
+	-
	с

5110-счётнинг дебети қуйидаги счётлар кредити билан корреспонденцияланади:

- 4010-харидор ва буюртмачилардан олинадиган маблаг суммасига;
- 5010, 5020 - кассадан пул қайтарилганда;
- 6910 - банкдан кредит олинганда;
- 4810-4890 — дебиторлар қарзи туланганда.

«ҳисоб-китоб счёти»нинг кредити қуйидаги счётлар дебети билан корреспонденцияланади:

- 5010, 5020 — кассага иш ҳақи тулаш ва бошқа мақсадлар учун нақд пул чек билан берилганда;
- 6010 - мол етказиб берувчилардан сотиб олинган хом ашё, материаллар учун қарзтуланганда;
- 6510 - қасаба уюшмаси ташкилотига ижтимоий сугурта ажратмаси ўтказилганда;
- 6410 - иш ҳақидан уишаб қолingan солиқдар бюджетга ўтказилганда;
- 9810 — фойдадан бюджетга туловлар ўтказилганда.

Корхона бухгалтерияси ҳисоб-китоб счётидан кучирма ва унга илова қилинган ҳужжатларни ҳар томонлама текширгандан сунг ҳужжатларни қайта ишлаш учун ҳисоблаш машиналарига беради. Бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шаклини қулловчи корхоналарда ҳисоб-китоб счётининг кредити бўйича ёзувлар 2-журнал-ордерга, дебети бўйича ёзувлар эса 2-ведомостга ёзиб борилади. Улардаги ёзув банкдан олинган кучирма ҳамда унга илова қилинган ҳужжатлар асосида ёзилади. Журнал-ордер ва ведомостнинг ойлик жами суммаси «Бош китоб»га кучирилади.

Хўжалик юритувчи субъектларда ҳисоб-китоб операцияларини ҳисобга олишнинг хусусиятлари

Ҳар бир ишлаб чиқариш бирлашмаси учун корхона жойлашган туманга хизмат қилувчи банкда ҳисоб-китоб счёти очилади. Бош корхонага қарашли филиаллар учун ҳисоб-китоб счёти субсчётлари ёки жорий (текухий) счётлар очилади. Бирлашма ҳисоб-китоб счётида бирлашма фаолияти билан боғлиқ ҳамма операциялар амалга оширилади. Ҳисоб-китоб счёти субсчётлари ёки жорий счётга бирлашма ҳисоб-китоб счётидан иш ҳақи, мукофот тулаш, мол

етказиб берувчилар счётларини тулаш, хўжалик харажатларини коплаш ва бошқа мақсадлар учун маблағ ўтказилади. Бирлашма филиалларида жорий счёт операциялари «Банклардаги махсус счётлар» счётида юритилади. Ҳисоб-китоб счётидан жорий счётга маблағ ўтказилиши бирлашма бухгалтерияси счётларида қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 6110 - «Алоҳида булинмаларга туланадиган счётлар».

К-т 5110 - «ҳисоб-китоб счёти».

Филиал бухгалтериясида эса:

Д-т 5500-«Банкдаги махсус счётлар».

К-т 6110-« Алоҳида булинмаларга туланадиган счёт».

Ҳисоб-китоб счётлари субсчётлари бўйича операциялар филиалларда ҳисоб-китоб счёти бўйича корреспонденцияга ухшаш тартибда олиб борилади.

Касса операцияларини ҳужжатлаштириш ва ҳисобга олиш

Касса операцияларини юритиш ва расмийлаштириш тартиби «Касса операцияларини юритиш тўғрисидаги Низом»га асосан олиб борилади- Корхона ўз пул маблағларини банкдаги ҳисоб-китоб счётида сақлаши лозим. Аммо маълум белгиланган лимит миқдоридаги пул маблағлари корхона кассасида ҳам сақланади. Ҳисоб-китоб счётидан кассага олинган пул ишчи-хизматчиларга иш ҳақи, мукофот тўлаш, нафақа бериш, хизмат сафари харажатларини коплаш ва бошқа мақсадлар учун сарфланади. Банкдан олинган маблағлар белгиланган мақсадлар учун сарфланиши лозим. Сақланаётган пул маблағларининг белгиланган лимитдан ортиб кетиш ҳоллари фақат иш ҳақи, нафақа, мукофот бериш кунларида юз бериши мумкин. Касса операциялари моддий жавобгар шахс булган кассир томонидан юритилади. Банкдан пул олиш учун корхонага чек дафтарчаси берилиб, унда банкдан олинган пулнинг миқдори ва қандай мақсад учун олинаётгани курсатилиши лозим. Пул маблағларининг ҳаракатини расмийлаштирувчи асосий ҳужжат касса ордерлари ҳисобланади.

Накд пул кассага касса қирим ордерини расмийлаштириш билан қабул қилинади. Бу ордер бош бухгалтер ва кассир томонидан имзоланади. Пулни топширган шахсга қвитанция берилади. Кассадан пул берилиши касса қиким ордери билан расмийлаштирилади. Бу ордер корхона раҳбари ва бош бухгалтер, кассир томонидан имзоланади. Қиким ордерида пул нима учун берилгани курсатилади ва унга асос бўлувчи ҳужжат ордерга қўшиб қўйилади. Ордерларга қўшиб қўйилган дастлабки ҳужжатларга тегишли операция содир қилингандан сунг(шу ҳужжатлар иккинчи марта фойдаланмаслиги учун) «Олинган» ёки «Туланган» деган штамп қўйилади. Кассадан пул (пул бериш ҳақидаги аризага кура) тулов ведомости асосида ҳам берилади. Бу ҳолда ҳужжатларга кассачиким ордери урнини босувчи штамп қўйилади.

Иш ҳақи, мукофот, нафақа бериш ҳақидаги тулов ведомостларида корхона раҳбари ва бош бухгалтернинг пулни бериш тўғрисидаги руҳсат ёзуви булиши лозим. Касса ҳужжатлари кассага берилгунга қадар бухгалтерияда касса қирим ва қиким ордерларини руйхат қилиш журнаliga ёзиб қўйилади. Шундай қилиб, бухгалтерия ходимлари касса операцияларини юритиш бўйича назорат олиб бориш имкониятига эга булади.Кассир пул ҳаракати билан боғлиқ операцияларнинг ҳаммасини касса дафтарчасида ҳисоб қилади. Бу дафтарча аввалдан рақамланган, сургут печати қўйилган булиб, ҳар бир бети икки нусхада тулғазилади. Иккинчи нусхаси йиртиб олинади ва кассир ҳисоботи булиб хизмат қилади. Унда иш куни бошланишига пул қолдиги, қирим ва қиким операциялари суммаси, иш куни охирига пул қолдиги курса, тилади. Ҳисобот бошлангич ҳужжатлар қўшилган ҳолда бухгалтерияга топширилади. Касса операцияларининг синтетик ҳисоби 50-«Касса» счётида юритилади. Бу счётнинг дебети қуйидаги счётлар кредити билан корреспонденцияланади:5110, 4230, 4290 ва бошқа счётлар. Кредити қуйидаги счётлар билан корреспонденцияланади; 4430, 5110, 6710 ва бошқ.Касса инвентаризацияси бир ойда бир марта ўтказилади ва натижаси акт-такқослаш ведомостида акс эттирилади. Инвентаризация вақтида пул қам қикса, у моддий жавобгар шахсдан ундириб олинади, ортиқча қикса, у ҳолда корхона фойдасига қўйилади.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шаклини қулловчи корхоналарда касса счётининг кредити бўйича ёзувлар бухгалтерияда 1-журнал-ордерга, дебети бўйича ёзувлар эса 1 -

ведомостга ёзиб борилади. Бу регистрларга ёзув касса дафтарчалари асосида касса счёти билан корреспонденцияланган ҳар бир синтетик счёт бўйича ёзиб борилади.

Таянч иборалар.

Хисоб-китоб операциялари , банкда хисоб-китоб счёти , хисоб-китоб счётларидаги маблағлар харақатини ҳажжатлаштириш, касса операциясини ҳажжатлаштириш.

8-МАВЗУ: ТУРЛИ ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН ХИСОБЛАШИШ.

РЕЖА:

1. **Хисобдор шахслардаги маблағларни ҳисобга олиш**
2. **Мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан хисоб-китобнинг турли шакллари асосида ҳисоб юритиш.**
3. **Ходимлар билан бошқа операциялар бўйича хисоб-китоблар ҳисоби.**
4. **Бюджет, бюджетдан ташқари туловлар юзасидан хисоб-китоблар ҳисоби**
5. **аъволар бўйича хисоб-китоблар ҳисоби. Ҳар хил дебитор ва кредиторлар билан хисоб-китобларни ҳисобга олиш.**
6. **Чет эл валютасидаги операцияларни ҳисобга олиш.**
7. **Чет эл валютасида касса операциялари ва валюта счёти бўйича операциялар ҳисоби.**
8. **Умумий қоидалар**
9. **Фойда солиғи, уни ҳисоблаш ва бюджетга қирим қилиш тартиби**
10. **Мол-мулк солиғи ва уни ҳисобга олиш тартиби**
11. **+ўшилган қиймат солиғига тушунча, уни ҳисобга олиш ва ҳисоб-китоб қилиш тартиби**
12. **Инфратузилмани ривожлантириш учун туланадиган солиқри бюджетга тулаш ва ҳисобга олиш тартиби**

Хисобдор шахслардаги маблағларни ҳисобга олиш

Корхонанинг баъзи харажатлари ҳисобдор шахслар томонидан амалга оширилади. Корхонанинг айрим ходимларига хизмат сафари харажатлари, айрим майда хўжалик харажатлари учун кассадан маблар берилади. Масалан, хизмат сафарига кетаётган ходимга сафар харажатларини коплаш учун кетиш олдидан бунак берилади. Хизмат сафаридан қайтгандан сунг уч кун давомида ҳисобдор шахс берилган бунакни сарфлаганлиги ҳақида ёзма ҳисобот топшириши лозим.

Бунак ҳисоботиға тегишли ҳужжатлар илова қилинади. Бухгалтерия ходимлари топширилган ҳужжатлар ва қилинган харажатларни мақсадға мувофиқлиги нуқтаи назаридан

текширадilar. Харажатлар суммаси корхона рахбари томонидан текширилади. ҳисобдор шахсга янги бунак аввалги бунак юзасидан тулик ҳисоб-китоб қилингандан сунг берилади. Ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китобни ҳисобга олиш учун 4220-счётдан фойдаланилади бу счётнинг дебет томонида сарфлаш учун берилган маблар, кредитида эса сарфланган маблаг акс эттирилади. ҳисоб-китоб ёзувлари 7-журнал-ордерда *ҳар* бир тасдиқланган бунак ҳисоботи буйича олиб борилади ва ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китобнинг ҳам синтетик, ҳам аналитик ҳисоби юритилади.

Бунак берилиши:

4220-«Хизмат сафари учун

Агар маблар материал, эҳтиёт қисмлар ва бошқа товармоддий бойликларни сотиб олиш учун берилса, у холда 4220-счёт кредити 1000 ва бошқа счётлар дебети билан корреспонденцияланади. Ишлатилмаган мабларнинг кассага қайтарилишига касса счёти дебетланади. Агар ҳисобдор шахс ишлатилмай қолган маблагни кассага қайтармаган бўлса, у холда уша суммага қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади (агар иш ҳақидан ушлаб қолиш имконияти бўлмаса):

Мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан ҳисоб-китобнинг турли шакллари асосида ҳисоб юритиш

Мол етказиб берувчилар ва харидорлар билан ҳисоб китоб нақд пулсиз амалга оширилади. Амалда нақд пулсиз ҳисоб китобнинг турли шакллари қулланилади. Саноатда ҳисоб-китобнинг асосан қуйидаги: акцепт, аккредитив, махсус счётлардан, тулов-топширикларидан, чек оркали, узаро за четга асосланган ҳисоб-китоб шакллари қулланилади.

У ёқи бу шаклни қўллаш корхоналар уртасида тузилган шартномада келишиб олинади, айрим вақтларда эса қайси шаклни қўллаш амалдаги қонунда белгиланган бўлади.

Ҳисоб-китобнинг акцепт шаклида ҳисобга олиш. Бу шакл кенг тарқалган ҳисоб-китоб шакллари билан ҳисобланади. Амалга ошириладиган ҳисоб-китобларнинг 2/3 қисми ушбу шаклда олиб борилади. Акцепт шаклининг хусусиятларидан бири шундаки, бунда харидорга хизмат қилувчи банк муассасаси мол етказиб берувчи корхона счётини харидор корхона розилик берган тақдирдагина тулайди. Лекин харидор корхона счётини тулашга розилик бериши ёқи тулашдан бош тортиши ҳам мумкин. Харидор корхона счётни тулашдан бош тортган холдагина банкка бу ҳақда ёзма маълум қилади. Счётни тулашдан бош тортганлиги ҳақида ёзма равишда маълумот олинмаганда ва бошқа ҳолларда харидор счётни тулашга рози деб ҳисобланади ҳамдамол етказиб берувчининг счёти банк томонидан туланади.

Ҳисоб-китобнинг бу шаклида тулов-талабнома ҳужжати асосий ҳужжат ҳисобланади. Уни мол етказиб берувчи корхона харидор корхона номига товар-моддий бойликларни жунатгандан сунг ёзади. Тулов-талабнома ҳужжати маълум белгиланган суммадан кам бўлмаган суммага ёзилади. Бу ҳужжатни мол етказиб берувчи узига хизмат курсатувчи банк муассасасига топширади. Уз навбатида банк ҳужжатни харидор корхона ҳисоб-китоб чеки бўлган банкка жунатади. Мол етказиб берувчи бир вақтнинг узида тулов-талабноманинг бир нусхасини ва унга илова қилинган ҳужжатларни почта оркали харидор корхона манзилига жунатади. Харидор корхона тулов-талабнома ҳужжатини тулашга розилик бериши ёқи тулашдан бош тортиши мумкин. Мол етказиб берувчи ва харидор корхона турли шаҳарларда жойлашган тақдирда уч иш куни давомида счётни туламаслиги қақида хабар қилинмаса, тулов-талабнома ҳужжати тулашга қабул қилинди, деб ҳисобланади ва счёт туланади. Агар мол етказиб берувчи ва харидор корхона бир шаҳарда жойлашган бўлса, бу муддат икки кунни ташқил қилади. Ҳисоб-китоб акцепт шаклининг кейинги акцепт тартиби кам мавжуд. Бунда мол етказиб берувчининг счёти харидор корхона банки олган кун туланади. Аммо шартнома шартлари бузилган бўлса, харидор корхонага уч кун давомида счётни тулашдан бош тортиш ҳуқуқи берилади. Нотутри туланган маблар яна харидор корхонага қайтарилади. Ҳисоб-китобнинг бу шакли ҳужжатлар айланиш жараёнини тезлаштиради. Демак, айтилганлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, ҳисобкитобнинг акцепт шакли харидор корхонага мол етказиб берувчи корхонанинг шартнома шартларини бажариши устидан назорат олиб бориш имкониятини яратади.

Аккредитив — бу мол етказиб берувчи корхонага хизмат курсатувчи банкнинг харидор корхонага хизмат курсатувчи банкка жунатилган махсулот учун мол етказиб берувчи счётини тулаш ҳақидаги курсатмасидир. Аккредитив шаклида акцепт шаклидан фарқи равишда счёт мол етказиб берувчи корхонага хизмат курсатувчи банкда туланади. ҳисоб-китобнинг аккредитив шакли асосан шаҳарлараро ҳисоб-китобларда кулланилади харидор корхона мол етказиб берувчи корхонанинг счётини тулаш учун узига хизмат курсатувчи банк муассасасига аккредитив ажратиш ҳақида ариза расмийлаштиради. Банк харидор корхонанинг маълум микдордаги маблағини аккредитивлаштиради ва бу ҳақда мол етказиб берувчига хизмат курсатувчи банкка маълум қилади. Мазҳсулотни жунатганлиги ҳақидаги ҳужжатларни мол етказиб берувчи узига хизмат курсатувчи банкка топшириши билан унинг счёти туланади. Корхонанинг уз маблағлари ёки банк қарзи ҳисобидан аккредитив ажратилиши мумкин.

Ҳисоб-китобнинг аккредитив шакли мол етказиб берувчи корхона учун мол ҳисоб-китобини тезлаштириши, харидор корхона учун эса маблағлар айланиш жараёнини секинлаштириши мумкин. Чунки аккредитив аввалдан белгиланган маълум микдордаги суммага 25 кунгача муддатга қўйилиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳисоб-китобнинг бу шакли мол етказиб берувчи корхона счётини уз вақтида туламайдиган корхоналарни жазолаш сифатида кулланилади. Аккредитив буйича операцияларни ҳисобга олиш учун 55-«Банклардаги махсус счётлар» счётидан фойдаланилади.

Юк обороти буйича махсус счётларда ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш. ҳисоб-китобнинг бу шакли ҳам шаҳарлараро ҳисоб-китобларда бир ёки бир нечта доимий мол етказиб берувчи корхоналар билан ҳисоб-китоб олиб боришда кулланилади. Бу ҳолда ҳам ҳисоб-китоб мол етказиб берувчи жойлашган жойдаги банк муассасасида олиб борилади. Махсус счёт чекланмаган муддатга маълум белгиланган суммага очилади. Махсус счёт ҳам аккредитивга ухшаш корхонанинг уз маблағи ёки банк қарзи ҳисобидан очилиши мумкин. Бунда маблағ харидор томонидан махсулот жунатилгунга қадар утказилади. Аккредитивда эса махсулот жунатилгандан кейин ўтказиларди. Ҳисоб-китоб бу шаклининг аккредитив шаклидан фарқи шундаки, махсус счёт очилган жойда харидорнинг ишончли вақили бўлиб, у счётни тулашга розилик бериш ҳуқуқига эга. ишончли вақил махсус счётдан ҳар хил харажатлар, махсулотни ортиш, тушириш, ташиш харажатларини тулаш учун нақд пул олиши мумкин. Юк обороти буйича махсус счётдан олиб бориладиган ҳисоб китоб операцияларини счётларда акс эттириш худди аккредитивдагига ухшаш тартибда олиб борилади.

Тулов топшириқлари ёрдамида ҳисоб-китобни ҳисобга олиш. Бу шакл махсулотни харидорга етказиш муддати бир сутқадан ошмайдиган корхоналар уртасидаги ҳисоб-китобни олиб боришда кулланилади. Тулов топшириги ҳисоб-китоб ҳужжати бўлиб, у истёмољчининг узига хизмат курсатувчи банк муассасасига узининг ҳисоб-китоб счётидан топшириқда курсатилган суммани мол етказиб берувчи счётига ўтказиб қўйиш ҳақидаги курсатмасидир. Тулов топшириги ҳужжати истёмољчига хизмат курсатувчи банк муассасасига истёмољчи товар-моддий бойликларни олган куннинг кейинги иш кунидан кечикмай топширилиши лозим. У маълум белгиланган микдордаги суммадан кам бўлмаган суммага ёзилади ва алоқа корхоналари томонидан амалга оширилади. Счёт туланганидан сунг тулов топширигининг нусхаси корхона бухгалтериясига келиб тушади. Ҳисоб-китобнинг бу шаклида ҳисоб-китоб билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттириш тартиби худди акцепт шаклидагидек олиб борилади.

Чеклар ёрдамида ҳисоб-китобни ҳисобга олиш. Бир шаҳар ичидаги Ҳисоб-китобларни юритишда чеклар ёрдамида ҳисоб-китоб шакли кенг кулланилади. ҳисоб-китоб чеки бу шундай ҳужжатки, у оркали счёт эгаси узининг счётидан маълум суммани чек олган корхона счётига утказиш ҳақида курсатма беради. Ҳисоб-китоб чеки харидор корхона томонидан мол етказиб берувчининг вақилига махсулот олигандан кейин берилади. Вақил чекни тулаш учун узига хизмат курсатувчи банк муассасасига топширади. Бу эса корхоналар уртасидаги ҳисоб-китобни тезлаштиради. Чек мол етказиб берувчи вақилига берилган кундан бошлаб ун кундан сунг уз кучини йўқотади. Банк томонидан акцептланган ва акцептланмаган ҳисоб-китоб чеклари ҳамда лимитланган ва лимитланмаган чек дафтарчалари берилади. Акцептланмаган чеклар асосан бир шаҳар ичидаги ҳисоб-китобларда кулланилиб, уни интизомли истёмољчиларга нисбатан қўллашга руҳсат этилади. Акцептланган чеклар бюджет

муассасалари билан ҳисоб-китоб олиб боришда кулланилади. Бунда бюджет билан ҳисоб-китоб олиб боровчи корхона банкка акцепт қилиш учун чек курсатиши лозим. Мол етказиб берувчи транспорт ташкилотлари, алоқа корхоналари билан ҳисоб-китоб олиб боришда банк лимитланган чек дафтарчаларини ҳам куллайди. Лимитланган чек дафтарчалари олти ой муддатга ва маълум белгиланган сум-мадан кам булмаган микдорда лимит суммасига ёзилади. Лимитланган чек дафтарчаси корхонанинг ҳисоб-китоб счётидаги маблағ ҳисобидан ёзилади ва банк муассасаси томо-нидан махсус счётда депонешлаштирилади. Кейинчалиқ ушбу депонентлаштирилган чекдафтарчаларидаги маблағдан мол етказиб берувчи корхона чеклари туланади. Чек дафтарчалари банк қарзлари ҳисобидан ҳам берилиши мумкин.

Истеъмолчи ёзилган чекни мол етказиб берувчи корхона вақилита бергач, мол етказиб берувчи корхона вақили узи-нинг банқидан чек асосида ҳисоб-китоб счётига пул ўтказилади.

Чек дафтарчалари 5500-«Банклардаги махсус счётлар-дати пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар» счётида ҳисобга олинади. Чек дафтарчасини олиш билан боғлиқ, операцияларни счётларда акс эттириш худди аккредитив очишга ухшаш тартибда олиб борилади. Лимитланмаган чеклар буйича лимит белгиланмайди ва маблағдепонентлаштирилмайди. Бундай чек дафтарчалари махсус қарз счёти буйича кредит оладиган корхоналар, транспорт ташкилотлари ва алоқа корхоналарига бир йил-гача муддатга берилади. Харидор томонидан товар-моддий бойликларни лимитланмаган чек дафтарчаларидаги қарз счётидан тулаш счётларда қуйидагича акс эттирилади; Банк муассасаси транспорт ташкилоти ва алоқа корхона-наси топширган чекни банк кредити ҳисобидан тулайди.»

Режали туловлар тартибидаги ҳисоб-китоб шакли кор-хоналар уртасида, яъни мол етказиб берувчи ва харидор уртасида доимий алоқа мавжуд булган ҳолларда куллани-лади. Ҳисоб-китобнинг бу шакли машинасозлик корхона-ларида, кумир, газ, металл сотиб олишда, деталларни жунатишда, озик-овқат саноати корхоналари билан савдо ташкилотлари уртасида нон, сут махсулотларини сотиш ва сотиб олишда кулланилади. Унинг хусусиятларидан бири шундаки, ҳисоб-китоб ҳар бир жунатилган махсулот учун эмас, балки маълум белгиланган муддатда, яъни ҳар куни ёки 3-5 кунда бир марта олиб борилади. Ҳисоб-китобнинг тўғри олиб борилиш банк томонидан назорат қилиб бо-рилади. Ҳисоб-китоб ҳужжатлари харидор ёки мол етказиб берувчи томонидан ёзилиши мумкин. Вақти-вақти билан жунатилган махсулот ва туланган пул текшириб турилади. уртадаги фарқ қўшимча маблар тулаш ёки махсулот жунатиш билан тартибга солинади.

Ҳисоб-китобнинг бу шаклида мол етказиб берувчи «Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоб» счёти-дан фойдаланади. Д-т 9010 К-т Д-т 4010 К-т Д-т 5110 К-т

Харидор корхона мол етказиб берувчи билан ҳисоб-хитобни 6010-счётда юритади.

Узаро зачётга асосланган ҳисоб-китоб шаклида корхона-ларнинг узаро талабномаси бир хил суммага қайтарилади, счётлар туликутуланмайди. ҳақиқийтулов уртадаги фарқ сум-масидагина олиб борилади. Корхоналар уртасидаги узаро зачётга асосланган ҳисоб-китоб банк томонидан белгиланган тартибда ва факат узаро талабномалар мавжуд булган тақдир-да ташқил қилинади. Агар зачёт қолдиги ушбу корхона фой-дасига булса, қолдиқ. суммаси унинг ҳисоб-китоб счётига ўтказилади, агар корхонанинг фойдасига булмаса, унинг счёти-дан тегишли корхона ҳисоб-китоб счётига ўтказилади.

Ҳисоб-китоб операцияларининг счётларда акс эттирилишини қуйида қуриш мумкин (4010, 6510, 6520, 4210, 4290, 4730):

9110-4010 6310 5010,5110

Д-т К-т

Д-т К-т

Д-т К-т

К-т 6910-«Туланадиган киска мупдатли ижара». Хизмэтчиларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинганда:

Д-т 6710-«Ходимлар билан меҳнатҳақи буйича ҳисоб-китоблар» счёти.

К-т 4710-«Ходимлар билан бошқа операциялар буйича ҳисоб-китоблар» счёти (Кредитга сотилган товарлар буйича ходимлар қарзи).

Банк ссудалари қайтарилганда:

Д-т 6810-«К.иска мупдатли банк кредитлари» счёти.

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти».

Корхона банк ссудаларидан фойдаланмаса, Кредитга сотилган товарлар учун савдо ташкилотлари олдидаги қарзларни қрплаҳ учун хизматчиларнинг ҳақидан ушлаб қолинганда қуйидагича ёзувлар акс эттирилади;

Д-т 6710-«Ходимлар билан меҳнатҳақи буйича ҳисоб-китоблар» счёти.

К-т 4890, 6900-«Хар хил дебитор ва кредиторлар билан

Ҳисоб - китоблар» счётлари.

Ушлаб қолинган суммалар савдо ташкилотига ўтказиб берилганда:

Д-т 4890, 6990-«хар хил дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар счётлари.

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти».

«Берилган қарзлар буйича ходимларнинг қарзи» (4720) счётида корхона ишчиларига берилган қарзларига оид ҳисоблашишлар, яъни индивидуал (якка), кооператив уй жой қурилишига, дала-ғовлиларни харид қилиш ёқи қуриш учун берилган қарзлар акс эттирилади. Берилган қарз счёт-ларда қуйидагича акс эттирилади:

«Моддий зарарни қоплаш буйича ходимларнинг қарзи»(4730) счётида корхона ходими томонидан пул ва товар-моддий захираларнинг камомоди ва талон-тарож қилини-ши, яроксиз маҳсулот натижасида юзага келган моддий зарарни қоплаш буйича,шунингдек, зарарнинг бошқа тур-ларини қрплаш буйича ҳисоблашишлар ҳисобга олинади.

«Моддий зарарни қрплаш буйича ходимларнинг қарзи» счётининг кредити буйича ёзувлар туланган туловлар суммасига — пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар билан, моддий зарарни қрплаш учун меҳнат ҳақидан ушлаб қолинадиган сумма-ларга 6710-«Ходимлар билан меҳнат ҳақи буйича ҳисоб-китоблар» счёти билан корреспонденцияда амалга оширилади.

«Ходимларнинг бошқа қарзлари» (4790) счётида юқҳридла қайд қилинган қарзлардан бошқа вужудга келган қарз-лар юзасидан ҳисоблашишларнинг ҳисоби корхонанинг хар бир ходими буйича юрнтилади. Ушбу счётларда аналитик ҳисоб қарзнинг хар бир тури ва қарздор шахс буйича маҳсус қарточкаларда юрнтилади.

Бюджет, бюджетдан ташқари туловлар юзасидан ҳисоб-китоблар ҳисоби

Корхоналар хар доим бюджет билан ҳисоб-китоб олиб боради. Бюджетдан бериладиган маблағларнинг доираси ҳозирги кунда жуда чекланган. Бюджет билан ҳисоб-китоб-ларнинг асосий қисми тулоштардир. Уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Ишчи ва хизматчиларнинг иш зақидан ушлаб қолиш-лар (фуқаролардан олинадиган даромад солиғи).

2. Реализацияга олиб бориладиган (қишилган қиймат, акқиз).

3. Корхона фойдасидан туланадиган даромад (фойда) солиғи.

4. Молиявий натижаларга олиб бориладиган жарима, иқтисодий санкциялар.

Бюджет билан ҳисоб-китоблар 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» синтетик пассив счётида ҳисобга олинади. 6410-счёт буйича синтетик ва аналитик ҳисоб т^гтов турлари 8 – журнал ордерида юрнтилади.

Туловларнинг ҳажми Ўзбекистон Респуқликаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқданади. Хар бир тулов тури учун тулов муддати ва солиқ инспекциясига ҳисобот топшириш муддати белгиланган. Чорак тугагандан сунг ҳисоб-китоблар яна қайта текшириб аниқланади. Ортиқча ўтказилган маблар-лар кейинги туловлар учун ҳисобланади ёқи корхонага қай-тарилади, кам туланган суммалар охиригача тулаб қуйилади.

Бухгалтерия ҳисобида бюджетга туловлар ҳисобланганда қуйидаги проводкалар расмийлаштирилади:

1- Фукаролардан олинадиган даромад солиғи ҳисоблан-ганда:

Д-т 6710-вХодимлар билан меҳнат ҳақи буйича ҳисоб-китоблар счёти.

К-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти.

2. Солиқ ва туловларга (мол-мулкдан туланадиган солиқ, экология, ер, реклама солиғи, йул фондига ажратма ва х.к.)счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счёти. К-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти.

3. Махсулот реализациясига олиб бориладиган солиқ-ларга (экспорт-божхона тадбирлари, ККС):

Д-т 5110-«)(исоб-китоб счёти».

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг реализацияси ва бош-ка ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

К-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти.

4. Корхона фойдасидан туланадиган солиқ суммаларга:

Д-т 9810-«Даромадлар (фойда)га солинадиган солиқ буйича харажатлар» счёти.

К-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти.

5. Молиявий натижаларга олиб бориладиган туловларга:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» счёти. К-т 9810-«Даромадлар (фойда)га солинадиган солиқ буйича харажатлар» счёти.

ҳисобланган солиқ ва тУповлар суммалари бюджетга утка-зиб берилгатаа қуйидагича ёзувлар расмийлаштирилади;

Д-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти. К-т 5110-«ҳисоб-китоб счёти».

Агар корхонанинг бюджетдан қарзи банкдан олинган қарзлар ҳисобидан туланса, у ҳолда;

Д-т 6410-«Бюджетга туловлар буйича қарзлар» счёти. К-т 6810-«Банкнинг қисқа муддатли кредитлари» счёти бухгалтерия ёзувлари расмийлаштирилади.

Корхона бюджетга туловлар қилиш билан бирга бюджетдан ташқари ва бошқа фондларга (нафақа, бандлик (иш билан таъминлаш), ижтимоий сурурта фонди ва бошқ.) ҳам туловларни амалга ошириши лозим. Корхона-нинг туловлар буйича бюджетдан ташқари ҳисоб-китоблари 6520-«Давлат мақсадли фондларига туловлар» счётида умум-лаштирилади ҳамда 6510-«Суғурта буйича туловлар» счётидан фойдаланилади. Тулов учун ҳисобланган сумма-пар учун ушбу счётлар кредитланади, ўтказиб берилган суммалар учун дебетланади. 6520-«Давлат мақсадли фондларига туловлар», 6510-«Суғурта буйича туловлар» счётлари буйича синтетик ва аналитик ҳисоб тулов турлари буйича 8-журнал-ордерда юритилади.

Бухгалтерия ҳисобида бюджетдан ташқари туловлар туланиши лозим бўлган суммаларга қуйидагича бухгалтерия проводкаси берилади:

1. Ишлаб чиқариш таннарига қўшиладиган туловларга:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счёти.

Д-т 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти.

К-т 6510-«Суғурта буйича туловлар» счёти.

К-т 6520-«Давлат мақсадли фондларига туловлар» счёти.

2. Давр харажатлари ҳисобидан амалга ошириладиган туловларга:

Д-т 9400-«Давр харажатлари» (харажат турлари буйича). К-т 6510-«Суғурта буйича туловлар» счёти. К-т 6520-«Давлат мақсадж фондларига туловлар» счёти. Ҳисоб-китоб счёти буйича банк кучирмасига асосан ўтказилган сумма қуйидагича бухгалтерия проводкаси билан расмийлаштирилади:

Д-т 6510-«Сурурта буйича туловлар» счёти.

Д-т 6520-«Давлат мақсадли фондларига туловлар» счёта.

К-т 5НО-«Ҳисоб-китоб счёти».

Даъволар буйича ҳисоб-китоблар ҳисоби. Хар хил дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш

Корхоналар уртасидаги ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти натижасида жарима ва ҳисоб-китоб счётига хато қилиб тушган пул ёки ҳисобдан чиқарилганлиги натижасида бир томоннинг иккинчи бир томонга даъвоси бўйича ҳисоб-китоблар келиб чиқиши мумкин. 6860-«Даъволар юзасидан ҳисоб-китоблар» счёти ҳисоб-китобнинг ушбу турини ҳисобга олиш учун мулжалланган. Ушбу счётнинг дебети бўйича корхона томонидан ҳисобдан чиқарилган ёки сарфланган, лекин қуйидаги счётларнинг кредити билан корреспонденцияда бўлиб қопланадиган сумма акс эттирилади:

6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар» - мол етказиб берувчилар, пудратчилар ва транспорт ташкилотларига нисбатан лаъво суммалари ушбу суммалар уларнинг счётини текшириш натижасида шартномада курсатилган сифат, сон ва тарифларга мос келмаслиги, арифметик хатоликларга йул қуйилганлиги-ни аниқлаш орқали келиб чиқади;

9430-«Бошқа операцией харажатлар» — туловчи томонидан тан олинган ёки Олий хўжалик суди томонидан бў-юрилган хажмда мол етказиб берувчининг айби билан буш туриб қолишлар учун курсатилган даъво суммаси;

2610-«Ишлаб чиқаришдаги яроксизлик» — туловчи томонидан тан олинган ёки Олий хўжалик сулининг қарори-да курсатилган хажмда мол етказиб берувчининг аноси билан пул қуйилган брак учун курсаткичан даъво суммаси;

5110 - «Ҳисоб - китоб счёти» ҳисоб - китоб счётидан нотўғри (хато) ҳисобдан чиқарилган чеки ҳисоб-китоб счётига нотўғри келиб тушган суммалар учун банк ҳисобдорларига курсатилган даъволар;

9900-«Якуний молиявий натижа» счёти — туловчи томонидан тан олинган ёки Олий хўжалик судининг қарори-да курсатилган хажмда шартнома мажбуриятларини бажармаганлиги учун мол етказиб берувчи ва транспорт хизмат-ларини курсатувчи ташкилотларга нисбатан қўлланилган жарима, пеня суммалари.

Туловлар пул маблағлари счётига келиб тушганда 6860-«Даъволар юзасидан ҳисоб-китоблар» счётининг кредити корреспонденцияда бўлади. «Даъволар юзасидан ҳисоб-китоблар» счётининг синтетик ҳисоби 8-журнал-ордерда, аналитик ҳисоби эса 7-ведомостга ҳар бир дебитор ва алоҳида-да даъволар бўйича юритилади.

Ҳар хил дебитор ва кредиторларга нотижорат характер-идаги операцияларни олиб боровчи ташкилотлар (олий укув юртлари, илмий муассасалар); курсатилган хизматлар учун ҳисоб-китоблар олиб бориладиган транспорт (темир йул ва сув) ташкилотлар; ташкилот ва шахслар депонент-лари, ижро ҳужжатлари асосида ушлаб қолишлар, нотурар жойларни ижарага оловчилар ва хокпозлар қирқди. Ижро ҳужжатлари ёки суд органларининг қарорига мувофиқ, турли ташкилотлар ва алоҳида шахсларнинг фойдасига иш хақи қуйидагича проводка билан акс эттирилади:

Д-т 6710-«Ходимлар билан меҳнат хақи бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

К-т 4790-«Ходимларнинг бошқа қарзлари» счёти.

Уларга пул ўтказилганда ёки туланганда қуйидагича бухгалтерия ёзувлари расмийлаштирилади:

Д-т 4790-«Ходимларнинг бошқа қарзлари» счёти.

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ёки «Касса счёти».

Ундириб олиниши гумон бўлган дебиторлик қарзлари корхона раҳбариятининг қарорига мувофиқдара гумон қарзлар бўйича резервлар ҳисобидан ёки бундай резерв ташкил этилмаган бўлса, ушбу қарзларнинг қорхона зарарини қупайтириш ҳисобига (ёки соф фойда ҳисобидан қўшлаш) ҳисобдан чиқарилади. Даъво қилиш муддати тугаган барча кредиторлик қарзлари хўжалик фаолияти натижаларига, яъни фойдага олиб борилиши лозим.

Ҳар хил дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китобларнинг синтетик ҳисоби 8-журнал-ордерда, аналитик ҳисоби эса ҳар бир дебитор ва кредитор доирасида 7-ведомостда юритилади. Бунинг учун ведомостда чорак, ярим йил ва йил мобайнида бўлиши мумкин бўлган операциялардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир дебитор ва кредиторларга мулжалланган қатор ажратилади. Бу ведомостга ёзувлар да-стлабки ҳужжатларнинг маълумотлари асосида ёзилади. Улар оборот ведомости принципига асосланган бўлиб, кредитли оборотлар тегишли счётларнинг дебети билан корреспонденцияланади. Ой охирида ҳар бир дебитор ва кредитор бўйича ҳамда ҳамма дебитор ва кредиторлар бўйича якуни аниқланади. Ой давомидаги

кредитли оборотлар 8-журнал-ордерга кучириб ёзилади.

Чет эл валютасидаги операцияларни ҳисобга олиш.

Чет эл валютаси бир нечта турларга бўлинади:

1) чет эл валютаси бошқа давлатларнинг банкнот, крғоз пуллар, танга қуринишидаги пул белгиси бўлиб, муомала-да қонуний тулов воситаси сифатида қатнашади. Чет эл давлатларининг счётлардаги маблаг, уларнинг пул ёқи халқаро пул ва ҳисоб-китоб бирлигидир;

2) чет эл валютаси қимматли қотозлар қуринишида ҳом бўлади. Булар — тулов ҳужжатлари, чеклар, векселлар, аккредитивлар, фонд қийматликлари, акциялар, облигациялар ва бошқа чет эл валютасида ифодаланган қарзмажбуриятлари;

3) қимматбаҳо металла (олтин, қумуш, оқолтин ва бошқ.). Чет эл валютаси ундан фойдаланиш нуқтаи назарига қура қуйидагиларга бўлинади:

1. Эркин конвертация қилинадиган.

2. Конвертация қилинадиган.

3. Якка ҳолдаги.

Эркин конвертирланадиган валюта эркин ва чекланмаган ҳолда бошқа чет эл валюталарига алмаштириладиган валюталардир (А+Ш доллар, Англия фунт стерлинги, француз франки, немис маркаси, Италия лираси ва бошқ.).

Конвертирланадиган валюта иштирокчилар томонидан қилишилган узаро муқобил маблаг ва мажбуриятлар асосида нақд пулсиз ҳисоб-китобдаги валютадир. У бухгалтерия ёзуви қуринишида банк счётларида уз ифодасини топади.

Якка ҳолдаги (конвертирлаимайдиган) валюта - бу мил-лий валюта бўлиб, у фақат битта давлат чегарасида ҳаракат-да бўлади ва бошқа чет эл валютасига-алмаштирилмайди.

Валюта операциялари-валюта бойликларига нисбатан Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунларига мувофиқ қорхоналарда амалга оширилган операциялардир. Чет эл валютаси ва чет элнинг қимматли қотозлари билан бўладиган операциялар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Жорий валюта.

2. Капитал ҳаракати билан боғлиқ бўлган валюта операциялари.

Жорий валюта операцияларига қуйидагилар қиради:

1) товар, иш, хизматлар экспорти ва импорти бўйича туловларни қечиктирмасдан амалга ошириш учун чет эл валютасини республикага олиб кириш ва республикадан ўтказиш ҳамда 180 кундан ортиқ бўлмаган муддатга экспорт-импорт операцияларини кредитлаш билан боғлиқ бўлган ҳисоб-китобларни амалга ошириш;

2) 180 кундан ортиқ бўлмаган муддатга молия кредит-ларини олиш ва бериш;

3) республикага ва республикадан фоизлар, дивидендлар ва улуш бўйича бошқа даромадларни, капитал ҳаракати билан боғлиқ инвестициялар, кредитлар ва бошқа операцияларни ўтказиш; савдо ҳаракатига эга бўлмаган меҳнатга ҳақ тулаш суммалари, нафақа, алиментлар ҳамда бошқа шунга ухшаш операциялар суммаларини ўтказиш. - Капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операцияларига, қуйидагилар қиради:

1) тўғри инвестициялар, яъни қорхонани бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқини олиш ва даромад ундириш мақса-дида қорхона устав капиталига маблар қуйиш;

2) портфел инвестициялари, яъни қимматли қрғозларни сотиб олиш;

3) бино. иншоот ва бошқа мулк, ер ҳамда унинг бой-ликлари қўшилган ҳолда республиканинг амалдаги қонун-ларига қура, жойлашган жойи, қучмас мулкка мулкчилик ҳуқуқи туловини ўтказиш ҳамда қучмас мулк бўйича бош-Қа ҳуқуқлар, товар, иш, хизматлар экспорти ва импорти бўйича 180 кундан ортиқ. бўлган муддатга тулов муддатини кейинга қуриш ва тақдим этиш;

4) 180 кундан ортиқ бўлмаган муддатга молия кредитларини тақдим қилиш ва олиш.

Ўзбекистон суми валюта базаси бўлиб ҳисобланади. Бу шунинг билдирадигани, бухгалтерия ҳисобида ҳамма ёзувлар акс I этирилган ҳўжалик операцияларида амалда фойдаланилган ^ валюта туридан қатъи назар сумларда олиб қорилади.

Валюта курси аукционларда, биржаларда, халқаро банк бозорида, тижорат банклари ҳамда бошқа юридик шахс ва фуқаролардан валюта сотиб олиш-сотишда таклиф ва та-лаб асосида таркиб топадиган бошқа миллий ёки халқаро валюта баҳосининг сумдаги ифодасидир.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш мулкчилик шаклидан қатъи назар ҳамма корхона, бирлашма, ташкилот, муассасалар-да «Бухгалтерия ҳисоби, статистик ва бошқа ҳисоботлар-да чет эл валютасида операцияларни акс эттирилиш тар-тиби ҳақидаги Низом»га мувофиқ олиб борилади. Мазкур Низом Молия вазирлиги, Давлат Солиқ, кумтасн, Мак-роиктисодиёт ва статистика вазирлиги ҳамда Марказий банкнинг 7 ноябр 2001 йил №119, №2001-111, №34 ва 205-В-сон қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирли-гида 1085-сон билан 16.11.2001 йилда руйхатдан утган. Мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мах-камасининг 25 октябр 2001 йилдаги 422-сонли «ички валюта бозорида алмашинув курсларини ихчамлаштириш буйича чоралар ҳақида»ги қарорига мувофиқ, ишлаб чиқилган.

Бухгалтерия ҳисобида валюта маблағлари чет эл валютасида ҳўжалик операцияси содир булган муддатга Ўзбекистон Республикаси Марказий банки курси буйича тенг экви-валентда акс эттирилади. Жумладан:

- 1) кассадаги валюта маблағлари, банкдаги депозит ва қарз счётларидаги маблағлар;
- 2) чет эл валютасидаги дебиторлик ва кредиторлик қарз-лари;
- 3) юк-божхона декларацияси расмийлаштирилган муд-датда тузилган шартнома буйича импорт қилинган товар-моддий бойликларнинг қабул қилиниши;
- 4) божхона туловларини амалга ошириш;
- 5) чет эл валютасида ифодаланган пул ҳужжатлари;
- 6) чет эл валютасидаги қимматли коғозлар.

Чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бухгалтерия ҳисобида сотиб олиш ва сотиш кунда Марказий банк курси буйича акс эттирилади. Чет эл валютасини сотиб олиш ёки сотиш вақтида вужудга келадиган курс фарқи (ижобий) «Молиявий фаолиятдан олинadиган даромадлар (ижобий)» субсчётида (9540) ҳисобга олинади.

Чет эл валютасини сотиб олиш ёки сотиш вақтида вужудга келадиган салбий курс фарқлари «Молиявий фаоли-ят буйича харажатларни ҳисобга оладиган счётлар» (96) счё-тининг «Курс фарқларидан куриладиган зарарлар (9620)» субсчётида ҳисобга олинади.

Ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳар ойда ҳисобот оyi охири кунда баланснинг валюта моддаларини қайта ба-ҳолайдилар. Бунда ташкил буладиган курс фарқлари, юкорида қайдэтилганидек, «Молиявий фаолиятдан олинadиган даромадлар. (ижобий фарқ)» счёшнинг «Курс фарқларидан олинadиган даромадлар (ижобий фарқ)» субсчётида ва салбий фарқлар эса «Молиявий фаолият буйича куриладиган зарарлар» субсчётида ҳисобга олинади.

Баланснинг валюта моддаларига қуйидагилар киради:

- 1) кассадаги, банкдаги депозит ва қарзсчётларидаги валюта маблағлари, жумладан, аккредитивлар;
- 2) чет эл валютасидаги пул маблағлари;
- 3) чет эл валютасида ифодаланган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, кредитлар ва заёмлар;
- 4) чет эл валютасида ифодаланган киска муддатли ва узок муддатли қимматли коғозлар.

+айта баҳоланмайдиган баланс моддаларига қуйидагилар киради:

- 1) чет эл валютасига сотиб олинган ҳўжалик юритувчи субъект мулки (асосий воситалар, номоддий активлар, товар-моддий бойликлар, инвентар ва ҳўжалик мосламалари);
- 2) ҳўжалик юритувчи субъект устав капитали (фонди)

микдори ва таъсисчилар улуши.

ҳар ойда баланс моддаларини қайта баҳолаш натижа-сида вужудга келадиган ижобий ва салбий курс фарқлари бухгалтерия ҳисобида тегишли бухгалтерия ёзувлари билан акс эттирилади ва кейинчалик корхона молия-ҳўжалик фаолияти натижаларига қуйидаги тартибда олиб борилади:

- 1) дебиторлик ва кредиторлик қарзлари буйича қарз

қайтарилганда;

- 2) бошқа ҳолларда тегишли баланс валюта моддалари

билан ҳўжалик операциялари содир булганда.

Бухгалтерия ҳисобини юритишни ихчамлаштириш мақсадида юкорида эслатилган низомда ижобий ва салбий курс фарқларини «Молиявий натижаларни ҳисобга олади-ган счёт»га курс фарқининг уртача микдори буйича ёзишга рухсат берилиши таъкидлаб утилган.

Курс фарқини тегишли счётга ёзишда кулланиладиган усул ҳўжалик юритувчи субъект ҳисоб сиёсатида уз аксини топиши лозим.

Корхона молия-ҳўжалик фаолияти натижаларига ёзилган ижобий фарқ суммасига даромаддан (фойдадан) солиқ, буйича солиққа тортиш базаси купаяди, агар фарқ, салбий булса, у холда аксинча, салбий фарқ, даромаддан (фойдадан) солиқ, ҳисобланганда солиққатортиш базасидан чиқариб ташланади.

1 долларга тўғри келадиган курс фарқининг уртача микдори

120 000 (60 000+60 000):120 000 : 600 қ 200 сум; фараз қилайлик, 200 доллар микдоридаги кредиторлик қарзи қайтарилди:

200 х 200 сум қ40 000 сум микдоридаги курс фарқ^и «Курс фарқидан куриладиган зарар» счётига ёзилади.

Дебиторлардан 150 доллар микдорида валюта маб-лари келиб тушди, бунда молиявий натижа счётига ёзи" ладиган ижобий курс фарқи қуйидагича: 200 сум + 150 д. қ30 000 сум.

Чет эл валютасида касса операциялари ва валюта счёти буйича операциялар ҳисоби

Корхонанинг валюта маблағлари банкларнинг транзит ва жорий валюта счётларида сакланиши лозим. Транзит валюта счётда чет эл валютасида келиб тушган маблағларни ўтказиш билан боғлиқ, операцияларнинг ҳисоби юритила-ди. Жорий валюта счёти эса чет эл валютаси тушумининг бир қисмини мажбурий сотишдан кейин корхона ихтиёрида қоладиган маблағни ҳисобга олишга мулжалланган.

Чет эл валютасининг ҳисоби 52-«Валюта счёти» да ҳисоб-китоб пул ҳужжатлари ёзилих санасига Ўзбекистон Республи-каси Марказий банки курси буйича қайта ҳисобланган сумда юритилади. 52-«Валюта счёти»га 2 та субсчёт очилади. 1-«Мам-лакат ичида валюта счёти», 2-«Чет элдаги валюта» субсчётлари.

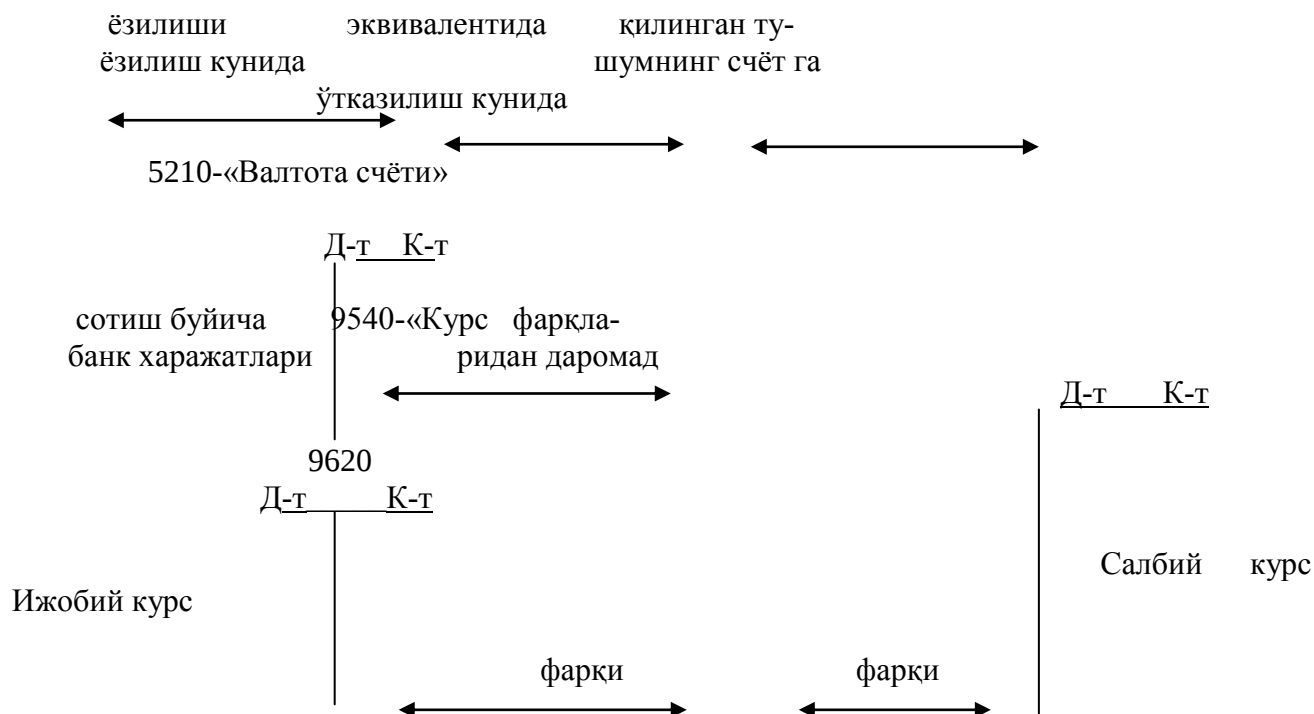
Накд чет эл валютасининг ҳисоби 50-«Касса» счёти-нинг 2-«Чет эл валютасидаги пул маблағаари» субсчётда юритилади ҳисоб икки хил баҳода юритилади:

1. Валюта турлари буйича.

2. Сум эквивалентида (тенглаштирилган холда). Пул маблағларидан чет эл валютасининг аналитик ҳисоби, одатдагидек, касса китобида, синтетик ҳисоби эса 1-ва 2-журнал-ордерларда ва шунингдек, 1-ва 2-ведомостларда сум тенглигида юритилади. Валюта счётларидан маблағлар-ни тегишли счётга ёзиш Ўзбекистон Республикаси Вазир-лар Маҳкамаси ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилаган тартибда олиб борилади. Корхоналар, бирлашмалар ва ҳиссадорлик жамиятлари томонидан чет эл валютаси тушумининг бир қисмини сотиш Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилаган тар-тибда амалга оширилади. Валюта тушумини сотиш билан боғ-лиқ операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

5210-«Валюта китоб счёти» 5710-«Йулдаги ут- 9220 5110-«ҳисоб-счёти» казилган пуллар»

С	Д-т К-т		Д-т К-т		Д-т К-т	
	Валютанинг транзт счётдан махсус счёт-	Валюта сотили- шининг сум	Банк курси буйича қабулга			
			94			

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилаган тар-тибда вақолатли банклар ички валюта бозоридан чет эл валю-- тасини сотиб оладилар. Чет эл валютасини сотиб олиш билан бо'лиқ операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Умумий қоидалар

Мулкчилик шаклларида катъи назар, хўжалик юритувчи субъектлар солиқ идоралари билан алоқада буладилар. Уларнинг ҳар бири узлари жойлашган ҳудуддаги солиқ. бошқарма-ларида руйхатдан утишлари зарур. Солиқ идоралари давлат ва корхона уртасида уларни боғлаб турувчи ташкилотдир. Улар солиқ, туловларини Ёйгадилар ва солиқларнинг тўғри ҳисоб-китоб қилиниши ҳамда уз вақтида келиб тушишини назорат қилиб борадилар. Солиқ туловчи субъектларда солиқни тўғри ҳисоб-китоб етиш ва уз вақтида тегишли солиқ, органларига ўтказиб бориш бухгалтерия ходимлари зиммасига юклатилади.

Солиқ тизимининг умумий принциплари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ, кўмитаси томонидан тасдиқланган йуриқнома асосида аниқланади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ кумитасининг 2002 йил 14 январдаги 15-сонли 2002 йил 12-сонли қарори билан тасдиқланган ва 2002 йил 13 мартда 1109-сон билан Адлия вазирлигида руйхатдан утган «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тулаш тартиби тўғрисидаги Йуриқнома (янги таҳрирда)» асосида хўжалик субъектлари, яъни солиқ, туловчилар солила тор-тилади ва уларнинг ҳисоб-китоби юритилади.

Бухгалтерия ҳисоби счётлар режасида 6410-«Бюджетга туяов-лар буйича қарзлар (турлари буйича)» счёти солиқларни ҳисобга олиш учун мулжалланган. Бу счёт солиқлар буйича корхона-нинг бюджет олдидаги жорий мажбуриятларини умумлаштириш учун мулжалланган. Юқорида эслатилган йуриқнома каби бошқа солиқ турлари (кўшилган қиймат солиғи, мол-мулк солиғи, экология солиғи, инфратузилмани ривожлантириш учун туланадиган солиқлар ва бошқалар) буйича ҳам йуриқномалар ишлаб чиқилган бўлиб, улар асосида ҳисоб-китоблар олиб борилади.

Солиқ турларининг баъзиларини алоҳида-алоҳида қуриб чиқамиз.

Фойда солиғи, уни ҳисоблаш ва бюджетга қирим қилиш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ кумитасининг 2002 йил 14 январдаги 15-сон ва 2002 йил 12-сонли қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирлигида 2002 йил 13 мартда 1109-сон билан руйхатдан утган (кейинги узгартиришлар қиритиш билан) «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинадиган солиқни ҳисоблаш ва бюджетга

тулаш тартиби тўғрисида»ги йурик-номага мувофик, молия йилида солиқ солинадиган даромад (фойда)га эга булган юридик шахслар даромад (фойда) солиги туловчилари ҳисобланади. Даромад (фойда) солигининг объекти булиб Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси ва «Махсулот (иш, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»-ни Низомга мувофик, жами даромад билан харажатлар урта-сидаги фарқ сифатида аниқланган, курсатилган Низомнинг иловаларига мувофик белгиланган харажатлар суммасига коррективировка қилинган сумма ҳисобланади.

Юридик шахсларнинг даромадлари ва улар буйича тегиш-ли чегирмалар солиқларни ҳисоблаб чиқариш учун улар тааллуқли булган ҳисобот даврида, тулаш вақти ва пулнинг келиб тушиш санасидан катъи назар, бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофик акс эттирилади.

Жами даромад таркибига юкорида эслатилган йурикномага асосан юклаб жунатилган товарлар, бажарилган ишлар, курсатилган хизматлар, лозим булган (олган) ёқи текинга олган пул ёхуд бошқа манбалар киради.

Бундай даромадларга қуйидагилар киритилади:

- а) махсулот (ишлар, хизматлар) сотилишидан келадиган тушум;
- б) асосий воситалар, номоддий активлар, қимматли қрғозлар, интеллектуал мулк объектлари, материаллар ва бошқа активларни сотишдан келадиган даромад;
- в) фоизлар қуринишидаги даромадлар;
- г) дивидендлар;
- д) бепул олинган мол-мулк;
- е) мол-мулкни ижарага берихдан келадиган даромад;
- ж) роялти;
- з) текин молиявий ёрдам;
- и) даъво муддати утиб кетган кредиторлик ва депонентлик қарзларини ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар;
- к) илгари чегирилган харажатлар, зарарлар ёқи гумонли қарзларни қоплаш қуринишида олинган даромадлар;
- л) валюта ҳисоб варақалари буйича қурсдаги мусбат фарқ;
- м) фавқулудда даромадлар;
- н) бошқа даромадлар.

Мазкур йурикномада баён этилган қоидаларга мувофик ҳисоблаб чиқарилган даромад (фойдаси)га 18 фоиз ставкаси буйича солиқ солинади.

Бюджетга туладиган солиқ суммаси солиқ туловчилар томонидан мазкур йурикнома қоидаларига мувофик муттасил равишда бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот маълумотлари асосида белгиланади.

Чорак давомида барча туловчилар бюджетга солиқнинг жорий туловларини амалга оширадilar. Жорий туловларни ҳисоблаб ёзиш ва тулаш учун солиқ туловчилар тегишли чорак учун тахмин қилинган даромад (фонда) ва белгиланган солиқ ставкасидан келиб чиққан ҳолда ҳисоб-китоб қиладilar хамда жорий чорак биринчи ойининг 5-қунига қадар давлат солиқ хизмати органларига жорий туловлар унга мувофик ҳисоблаб ёзиладиган мазкур йурикноманинг 3-илласигабиноан шакл буйича маълумотнома тақдим этадилар.

Жорий туловлар ҳар бир ойнинг 15-қунидан кечиктирмай тенг улушлар билан, даромад (фойда) солиги чораклик суммасининг учдан бири миқдорида амалга оширилади.

Бюджетга туланиши керак булган даромаддан (фойда) солиқ, суммасига ва ушбу сумманинг бюджетга ўтказилиши счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва тулаш тартиби тутрисидаги Йурикномага 3-илова

200_йил «__» чоратига тахмин қилинаётган даромад (фойда)дан келиб чиқан ҳолда бюджетга солстқнинг жорий туловлари тўғрисида

МАЪЛУМОТНОМА

(корхона, бирлашма, ташкилот номи)

^

№	Курсаткич номи	(минг сум)
1.	Чорак учун даромад (фойда)нинг тахлил қилинаётган суммаси	
2.	Солиқстакаси	
3.	Бюджетга туладиган даромад (фойда) солиғи суммаси	

ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ ДАРОМАДИ (ФОЙДАСИ)ГА СОЛИНАДИГАН СО-ЛШ^НИ ҲИСОБЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ТУЛАШ ТАРТИБИ ТЎҒРИСИДАГИ ЙУРИҚНОМАГА 4-ИЛОВА

ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИГИНИНГ ҲИСОБ-КИТОБИ

200_ йил _____ учун

№	КУРСАТКИЧЛАР	САТР №	СУММА
1.	ФОЙДА СОЛИҒИ ТУЛАНИШИГАЧА МОЛИЯВИЙ НАТИЖА	010	
2.	ХАРАЖАТЛАР ТАРКИБИ ТЎҒРИСИДАГИ КИЗОМГА КУРА СОЛИҚ, СОЛИНАДНГАН БАЗАГА КИРИТИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР (1 -ИЛОВА)	020	
3.	МАЗКУР ҲИСОБОТ ДАВРИ УЧУН СОЛИҚ, СОЛИНАДИГАН БАЗАДАН ЧИҚАРИБ ТАШЛАНМАЙДИГАН ХАРАЖАТЛАР	030	
	МАЗКУР ҲИСОБОТ ДАВРИ УЧУН СОЛИҚ, СОЛИНАДИГАН БАЗАДАН ЧИҚАРИБ ТАШЛАНМАЙДИГАН, ИЛГАРИ ҚИЛИНГАН ХАРАЖАТЛАР	040	
	СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН БАЗАГА КИРИТИЛАДИГАН ХАРАЖАТЛАР	050	
4.	АКЦИЯЛАР ВА БОШҚА ҚИММАТЛИ КОГОЗЛАР БУЙИЧА ДИВИДЕНДЛАР	060	
5.	СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН ДАРОМАД (ФОЙДА)	070	
6.	СОЛИҚ.КРНУНЧИЛИГИГА МУВОФИҚСОЛИҚ, СОЛИНАДИГАН ДАРОМАД (ФОЙДА)НИНГ КАМАЙИШИ	080	
7.	ИМТИЁЗЛАРНИ ҲИСОБГА ОЛГАНДА СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН ДАРОМАД (ФОЙДА)	090	
8.	ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИГИНИНГ БЕЛГИЛАНГАН СТАВКАСИ	100	%
9.	ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИГИНИНГ ТУЗАТИЛГАН СТАВКАСИ	110	

10.	БЮДЖЕТГА ТУЛАНАДИГАН ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИГИ СУММАСИ	120	
11.	БЮДЖЕТГА ҲИСОБЛАБ ЁЗИЛДИ	130	
12.	МУДДАТ БУЙИЧА ҚЎШИМЧА ҲИСОБЛАБ ЁЗИЛДИ	140	
13.	КАМАЙТИРИШГА	150	

+ўшилган қиймат солигига тушунча, уни ҳисобга олиш ва ҳисоб-китоб қилиш тартиби

Махсулот ишлаб чиқариш, иш ва хизматларни бажаришнинг ҳамма босқичларида яратиладиган Доимча қиймат —бу махсулот, иш ва хизматлар реализация қиймати билан ишлаб чиқариш харажатларига қўшилган материал харажатлари қиймати уртасидаги фарқдан иборатдир. қўшимча климат солиғи

— бу ушбу фарқнинг бир қисмини бюджетга олиш шаклидир. қўшилган қиймат солиғини бюджетга ундириш, уни

ҳисоб-китоб қилиш 2003 йил 7 мартда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 43-сонли ва Давлат Солиқ, куми-тасининг 2003 йил 37-сонли қарори билан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 29 апрел 2003 йилда 1238-сон билан руйхатга олинган «Ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) буйи-ча қўшилган климат солиғини ҳисоблаш ва тулаш тартиби тўғрисида Йуриқнома (янги таҳрирда)» асосида олиб борилади. Мазкур йуриқномага кура, солиқ, туловчилар булиб Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тадбиркорлик фаолиятини юри-таётган юридик шахслар ҳисобланадилар.

Ушбу йуриқномада солиққатортиш мақсадларида юридик шахслар деганда мулкчилигида, ҳўжалик юритишида ёки оператив тарздаги бошқарувида мол-мулкка эга булган ва уз мажбуриятлари буйича ана шу мол-мулк билан жавоб берадиган, шунингдек, мустақил балансга ва ҳисоб-китоб рақамига эга булган ҳамма турдаги корхоналар ва ташкилотлар тушунилади.

+ўшилган қиймат солиғи объекти булиб товарлар (ишлар, хизматлар) сотилиши буйича айланмалар ҳисобланади.'

Товар (иш, хизмат)ларнинг сотилишига дойр оборот деганда юклаб жунатилган маҳсулот, бажарилган ишлар, курса-тилган хизматлар тушунилади.

Товарларнинг сотилишида узи ипшаб чиқарган ва четдан сотиб олган барча товарларнинг сотилишига дойр оборотлар солиққатортиш объекти ҳисобланади.

Йуриқномада таъқидланишича, солиққатортиш мақсадларида истеъмолчилик мақсади ва қийматга эга булган ҳамма нарса товар ҳисобланади.

Ишларнинг реализация қилиниши баражарилган қурилиш-монтаж, таъмирлаш, илмий-тадқиқотчилик, тажриба-конструк-торлик, технологик, лойиха-қидирув, реставрация қилиш ва бош-ка ишлар қиймати ҳам солиққатортиш объекти ҳисобланади.

Хизматларнинг реализация қилинишида эса қуйидагилар қиймати солиққатортиш объекти булиб ҳисобланади:

- 1) Йуловчилар ва юк транспортга дойр хизматлар;
- 2) мол-мулк ва кучмас мулк объектларини ижарага бериш, шу жумладан, лизингга дойр хизматлар;
- 3) воситачилик хизматлари;
- 4) апока, майший, уй-жой-коммунал хизматлар;
- 5) реклама хизматлари;
- 6) маълумотларни ишлаш ва ахборот таъминотида дойр хизматлар ва бошқа хизматлар.

Сотиш буйича солиқ солинадиган оборот миқдори сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати асосида қулланиладиган нархлар ва тарифлардан келиб чикиб, уларга қўшилган климат солиғини қўшмасдан белгиланади. Асосий воситалар ва но-моддий активларнинг, шу жумладан, қўшилган қиймат солиғи суммасининг ҳисобга олиниши кузда тутилмаган корхона устав сармоясига улуш сифатида киритиладиганларнинг сотилиши чохида солиқ, солинадиган оборот хажми сотиш баҳоси билан қолдиқ қиймат уртасидаги фарқлар қурилишида белгиланади.

Белгиланган қонун-қоидаларга мувофиқ, қўшилган қиймат солиғи 20 фоизли ставка буйича

туланади'.

Йуриқномага кура, қўшилган қиймат солиғи суммаси белги-ланган ставкалар асосида қуйидаги формула буйича аниқланади:

$$C_{\text{ккк}} C_{\text{Т об.}} X C C / 100, \quad (1)$$

бунда, C - истеъмолчилардан ундириладиган солиқ; суммаси;

$C_{\text{Т об.}}$ — солиққатортиладиган оборот;

$C C$ — қўшилган қиймат солиғи ставкаси.

Товар (иш, хизмат)лар қўшилган қиймат солиғини уз ичига олган нархлар ва тарифлар буйича сотилганида солиқ, қуйидаги формула буйича аниқланади:

$$C_{\text{кккк}} T_{\text{к}} X C C / (C C + 100) \quad (2)$$

бунда, T — қўшилган қиймат солиғи ҳам ҳисобга олинган товар (иш, хизмат)лар қиймати.

Юқорида эслатилган ҳужжатда тасдиқланишича, ҳисобга киритиладиган қўшилган қиймат солиғи суммаси булиб ҳисобот даври мобайнида ҳақиқатда келиб тушган, шу жумладан, пол ставкаси буйича оборот билан биргаликдаги солиқ, солинадиган оборот учун фойдаланиладиган импорт қилинган товарлар (ишлар, хизматлар) учун олинган ҳисобварақ-фактуралар буйича туланиши лозим булган солиқ, суммаси ҳисобланади.

Импорт қилинадиран товар (иш, хизмат)лар буйича божхона юк декларацияси ва қўшилган қиймат солиғининг амалда туланганлигини тасдиқловчи тулов ҳужжатлари ҳисобга олиш учун асос булиб ҳисобланади.

қўшилган қиймат солиғига тортиладиган ва тортилмайди-ган товарларни сотувчи, ишларни бажарувчи ва хизматлар курса-тувчи корхоналар, шунингдек, қўшилган климат солиғи буйича имтиёзларга эга корхоналар ушбу товарлар (ишлар, хизмат-лар)ни оладиган шахсга 3-иловада курсатилган шаклга кура бажарилган ҳисобварақ-фактурани такдим этиши шарт.

ҳисобварақ-фактура товарларнинг ортилиши, ишларнинг бажарилиши ва хизматлар курсатилиши санасидан кечик-тирмасдан ёзилади.

Ҳисобварақ-фактура етказиб берувчи корхона (пудратчи, ижрочи) томонидан харидор корхона (буюртмачи) номига ка-мида икки нусхада ёзилади, уларнинг бир нусхаси товарлар-нинг ортилиши (ишларнинг бажарилиши ва хизматлар курсатилиши) санасидан кечиктирилмасдан етказиб берувчи томонидан харидорга такдим қилинади ва харидорга қўшилган қиймат СОЛИҒИ суммасини юқорида эслатилган йуриқноманинг !0 бўлимида белгиланган тартибда ҳисобга олиш учун ҳуқуқ беради.

Ҳисобварақ-фактуранинг иккинчи нусхаси мол етказиб берувчида қолади. ҳисобварақ-фактуралар ҳисоб варақаларнинг келиб тушиши ва такдим этилиши руйхатдан ўтказиладиган дафтарда мажбурий тартибда ҳисобга олинishi лозим.

Импорт қилинадиган товар (иш, хизмат)лар буйича божхона юк декларацияси ва қўшилган қиймат солиғининг амалда туланганлигини тасдиқдовчи тулов ҳужжатлари ҳисобварақ-фактура ҳисобланади.

Экспорт қилинадиган товарлар (ишлар, хизматлар) буйича ҳисоб- варақ-фактура булиб божхона юк декларацияси ҳисобланади.

Бюджетга туланиши керак булган қўшилган қиймат СОЛИҒИ счётларда қуйидагича акс эттирилади:

2003 йил 7мартда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 43-сонли ва Давлат Солиқ қумитасининг 2003-37-сонли қарори билан тасдиқланган йуриқномасига 2-илова

200 «__» _____ даги № _____ сонли
товарни юклаб жўнатиш ҳужжатларига
№ _____
Ҳисоб варақ-фактура

Мол етказиб берувчи _____ Харидор _____
Манзили _____ Манзили _____
Телефон _____ Телефон _____
Ҳисоб-китоб счёти № _____ да
_____ шаҳар
_____ шаҳри Етказиб берувчининг идентификация рақами
Етказиб берувчининг идентификация рақами (СТИР) _____
(СТИР) _____

ОКОНХ ОКОНХ

Раҳбар _____ Олди _____
Бош бухгалтер _____ (харидорнинг имзоси)
М.П. Ишончнома бўйича
Товарни бериб юбордим _____ 200 й. «__» _____ даги № _____ сонли
(етказиб берувчининг имзоси) _____
(олувчининг ФИО си)

2003 йил 7 мартда Ўзбекистан Республикаси Молия вазирлигининг 43-сонли ва Давлат Солиқ кумитасининг 2003-37-сонли қарори билан тасдиқланган йуриқномасига 3-илова

200_ йил «__» _____ учун
(зҳсбот даври)

қўшилган климат солиғининг ҳисоб-китоби

Курсаткичлар	Айланма	ККС ставкаси	К.К,Ссуммаси
1-Олинган ҳисобварақ-фактуралар бўйича хусобот даври учун ҳақиқатда келиб тушган, солиққатортиладиган айланма учун фойдаланиладиган хом ашё, бутловчи буюмлар, ёқилги, ишлар, хизматлар қиймати, шу жумладан, импорт қилинганлари, нол ставкаси бўйича айланма билан биргаликда- жами: - шу			
2-Юклаб жунатилган товарлар (ишлар, хизматлар) қийматижами			
Улардан: - қўшилган қиймат солиғи солинмайдиганлари (имтиёзлар бўйича маълумотнома илова қилинмоқда)			
Нол даражали ставка бўйича солиқ солинадиган, шу жумладан, олиб чиқилган экспорт бўйича			

- қўшилган қиймат солиғига амалдаги ставкалар буйича тортиладиган ;			
3.Лисоб-китоб буйича ҳисоблаб чиқилган қўшилган қиймат соли TM суммаси (2-сатр - 1-сатр) 4.Бюджетга ҳисобот ойида туланган бунактуловлари суммаси 3.Бундан олдинги ҳисоб-китоб буйича ҳисоблаб чиқилган қўшилган қиймат солиғи суммаси (бундан олдинги ¹ , ҳисоб-китобнинг 3-сатри) 6.Туланиши ёки камайтирилиши лоаим булган қўшилган қиймат СОЛМРИ суммаси а) қўшимча тулашга б)			

Мол-мулк солиғи ва уни ҳисобга олиш тартиби

Хрзирда амапиетда кулланилаётган мол-мулк солиғи Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ куми-тасининг 2002 йил 22 январдаги 25-сон 2002 йил 13-сон қарори билан тасдиқланган «Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқри ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тулаш тартиби тўғрисида Йурикрорма» да қайдэтилган.

Мазкур иурикнома Ўзбекистон Республикасининг Солиқ. кодексига, Ўзбекистан Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисидаги Қрнуни 7-моддасига мувофик ишлаб чи-қалган ҳамда юридик шахсларнинг мол-мулк солиғини ҳисоб-лаб чиқариш ва тулаш тартибини белгилайди.

Йурикрормада таъқидланадики, солиқ солинадиган мол-мулкка эга булган юридик шахслар мол-мулк туловчилардир.

Солиқсолиш максадиаа юридик шахслар деганда мазкур Йурик - номада, шунингдек, мулкида, хўжалик юритишида.ёки тезкор бошқрувида мол-мулк булган ва уз мажбуришлари буйича мол-мулки билан жавоб берадиган, шу жумладан, мустақил баланс ва ҳисоб-китоб варашига эга алохида булинмалар тушунилади.

Юридик шахслар учун солиқ солинадиган объект булиб асосий воситаларнинг уртача йиллик қолдик қиймати, номоддий активларнинг уртача йиллик қолдик,қиймати ва корхоналарнинг меъерий муддатларда урнатилмаган ҳамда ишлатилмаган ускуналари ҳисобланади.

Юридик шахслар мол-мулкининг уртача йиллик қолдик,қиймати ҳисобот йилининг 1 январидаги ва ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 январидаги мол-мулк қолдик.+ийматининг ярмини қўшишдан олинган суммани ҳамда ҳисобот даври қолган барча ойлари хар бир дастлабки кунидаги мол-мулк қолдиқ қиймати суммасини 12 га булихдаи олинган сон сифатида қуйидаги формула буйича аниқланади:Ҳисобот даврига солиқни ҳисоблаб чиқариш учун мол- мулкнинг уртача қолдик, қиймати ҳисобот даври ойининг

биринчи кунидаги мол-мулк қолдик қиймати ярмини, ҳисобот давридаи кейинги биринчи кунидаги мол-мулк қолдик, қиймати ярмини ва ҳисобот даври қолган барча ойлари биринчи кунидаги мол-мулк қолдик, қийматини қўшишдан олинган суммани 12 га булишдан олинган сумма сифатида аниқланади.

Йурикрормада таъқидланадики, агар мол - мулк ойнинг биринчи ярмида амалга киритилган булса, мол-мулкнинг уртача йиллик қолдик, қийматини ҳисоблаб чиқаришда ки-ритиш ойи тулик. ой деб қабул килинади, агар мол-мулк ойнинг иккинчи ярмида амалга киритилган булса, уртача йиллик қолдик, климат амалга киритиш ойдан кейинги ойнинг биринчи кунидан бошлаб ҳисобланади.

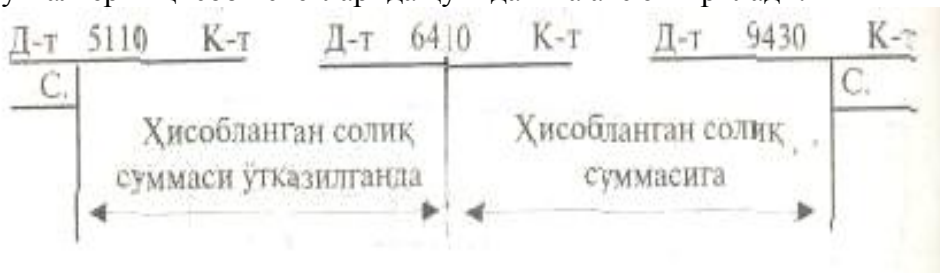
Мисол. 1) юридик шахс 20 октябрда таъсис этилган:

200__йил учун ҳисоблаб чиқаришга юридик шахс мол-мулк уртача йиллик қолдик қийматининг ҳисоб-китоби

Йуриқромага кура солиқ солинадиган базани аниқлаш учун баланс активида акс эттириладиган эскиришни чегир-ган ҳолда бухгалтерия ҳисобининг қуйидаги ҳисобвараклари буйича суммалар қабул қилинади: асосий воситаларни ҳисобга олиш ҳисоб вараклари, узоқ муддатга ижарага олинадиган асосий воситаларни ҳисобга олиш ҳисоб вараклари, номоддий активларни ҳисобга олиш ҳисоб вараклари.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига 3,5 фоиз ставкаси буйича солиқсолинади-

Бюджетга ўтказилиши лозим булган солиқ суммаси ва мазкур сумма бюджетга ўтказилганда бухгалтерия ҳисоби счётларида қуйидагича акс эттирилади:

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқри ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тулаш

тартиби тўғрисида йуриқномага 2-илова

:

Мол-мулк солиғининг суммасини белгилаш ҳисоб-китоби

200__йил _____учун .

№	Курсаткичлар	Тулоичининг маълумотлари
1.	ҳисобот даври учун солиқ солнадиган мол-	
2.	Солиқ ставкаси	3,5%
3.	ҳисобот даври учун бюджетга туланиши ксрак солиқ суммаси	
4.	Ҳисобот даври учун солиқ ҳисоблаб ёзилди	
5.	Муддат буйича қўшимча туловга	
6.	Камайтиришга	

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солтянадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бтоджетга тулаш тартиби тутрисида йуриқномага 3-илова

Солиқри ҳисоблаб чиқариш учун юридик шахслар мол-мулки уртача қолдик қийматининг ҳисоб-китоби

200__йил _____учун

ТАБЛИЦА

Инфратузилмани ривожлантириш учун туланадиган солиқри бюджетга тулаш ва ҳисобга олиш тартиби

Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ кумитасининг 2002 йил 14 январдаги 9/2002-6-сон қарори билан тасдиқланган «Инфратузилмани ривожлантириш учун солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тулаш тартиби тўғрисидаги Йўриқномада Инфратузилмани ривожлантириш учун туланадиган солиқ қонун-қоидалари қайдэтилган. Унга кўра, мазкур солиқни туловчилар бўлиб юридик шахслар, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган ва тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи хорижий инвестициялар ицгги-роқидаги юридик шахслар ҳисобланадилар.

Барча солиқлар, йиримлар ва мажбурий туловлар тлангандан кейин корхоналар тасарруфида қоладиган фойда— соф фойда (даромад) (2-сон «Молиявий натижа-лар тўғрисидаги ҳисобот» шаклининг 240-250-сатри) ин-фратузилмани ривожлантириш учун солиқни ҳисоблаб чиқариш чоғида солиқ, объекти ҳисобланади. Бюджетга туланадиган соли»; суммаси юқорида курсатилган ҳисобот шаклининг 190-сатрида акс эттирилади.

Йурикромадатаъқидланишича, Инфратузилмани ривожлантириш солигининг энг юқори ставкаси солиқ солиш объектининг 8 фоизи микдорида белгиланган. Чоракдавомида барча туловчилар Инфратузилмани ривожлантириш солигининг бюджетга жорий тўловларини амалга оширадилар. Жорий туловларни ҳисоблаш ва тўлаш учун солиқ туловчилар ав-валги чорак учун ҳисоб-китоб б^йича ҳақиқатда ҳисоблаб ёзилган Инфратузилмани ривожлантириш солиги суммасидан келиб чиқадиладар.

Жорий туловлар ҳар бир ойнинг 25-қунидан кечиктирмай, солиқ чораклик суммасининг учдан бир қисми ҳажмида амалга оширилади.

Инфратузилмани ривожлантириш солиги бўйича ҳисобкитоблар давлат солиқ хнзмати органларига ҳақиқатда шаклланган солиқ солиш базасидан келиб чикиб, юқорида эслатилган йўриқнома иловасига кура, ҳақлда усиб борувчи якун билан чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботларни топшириш муддатларида такцим этилади.

Ҳисоб-китоб бўйича ҳисобланган Инфратузилмани ривожлантириш солиги суммасини туловчилар бюджетга чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботларни такдим этиш учун белгиланган қундан бошлаб 5 қун давомида тўлайдилар.

Бюджетга туланиши керак бўлган ва туланган инфрату-зилмани ривожлантириш учун солиқ бухгалтерия ҳисоби сётларида қуйидагича акс эттирилади:

Инфратузилмани ривожлантириш солиги маҳаллий бюджетга туланади.

Илова

Инфратузилмани ривожлантириш солигининг
ҳисоб-китоби

№	Кўрсаткичлар	Сумма
1.	Бюджетдан молиялашнинг белгиланган ҳиссасидан келиб чиқиб, топшириладиган ижтимоий инфратузилма объектларини ўз маблағлари ҳисобига тутиб туриш харажатлари	
2.	Солиқ солинадиган база - жами	
	Шу жумладан: а) барча солиқлар тўлангандан сўнг корхоналар тасарруфида қоладиган фойда	
	б) ўз маблағлари ҳисобига ижтимоий инфратузилма объектларини тутиб туриш харажатлари (1-сатр)	
	в) белгиланган ставкадан келиб чиқиб ҳисобланган фойда солигининг ҳисоб-китоб қилинган суммаси (6-сатр.х солиқ ставкаси) : 100	
3.	Белгиланган солиқ ставкаси (фоизда)	
4.	Белгиланган ставка бўйича ҳисобланган солиқ суммаси (2-сатр.х 3-сатр)	
5.	Бюджетга тўланадиган солиқ суммаси (4-сатр.-1- сатр)	
6.	Бюджетга ҳисоблаб ёзилди	
7.	Қўшимча қилиб ёзишга	
8.	Камайтиришга	

Таянч иборалар.

Хисобдор шахслардаги маблағларни ҳисобга олиш , Хисоб-китобнинг акцепт шаклида ҳисобга олиш , аккредитив , юк обороти бўйича махсус счётларда ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш , тўлов топшириқлари ёрдамида ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш , чеклар ёрдамида ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш , режали тўловлар тартибидаги ҳисоб-китоб , ўзаро зачётга асосланган ҳисоб-китоб , бюджет , бюджетдан ташқарии тўловлар юзасидан ҳисоб-китоблар ҳисоби , хар хил дебитор ва кредиторлар , эркин конвертирланадиган валюта , конвертирланадиган валюта , яқка холдаги валюта , валюта операциялари , валюта курси .

9-Мавзу: КАПИТАЛЛАР (ФОНДЛАР) ВА РЕЗЕРВЛАРНИ ҲИСОБГА ОЛИШ

Режа:

1. Жамоа мулкчилиги сифатида устав капитали (фонди)ни ташқил қилиш хусусиятлари ва уни ҳисобга олиш.
2. Хиссдорлик жамиятларининг турлари ва уларнинг бошқа корхоналардан фарқи қиладиган томонлари.
3. Акцияларга қисқача тавсиф ва уларни ҳисобга олиш.
4. Устав капитали (фонди), уни ташқил қилиш, узгаришини ҳисобга олиш, таъсисчилар оилан дднсоб-китобларни ҳисобга олиш.
5. Грантлар ва субсидияларни мақсадли молиялаштириш ва тушумларни ҳисобга олиш.
6. +арзга олинган маблағларни ҳисобга олиш.
- 7.Молиявий натиж аларни тўғри аниқлашнинг аҳамияти, вазифалари ва уларни йил давомида ҳисобга олишни ташқил қилиш
- 8 Фойда ва зарарларнинг таркиби уни ҳисобга олиш
- 9 Фойдани тақсимлаш ва ҳисобга олиш

10 Молиявий натиж аларни тўғри аниқлашнинг аҳамияти, вазифалари ва уларни йил давомида ҳисобга олишни ташқил қилиш

Жамоа мулкчилиги сифатида устав капитали (фонди)ни ташқил қилиш хусусиятлари ва уни ҳисобга олиш

Бозор муносабатларининг ривожланиши корхона фаолиятини молиявий таъминлашда, маблағлар таркиби ва тузилишида катор узгаришлар содир бўлишига олиб келади. Бундай шароитда корхона ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолиятини амалга ошириш учун узининг маблағларига эга бўлиши лозим. Кор-хонанинг уз маблағлари турли молия ресурсларидан ташқил топиши мумкин. Масалан, устав фонди, тақсимлаб берилган фойда, махсус мақсадларга мулжалланган фонлар ва бошқалар.

Бозор иқтисодиётига утиш билан, яъни кичик корхоналар, хиссдорлик жамиятлари, ҳамкорликдаги корхоналар ташқил бўлиши билан, таъсисчилар томонидан корхонага қуйилган улушлар корхона маблағи манбаларини ташқил қиладди.

Ҳозирги вақтда мулкчилик шаклларида катъи назар, корхоналарда устав фонди миқдори мазкур корхона ташқил бўлганда тасдиқланган таъсис ҳужжатларида курсатилган миқдор билан мувофиқ келиши лозим. Унинг миқдори йил давомида узининг мулкчилик шаклини узгартирмайдиган корхоналарда узгармайди. Давлат корхонаси хусусийлаштирилганда мазкур корхона мулкчининг сотиб олиниш қийма-тини аниқлаш талаб қилинади, чунки таъсис ҳужжатида устав фонди миқдорини курсатиш лозим.

Устав капитали — бу таъсис ҳужжатида белгиланган корхона мулкчини белгилашда, унинг фаолиятини бир маромда юргизишда таъсисчиларнинг пул ифодасида қуйган маблағларининг йиғиндисидир.

Устав фондининг бухгалтерия ҳисоби 8300-«Устав капитали» счётида юритилади. Бу счётда корхона узига карашли маблағлар манбалари ҳисобини қуйидаги счётлар буйича юритади:

83Ю-«Одций акциялар».

8320-«Имтиёзли акциялар».

8330-«Пай ваулушлар».

8300-«Устав капитали» счёти давлат корхоналари устав фонди, хиссдорлик ва уртокдик жамиятлари устав капиталини ҳисобга олишга мулжалланган. Бу счётда руйхатга олинган миқдор чегарасидаги ҳақиқий устав капитали ёқи туланган акцияларнинг номинал қиймати акс эттирилади. Устав капи-талининг миқдори руйхатга олинган устав суммасидан ошиб кетмаслиги керак- Иштирокчиларга улар улуши (пай) бир қисмининг қайтарилиши устав капитали суммасини камай-тирмаслиги лозим, балки хиссдорлик жамияти уз акцияларини

сотиб опиши, деб расмийлаштирилади. Бу субсчёт буйи-ча аналитик ҳисоб чиқарилган ҳамда туланган акциялар турлари, «таъсисчилар ва обуначилар» шахсий счётлари буйича маълумотлар билан таъминланиши лозим.

8310-«Оддий акциялар» счёти оддий акцияларни узида му-жассам этган акционерлик капитали ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

Акционерлик жамияти давлат руйхатидан утганидан кейин, унинг устав капитали руйхатдан ўтказилган суммада счётларда акс эттирилади. Бунда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 4610-«Устав капиталига тулов буйича таъсисчилар қарзи».

К-т 8310-«Оддий акциялар».

Акционерлик жамияти узининг устав капиталини қупайтириши мумкин. Бунинг учун янги акциялар чиқариши ёки акциялар номинал қийматини ошириши мумкин.

8320-«Имтиёзли акциялар» счёти имтиёзли акциялар қури-нишида чиқарилган акционерлик капитали ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

Акциялар 8310-«Оддий акциялар» ва 8320-«Имтиёзли акциялар» счётларида номинал қиймати буйича ҳисобга олинади.

8310-«Оддий акциялар» ва 8320-«Имтиёзли акциялар» счётлари буйича аналитик ҳисоб устав капиталининг таркиб топиш босқичлари ва таъсисчи қорхоналар буйича маълумотларни таъминлаши лозим.

8330-«Пай ва улушлар» счёти мулкдор капитали ёки унинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига боғлиқ ҳолда иштирокчилар улуши қурилишидаги қорхона устав капиталининг ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

Қорхона руйхатдан ўтказилгандан кейин унинг устав капитали, уставда акс эттирилган ва таъсисчилар пай ва улушлари суммаси счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 4610-«Устав капиталига тулов буйича таъсисчилар қарзи».

К-т 8330-«Пай ва улушлар».

Давлат қорхоналари узларининг ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолиятини бошлаши учун умумдавлат фондидан маълум мик-дорда асосий воситалар ва оборот мабларлари ажратилади, улар қорхоналарга доимий фойдаланиш учун бириктирилади. Асосий воситалар қорхоналарга ишлаб чиқариш режасини бажаришини таъминлайдиган микдорда, оборот маблағлари эса ушбу маблағларнинг энг кам микдорини таъминлайдиган норматив буйича ажратилади. Уларнинг мабзалари қорхона устав фондини ташкил қилади. Устав фонди микдори қорхона балансининг алоҳида моддасида акс эттирилади.

Хиссдорлик жамиятларининг турлари ва уларнинг бошқа қорхоналардан фарқи қиладиган томонлари

Хиссдорлик жамияти ва жавобгарлиги чекланган жамият

юридик шахслар ёки фуқаролар билан кедишилган ҳолда тузилган бўлиб, уларнинг мулкани ухшаштиради. Мазкур мол-мулк чегарасида мажбурият учун уларнинг ҳар бири масъулият Хис этади, Хиссдорлик жамиятининг устав фонди акционерлар томонидан сотиб олинadиган акцияларга бўлинган, жавобгарлиги чекланган жамият устав фонди эса унинг аъзолари томонидан сотиб олинadиган бир неча улушларга бўлинади. Хиссдорлик жамияти инкирозга учраганда, акционерлар узларига тегишли акция қиймати микдорида зарар қурадилар.

хиссдорлик жамиятларининг бошқа қорхоналардан фарқи шуки, уларнинг мол-мулки, юқорида таъкидланганидек, акционерлар мол-мулки ҳисобидан ташкил топади. Жа-мият ҳеч қандай юқори ташкилот қурсатмасисиз мустақил, эркин фаолият олиб бориб, акционерлар хиссдорлик жамиятини бошқаришда иштирок этади.

Бошқа турдаги қорхоналардан хиссдорлик жамиятининг яна бир фарқи шундан иборатки, жамият даромади турли туловлардан сунг жамият аъзоларига уларнинг жамиятга қўшган мол-мулк улушига мувофиқ дивиденд қурилишида тақсимлаб берилади.

Демак, юқорида айтилганлардан шундай ҳулоса чиқариш мумкинки, хиссдорлик жамияти узининг фаолиятини давом эттира олиши учун у фақат даромад олиб ишлаши, унинг аъзолари

эса ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятини бошқаришда, бошқарувини, технологиясини такомиллаштиришда фаол иштирок этмокдари лозим. Шундагина жамият аъзолари унинг фаолиятидан моддий манфаатдор буладилар.

Хиссдорлик жамиятларида устав фонди микдорининг кейинги узгариши ва 8300-счётга ёзув таъсис ҳужжатида, маълумотларига узгартириш киритилганда белгиланган тартибда амалга оширилади. Масалан, устав фонди микдорининг узгариши йил охирида жамият аъзолари ёки мулкдорлар йирили-шида корхона йиллик хўжалик фаолияти натижаларини куриб чиқиш натижасида юз бериши мумкин. Йигилиш иштирок-чилари устав фонди микдорини узгартириш ҳақида қарор чи-Каришлари мумкин, устав фонди микдори тақсимланмаган фойда, махсус мақсадларга мулжалланган фондларнинг иш-латилмай долган маблағи ёки муомалага акциялар чиқариш ва бошқалар ҳисобига ошиши мумкин. Таъсис ҳужжати ва давлат руйхати реестрига узгартириш киритилгандан сунг 8300-«Устав капитали» счётига ёзув ёзилади.

Акцияларга қисқача тавсиф ва уларни ҳисобга олиш

Акция қимматли коғознинг бир тури ҳисобланади. Умуман, қимматли коғозларга акциялар, облигациялар, омонат касса сертификатлари киради.

Акция хиссдорлик жамиятлари, корхона, ташкилотлар, тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилади. Бу қимматли крғоз тури уз эгасига корхона оладиган фойдасининг бир қисмини дивиденд курунишида олиш ҳуқуқини беради. Дивиденд - бу акциядорлик жамиятининг ҳисобот даврида олинган ва акцияларга қараб акционерлар уртасида тақсимланадиган фойдаси.

қуйидаги турдаги акциялар фарқланади:

- 1) меҳнат жамоалари;
- 2) корхона;
- 3) хиссдорлик жамиятлари акциялари.

Меҳнат жамоалари акциялари корхона, бирлашма ва бош-ка корхона ҳамда ташкилотлар томонидан чиқарилиб, фақат шу меҳнат жамоаларининг аъзоларигагина сотилади. Корхона акциялари корхона, ташкилотлардан ташқари яна тижорат банклари, хўжалик жамиятлари томонидан чиқарилади. Улар бошқа корхона ва ташкилотлар, ихтиёрий тарзда тузилган жамиятлар ҳамда банкларга тарқатилади. Хиссдорлик жамиятлари акциялари эса жамият аъзолари уртасида тарқатилади. Бу акция эгаларининг бошқа акция эгаларидан фарқи шундаки, агар хиссдорлик жамияти тарқатилиб юбориладиган бўлса, у ҳолда жамият мол-мулки жамият аъзолари уртасида тақсимланади.

Акция қуйидаги маълумотларни узида акс эттириши лозим: акцияни чиқарган корхона ёки ташкилот номи, унинг жойлашган жойи, қимматли ҚОҒОЗ номи, унинг тартиб рақами, чиқарилган муддати, чиқарилган акциялар сони, дивиденд тулаш муддати, корхона ёки ташкилот раҳбари имзоси, дахлдор шахс имзоси. Хиссдорлик жамиятида акцияларни чиқариш унинг устав фонди микдорида амалга оширилади. Агар давлат корхонаси хиссдорлик жамиятига айлантирилган бўлса, унинг бутун мол-мулки микдорида акция чиқарилади. Меҳнат жамоалари ҳамда корхона акциялари жамоа ва корхона аниқлаган микдорда акциялар чиқаради. Меҳнат жамоалари акциялари ва хиссдорлик жамияти акциялари жамият ҳамда жамоа аъзолари томонидан шахсий мулк сифатида сотиб олинади.

Акция учун дивиденд меҳнат жамоалари, хиссдорлик жамияти фойдаси ҳисобидан туланади. Хиссдорлик жамияти акциясининг эгалари мазкур жамиятни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Меҳнат жамоалари ва корхона акциялари эгалари бундай ҳуқуқга эга эмаслар.

Меҳнат жамоалари ва корхона акцияларини муомалага чиқаришдан асосий мақсад қўшимча молия мабларларини амалда фойдаланишга жалб қилишдир. Бу акция турлари акция чиқарувчи корхона ҳамда ташкилотларда мулкчилик шаклини ва ҳуқуқий ҳолатини узгартиришга имкон бер-майди. Қимматли коғозлар туғридан-туғри унинг эгалари ёки банк орқали сотилади.

Фонд биржаси — бу қимматли коғозлар олиб сотилади-ган савдо жойи. Хиссдорлик

жамиятлари пайдо булиши билан мамлакатда қимматли коғозларнинг дастлабки бо-зор элементлари ҳам пайдо була бошлайди. Бир вақтнинг узида корхоналарни узоқ, муддатли молия маблағлари билан таъминлашда қимматли коғозларнинг роли ошади. Уларни сотиш ва сотиб олиш фақатгина фонд биржаларида амалга оширилади. Фонд биржалари қимматли коғозларнинг иккинчи бозори, яъни қимматли коғозларни сотувчи ва сотиб олувчининг учрашадиган жойи ҳисобланади.

Хусусий капитал ҳўжалик юритувчи субъектнинг активи ва мажбуриятлари ургасидаги фаркни узида мужассамлаштиради.

Уз навбатида, хусусий капитал икки гуруҳга булинади:

қуйилган капитал (инвестиция) ва таксимланмаган фоида.

Мамлакатимиз худудида ва хорижда тузилган бошқа корхо-наларнинг қимматли коғозларига, авлод, қўшма корхоналарнинг устав капиталлари (фондлари)га узоқ муддатли қуйилмалар (ин-вестициялар) нинг ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги мағлумотларни умумлаштириш қуйидаги сётларда амалга оширилади:

0610-«Қимматбаҳо коғозлар».

0620-«Шуъба ҳўжалик жамиятларига инвестициялар».

0630-«Карам ҳўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Хорижий сармоя катнашган корхоналарга инвестициялар».

0690-«Бошқа узоқ муддатли инвестициялар».

Активларни инвестицияларга киритиш тартиби ва улар-нинг турлари 12-сон «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8-сон «Консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботлар ва авлод ҳўжалик жамиятларида инвееициялар ҳисоби», 14-сон «Молиявий ҳисоботда қўшма фаолиятда катнашиш улушини акс эттириш» номли Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандартлари билан тартибга солинади.

Молиявий инвестициялар - бу фоизлар, дивидендлар, роялти ёқи ижара ҳақи, инвестициялашган капитал кийма-тининг ошиши куринишида даромад олиш ёқи инвестицияланган томондан бошқа тушумларни олиш мақсадида ҳўжалик юритувчи субъект ихтиёридаги активлардир. :

Узоқ муддатли инвестициялар - бу муддати 12 ойдан ортик булган инвестициялардир.

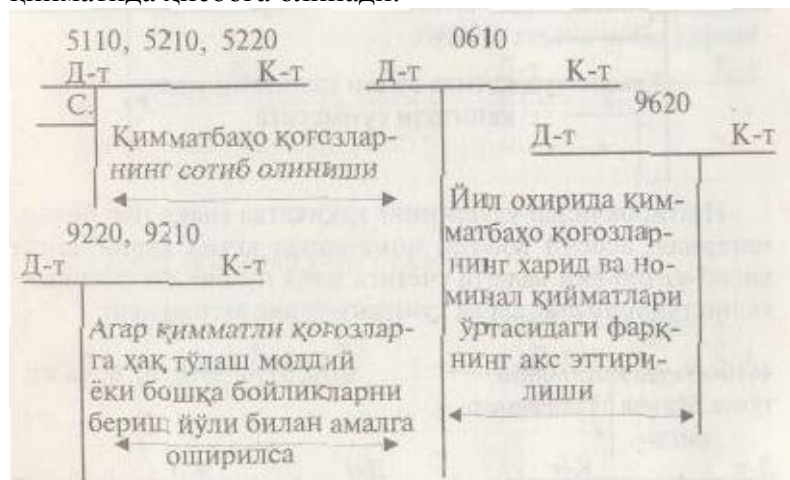
0610- «қимматли котозлар» сётидадаватлатнинг фоизли за-емларига, акционерлик жамиятлари акцияларига ва бошқа қимматбаҳо коғозларга узоқ муддатли молиявий қуйилма (ин-вестиция)ларнинг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади.

0620-«Шуъба ҳўжалик жамиятларига инвестициялар».

0630-«Қ,арам ҳўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Хорижий сармоя катнашган корхоналарга инвестициялар» сётларида авлод, қўшма, карам, уюшган корхо-наларда узоқ муддатли инвестицияларнинг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади.

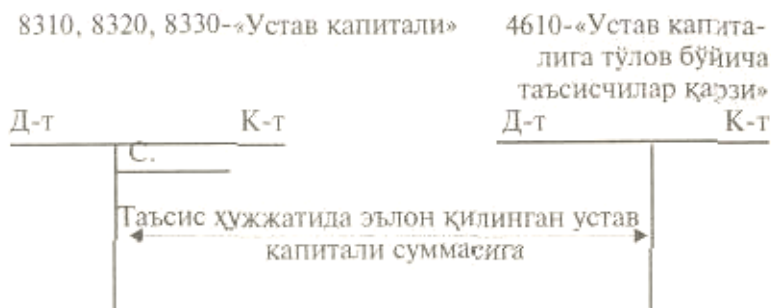
Акциялар, облигациялар ва бошқа қимматбаҳо коғозлар бу қуйилмалар ҳисобига берилган бойликларни т^собга олувчи сётларнинг кредитидан 0610-сётнингдебетига харид қилиш қийматида ҳисобга олинади.

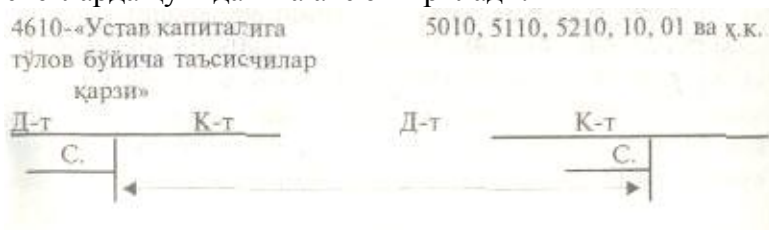
0610-0690-сётлари буйича аналитик ҳисоб узоқ муддат-ли молиявий қуйилмаларнинг турлари ва объектлари буйича юритилади.

Устав капитали (фонди), уни ташқил қилиш, узгаришини ҳисобга олиш, таъсисчилар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш

Мулкчиликнинг тегишли шакллариға тааллуқли корхо-наларда устав фондиди ташқил қилиш тартиби таъсис ҳужжатлари ва ҳукуматнинг тешшли қрнунлари асосида тар-тибга солиб турилади. Устав фонди ҳаракатининг бухгалтерия ҳисоби 8300-«Устав капитали» счётида, 13-журнал-ор-дерда юритилади. Ҳиссад орлик жамияти давлат руйхатидан ўтказилгандан кейин, иштирокчилар улуши умумий сумма-си, акциялар суммаси счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Иштирокчилар улушининг ҳақиқатда (нақд пул билан, материал, асосий восита, номатериал актив қурилишида ҳисоб-китоб ёки валюта счётига нақд пулсиз ўтказилиши) келиб тушиши счётларда қуйидагича акс эттирилади:

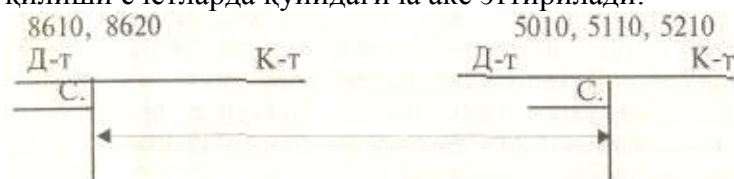
Юқорида таъкидлаб утилганидек, устав фондидининг аналитик ҳисоби иштирокчилар (таъсисчилар) бўйича карточкалар ёки ведомостларда юритилади. Ҳиссадорлик жамияти шаклида ташқил қилинган корхоналарда 8300-«Устав капитали» счётида қуйидагича субсчётлар очилади:

8310-Юпдий акциялар».

8320-«Имтиёзли акциялар».

8330-«Улушлар ватуловлар».

Ҳиссадорлик жамиятининг уз акцияларини акционерлардан сотиб олиши, сотиши ёки бекор қилиши счётларда қуйидагича акс эттирилади:

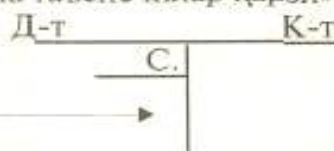

Бу акцияларни кейинчалик қайта сотиш счётларда қуйидагича акс эттирилади:

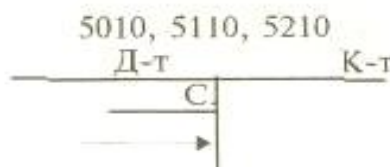
5610-«Пул ҳужжатлари»

4610-«Устав капиталига тўлов буйича таъсисчилар қарзи»

Сотилган акциялар учун пул олиш:

Юқорида келтирилган ёзувлар натижасида 4610-счётнинг дебет томонида ҳосил булган қолдиқ акционерларнинг қарзини, яъни олинган акциялар учун туланмаган маблағ ёки таъсис ҳужжатида эълон қилинган устав фондига қўшилиши лозим булган улуш миқдорини курсатади. Бутуловлар ёки акция қиймати туланганда келиб тушган маблағ суммасига 4610-счёт кредитланиб, устав фонди миқдори узғаришсиз қолдирилади.

Акционерлар сотиб олган акциялар учун ҳиссадорлик жамияти фойдаси ҳисобидан дивиденд оладилар. Унинг миқдори корхона ҳўжалик фаолияти натижаларига қўйилган борлик. Фойдадан бюджетга, солиқ, резерв фондига, корхона умумий мақсадларига ажратмалар қилингандан кейин акционерлар учун дивиденд туланади.

Имтиёзли акциялар буйича дивидендлар тегишли ҳисобот йилида олинган фойдадан қатъи назар акция қийматига нисбатан аввалдан белгиланган фоиз миқдорида туланади. Оддий акциялар буйича дивиденд миқдори корхона фаолияти натижалари муҳокама қилинганидан кейин жамоа умумий йиғинида аниқланади.

Ҳиссадорлик жамиятлари фаолияти устав билан тартибга солиб турилади. Акционерлар ҳиссадорлик жамиятига қарашли мулк учун тулиқ масъул эмаслар, уларнинг жавобгарликлари корхона устав фондига қўшилаётган улушлари (яъни улушларни уз вақтида тулаш ёки ўтказиш, акцияларга обуна бўлиш) билан чегараланади.

I. Устав фонди маблағининг ҳаракат ҳисоби буйича операциялар қуйидагича акс эттирилади:
8300-«Устав (Фонди (капитали))»

4610-«Акционерлар жамиятдан чиққанда устав фондининг қайтарилиши» Ҳиссадорлик жамиятининг зарари устав фонди ҳисобидан қопланганда қайтарилади.	С.- Устав фондининг рўйхатга олинган суммаси: а) рўйхатга олинган вақтда устав фондининг ташкил қилиниш суммаси. б) фойда ҳисобидан устав фондининг қўйилиши. в) тақсимланмаган фойда ҳисобидан устав фондининг қўйилиши.
---	---

II. Таъсисчилар билан ҳисоб-китоб буйича операциялар қуйидагича акс эттирилади:
4610-«Устав фондига туловлар буйича таъсисчилар қарзи»

С.- Ҳисобот охирида таъсисчилар қарз суммаси - устав фондида улуш юзасидан.	Қарз қайтариладиган: а) 0100-«Асосий воситалар». б) 0400-«Номоддий активлар». в) 5010, 5110, 5210-пул маблағлари. г) 1010-1090-бошқа активлар қўшилганда.
--	--

Муомалада қатнашаётган чиқарилган, яъни акционерлар аъзо булган ёки эълон қилинган (чиқаришга рухсат берилган) оддий акцияларнинг ҳар қайси чиқарилиши буйича алоҳида аналитик ҳисоб юритилади ва ҳали чиқарилиши тугатилмаган, аммо рўйхатдан ўтказилган

микдорда шундай акциядорлик капитали сифатида акс эттирилади. Акциядорлик жамияти капиталининг ҳуқуқийлиги даражаси унинг номинал қийматини аниқлаб, акцияларни чиқаришга рухсат берилганлигини руйхатдан ўтказишда белгиланади. қимматли қоғозларни чиқаришни руйхатдан ўтказиш тартиби, оддий ва имтиёзли акцияларни чиқариш шарғи ва уларни банк томонидан сотиб олиш 26.04.1996 йил, 223-1-сонли «Акционерлик жамиятлари ва акционерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонун ва 10.08.1998 йил, 423-сонли «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қимматли қоғозларни руйхатдан ўтказиш ва чиқариш тартиби тўғрисидаги Низом» билан тартибга солинади.

Оддий акциялар 8310-счётда номинал қиймати бўйича ҳисобга олинади, уларни сотишдан олинган номинал қийматдан ортиқ ёки кам суммаларнинг барчаси 8410-«Эмиссион даромад» счётида акс эттирилади.

Акционерлик жамоалари ўз устав капиталини *янги* акциялар чиқариш ва уларнинг номинал қийматларини ошириш йули билан купайтириши мумкин. Акционерлик жамиятлари устав капитали микдорининг камайиши акциялар номинал қийматининг пасайиши ҳисобига ёки капиталга обуна тўғрисидаги хабарда обуна суммаси микдорини қопламаган тақдирда корхоналар томонидан хусусий акцияларнинг бир қисмини акция эгаларидан сотиб олиш ҳисобига рўй бериши мумкин.

8310-«Оддий акциялар» ҳисоби бўйича аналитик ҳисоб ҳўжалик юритувчи субъектлар бўйича ва капиталнинг шаклланиш босқичи бўйича ахборотларнинг шаклланишини таъминлаши шарт.

8320-«Имтиёзли акциялар» счёти имтиёзли акция қуринишида чиқарилган, овоз бериш ҳуқуқига эга бўлмаган, лекин акция эгасига дивиденд кафолатини берадиган, яъни олинган фойдани тақсимлаш жараёнида оддий акция эгаларига нисбатан имтиёзга эга бўлган акциядорлар ҳасида маълумот олиш имконини беради. Имтиёзли акциялар ҳисоби акцияларнинг номинал қиймати бўйича амалга оширилади. Ўшбу акцияларни номинал қийматидан юқори баҳода сотишдан олинган хар бир сумма 8410-«Эмиссион даромад» счётида ҳисоб қилинади.

§330-«Улушлар ва туловлар» счёти ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ташқилий-ҳуқуқий шаклларига асосан давлат ёки хусусий, қўшма корхоналарда қатнашувчиларнинг бадаллари ҳисобига ташқил қилинган капиталлар ҳаракати билан операцияларни ҳисобга олишга мулжалланган.

Уставда қайдқилинган ва таъсис ҳужжатларида қурсатилган таъсисчиларнинг улуши ва омонатларидан ташқил топган корхонанинг устав капиталини руйхатдан ўтказгандан кейин таъсисчилар улуш ва бадалларининг суммаси 8330-«Улуш ва бадаллар (туловлар)» счётининг кредити ва 4610-«Устав капиталига туловлар бўйича таъсисчиларнинг қарзи» счётининг дебетида ҳисоб қилинади.

Устав капитали счёти бўйича аналитик ҳисоб ҳўжалик юритувчи субъектнинг хар бир таъсисчиси бўйича айрим олган ҳолда юритилади.

8400-«+ушилган қиймат капиталини ҳисобга олувчи счётлар» асосан олинган оддий ва имтиёзли акциялар номинал қиймати суммасининг ошиши ҳолати ва ҳаракатн ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

қўшимча капитал номинал қийматидан юқори баҳо бўйича биринчи бор сотилган акциялардан олинган эмиссия даромадини акс эттиради. Бу счётда яна устав капиталига тулов тулашда вужудга келадиган қурс фарқлари суммалари ҳам ҳисоб қилинади.

қўшимча капитал ҳолати ва ҳаракати қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

8410-«Эмиссион даромад».

8420-«Устав капитали таркиб топишидаги қурс фарқлари».

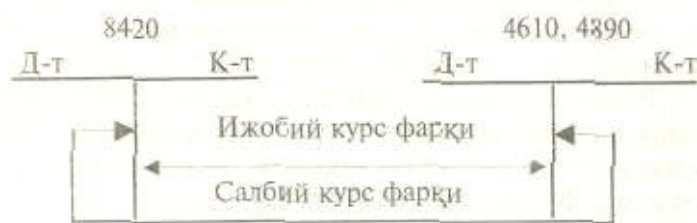
8410-«Эмиссион даромад» счёти акция номинал қийматидан ошиқча олинган маблағлар ҳақида маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган. Маблагнинг келиб тушиши бу счётнинг кредит томонида, мабларнинг сарфланиши бу счётнинг дебетида ҳисоб қилинади.

қўшимча туланган капитал аналитик ҳисоби оддий ва имтиёзли акциялар бўйича алоҳида юритилади.

8420-«Устав капитали таркиб топишидаги қурс фарқлари» счёти устав капитали таркиб топиши жараёнида вужудга келадиган қурс фарқларини ҳисобга олишга мулжалланган.

Устав капитали таркиб топишида валюта ва валюта қиймат-ликлари устав капиталига тулов

тулаш моментида ҳаракатда бўлган республика Марказий банки курси бўйича баҳоланади. Валюта ва валюта қийматликларини, бошқа мулкни баҳолаш таъсис ҳужжатларини руйхатга олиш вақтида уларни баҳолашдан фарқ қилиши мумкин. Ушбу фарқ 8420-счётда ҳисоб қилинади, бу счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар корхона таъсис ҳужжатларига мувофиқ фойда ҳисобилан ташкил қилинадиган резервларни ҳисобга олишга мулжалланган.

Резерв капиталининг ҳолати ва ҳаракати қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

8510-«Мол-мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар».

8520-«Резерв капитали».

8530-«Бегараз ёрдам тарзида олинган мол-мулк».

Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар бўйича аналитик ҳисоб шундай ташкил қилиниши керакки, маблағ-лардан фойдаланишни йуналтириш бўйича маълумотларнинг таркиб топишини таъминлаши лозим.

8510-«Мол-мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётида активларни қайта баҳолаш натижаси бўйича аниқланадиган улар қийматининг ошиши ҳисоб қилинади. Агар қайта баҳолаш натижасида актив қийматида камайиш содир булса, у ҳолда бу камайиш аввалги худди шу актив тури бўйича ошиши ҳисобига копланadi ва 8510-счёт дебетида акс эттирилади. Ушбу активлар бўйича қийматининг камайиш суммаси аввалги ошишдан ошиб кетса, у ҳолда ошган сумма чиким деб ҳисобланади ва у 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётида акс эттирилади.

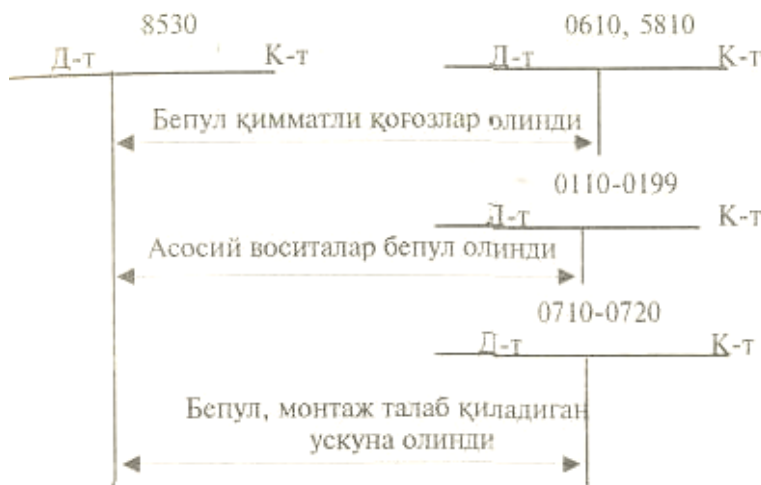
8510-счёт бўйича қолдик балансда «Резерв капитали» моддасида акс эттирилади.

8520-«Резерв капитали» счёти акционерлик жамиятлари, ҳамкорликдаги корхоналар ва бошқа ҳўжалик Юритувчи субъектларда резерв капитали ҳолати ва ҳааракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган. Қачонки бу корхоналарда таъсис ҳужжатларига мувофиқ ва Ўзбекистон Республикасининг ҳаракатдаги қонуниятларида резерв капиталининг таркиб топиши кузда тутилган булса.

Резерв капиталининг маблағи умумий баланс зарарларини коплаш, қарзларни коплаш ва коплашнинг бошқа имкониятлари булмаган тақдирда бошқа мақсадлар учун резерв сифатида фойдаланилади.

8530-«Бегараз ёрдам тарзида олинган мол-мулк» счёти бепул олинган мулкни ҳисобга олиш учун мулжалланган. Бу операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Грантлар ва субсидияларни мақсадли молиялаштириш ва тушумларни ҳисобга олиш

а) грантлар ва субсидияларни ҳисобга олиш.

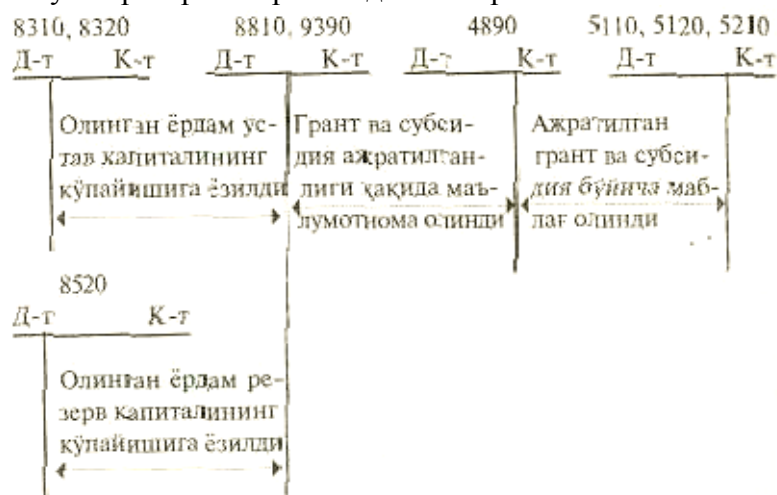
«Субсидия» сузининг маъноси корхонага давлат томонидан пул ёки натура куринишида курсатиладиган ёрдамни англатади. Давлат томонидан ёрдам уларга маълум шартларни бажаришлари учун, икгисодиётни ривожлантиришда уларни рағбатлантириш мақсадида берилади. Давлат (хукумат) ёрдами хар хил куринишда булиши мумкин, дотация, субсидия ва хоказо.

Давлат субсидияларини ҳисобга олиш тартиби Давлт суб-сидияларини ҳисобга олиш» - 10-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига мувофик амалга оширилади.

Грант ва субсидияларни ҳисобга олувчи счётлар грант ва субсидиялар ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган. Грант ва субсидиялар корхона (компания) фаолиятини молиялаштириш манбаи деб каралади у хусусий капиталга кўшилади. Грант ва субсидиялар ҳолати ва ҳаракатининг ҳисоби 8810-«Грантлар», 8 8 20-«Субсидиялар» счётида юритилади.

Грант ва субсидиялар хар хил нодавлат ва халқаро таш-қилотлар ва фондлар маълум дастурларни амалга оширишлари учун ҳам берилиши мумкин.

Субсидия грантларни хусусий капитал сифатида акс эттириш шарти булиб, улар маълуншартлар бажарилганда кай-тарилмаслиги лозим.

б) мақсадли молиялаштириш ва тушумларни ҳисобга олиш тартиби.

Мақсадли молиялаштириш ва тушумларнинг бухгалтерия ҳисоби шу номдаги 8800-счёта юритилади. Бу счёта асосан мақсадли йуналишдаги

тадбиркорликни амалга ошириш учун мулжаллашган маблағлар, боғика корхоналардан кириш қилинган маблағлар, давлат органларининг субсидиялари (мблағ, пул, бериладиган ёрдам) ва бошқа маблағларнинг ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган. У еки бу тадбирларни молиялаш сифатида олинган мақсадли маблағлар 8810-счётнинг кредитида акс этирилади.

8800-«Мақсадли киришларни ҳисобга олишга мулжалланган счёт» қуйидаги счётлардан ташқил топган:

8810-«Грантлар».

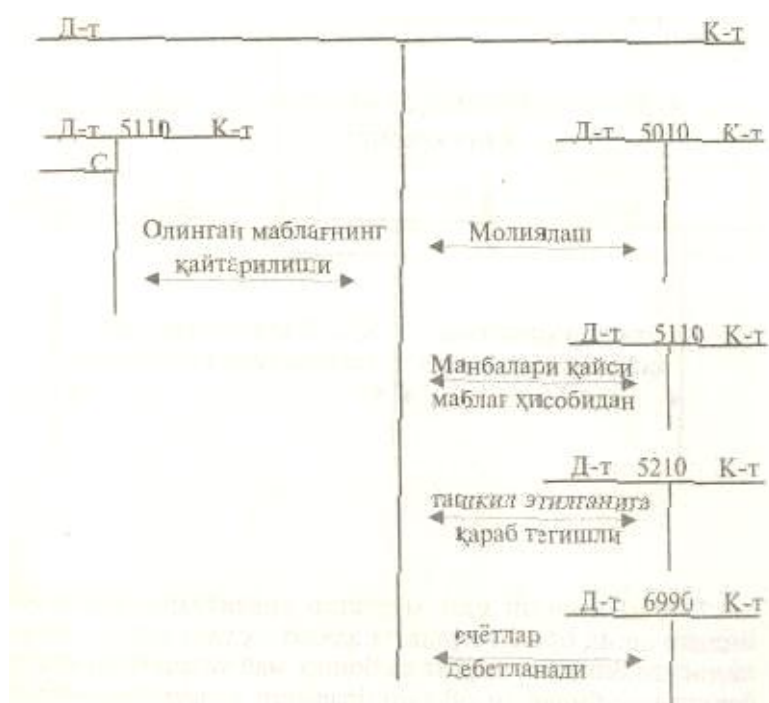
8820-«Субсидиялар».

8830-«Аъзолик бадаллари».

8840-«Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари».

8890-«Бошқа мақсадли киришлар».

8800-«Мақсадли киришларни ҳисобга оладиган счёт»

Мақсадли молиялаштириш ва тушумлар бўйича аналитик ҳисоб маблағларни мақсадли тайинлаш ва мақсадли кириш маблағлари нуқтаи назарига қараб юритилади.

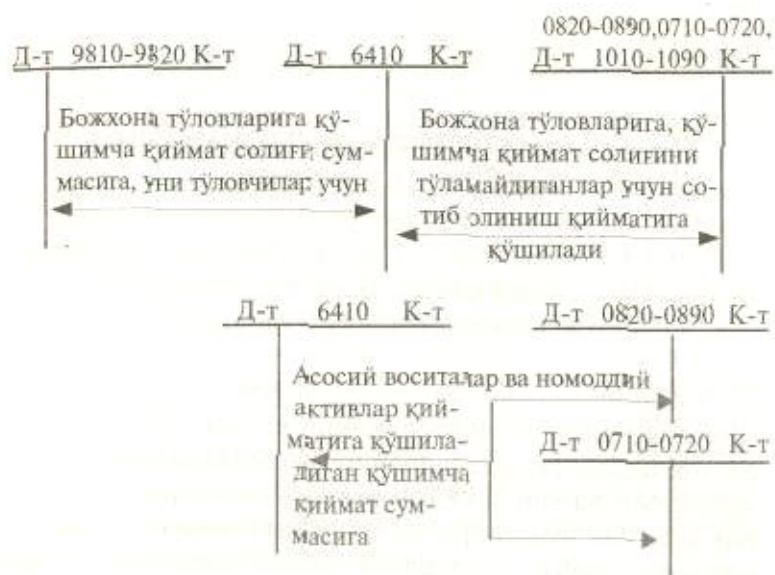
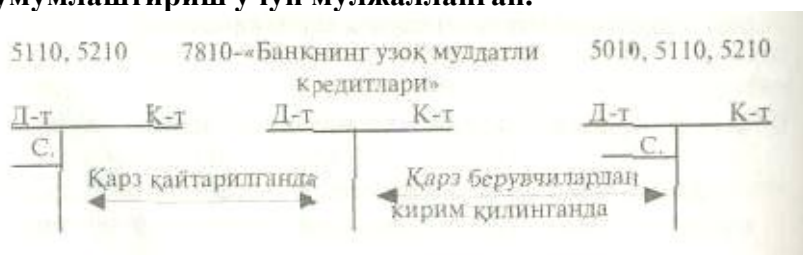
Ҳарзга олинган маблағларни ҳисобга олиш

Ҳарзга олинган маблағлар икки турга бўлинади: қисқа муддатли ва узоқ муддатли банк қарзлари. Қисқа муддатли

Қарзлар бир йилдан ошқ булмаган муддатга, узоқ муддатли Қарзлар бир йилдан ошқ муддатга берилади. Бу қарзтурларини ҳисобга олиш учун 6800-«Қисқа муддатли кредит ва қарзлар» ва 7800-«Узоқ муддатли кредит ва қарзлар» синтетик счётларидан фойдаланилади. 6810-счёт бир йилдан ошқ булмаган муддат учун давлат пулида ёки чет эл валютасида олинган кредит ва бошқа маблағлар бўйича қарзбериувчилар билан ҳисоб-китобларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

7810-«Банкнинг узоқ муддатли кредитлари» счёти бир йилдан ошиқ булган муддатга давлат пулида ёки чет эл валютасида олинган кредит ва бошқа маблағлар буйича қарзберувчилар билан ҳисоб-китобларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

Молиявий натижа аларни тўғри аниқлашнинг аҳамияти, вазифалари ва уларни йил давомида ҳисобга олишни ташқил қилиш.

Молиявий натижа дейилганда, корхона, бирлашма, ҳиссдорлик жамияти ва ҳоказоларнинг маълум ҳисобот даврида, унинг тадбиркорлик фаолияти жараёнида узиға қарашли маблағнинг ошиши (ёки камайиши) тушунилади. Бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги ҳамма фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш ҳамда баланс қилиш йули билан аниқланади. Фойда ва зарарларни ҳисобга олиш учун шу номдаги счётидан фойдаланилади. Бу счёти актив-пассив счёти булиб, қолдиқ, унинг дебет ва кредит

томонида булиши мумкин. Дебет томонидаги қолдиқ зарарни, кредит томонидаги қолдиқ эса фойдали ифодалайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир корхона узининг ишлаб чиқариш тижорат фаолиятидан кўпроқдаромад олишдан манфаатдор. Аммо нафакат фойда, балки юкорида таъкидланганидек, зарар ҳам корхона ҳўжалик фаолиятининг молиявий натижаси булиши мумкин. Бундай ҳолат корхона самара бермайдиган ишлаб чиқариш усулларида фойдаланса ёқи ишлаб чиқарилган махсулот истеъмолчилар талабини қондирмаса руй бериши мумкин.

Ҳўжалик юритишнинг ҳозирги тизими шароитида фойда курсаткичи корхонанинг асосий ва оборот маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ҳамда эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириши, яъни ишлаб чиқарилаётган махсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган булиши, ишлаб чиқариш харидор учун хизмат қилиши лозим. Тула ҳўжалик ҳисобининг муҳим тамойили корхонанинг тула мустақилликка эришуви ва харажатларни уз маблағи ҳисобидан тулик қоплашдир. Бу дегани, корхона махсулот сотишдан олган маблағидан узининг ҳамма харажатларини қоплайди ва ундан ташқари фойда ҳам олади. Фойдаинт бир қисми бюджетга солиқлар ҳамла бошқа туловларни тулаш учун сарфланади, қолгани эса корхона ихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи булиб ҳисобланади. Корхона ихтиёрида қолган маблағни қандай масадларга сарфлашни унинг узи мустақил равишда ҳал қилади.

Фойда, қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи соф даромаднинг шакллари булиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ташқил топиш механизми ва улардан фойдаланиш йуналишлари буйича бир-биридан фарқ қилади. қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи давлат бюджетига махсулот сотилганидан кейин ўтказилади, бу маблар умумдавлат ҳамда умумҳалқ мақсадлари учун сарфланади.

Фойда корхонанинг охириги молиявий натижаси ҳисобланади. У меҳнатга ҳақ тулаш фонди билан бирга (фойданинг корхона ихтиёрида қолган қисми) корхона даромадини ташқил қилади. Бозор иқтисодиётига утиш шароитида фойда курсаткичини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур даромад ҳисобидан мазкур мақсадларга мулжалланган фондлар, резерв фонди ташқил булади, капитал қуйилмалар молиялаштирилади ва ижтимоий тадбирлар амалга оширилади.

Молия натижалари микдорига жуда қуп омиллар таъсир этади. Масалан, инфляция, валютанинг узғариб туриши, кредит сиёсати ва бошқалар. Ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги юкорида санаб утилган омиллар таъсири ҳисобга олинган ҳолда молия натижалари аниқданиши, аниқланган молия натижаси ҳақиқатни аниқ ва тўғри акс эттириши лозим. Шунинг учун ҳам корхониларда бухгалтерия ҳисобини тўғри юритиш ва олинган фойда микдорини тўғри аниқлаш лозим. Фойда микдорининг қамайиши давлат бюджетига туланиши лозим булган маблағ микдорининг қамайишига ва бу, уз навбатида, бюджет ҳисобидан амалга ошириладиган харажатлар микдорининг қамайишига олиб келади. Зарарга ишлайдиган корхоналар эса охир-оқибатда «синади», яъни инкирозга юз тутати. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида амалдаги қонунларга қура

яхши ишлайдиган корхоналар фойдасини қайта тақсимлаш қузда тутилмаган. Шунинг учун ҳам зарарга ишлайдиган корхоналар уз харажатларини узлари қоплашлари, бунинг учун уни қоплаш йулларини излаб топишлари керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида молия натижаларини ҳисобга олиш корхона фаолиятида марказий уринни эгаллайди ва қуйидагилар уни ҳисобга олишнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- 1) олинган фойда микдорини ҳар ойда ҳамда йил бошидан уз вақтида ва тўғри ҳисоб-қитоб қилиш;
- 2) молия натижалари билан боғлиқ операцияларни ва уларнинг тақсимланишини бухгалтерия ҳисоби сётларида ва тегишли регистрларда тўғри акс эттириш.

Фойда ва зарарларнинг таркиби уни ҳисобга олиш

Якуний молиявий натижа ҳисобот даврида корхона бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олинган ҳамма операциялар асосида аниқланади. Корхона балансида курсатиладиган молиявий натижа, яъни соф фойда уч қисмдан иборат бўлади:

1) асосий маҳсулот, иш ва хизматлар реализациясидан олинadиган молиявий натижа (9010-«Тайёр маҳсулотни сотишдан олинadиган даромад» счёти маълумотлари асосида аниқланади);

2) асосий воситалар ва бошқа активлар (материал бойлик-лар, қимматли қоғозлар, номатериал активлар ва бошқа молия қуйилмалари) реализациясидан олинadиган натижа (9310-«Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа қуринишдаги ҳисоб-дан чиқаришлар» ва 9320-«Бошқа активлар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришларда олинган фойда» счётлари маълумотлари асосида аниқланади);

3) реализация билан боғлиқ бўлмаган операциялардан олинadиган молиявий натижа (реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад ва нобудгарчиликлар тўғридан-тўғри «Молиявий натижалар» счётида аниқланади).

Ишлаб чиқариш корхоналари ялпи (баланс) фойдаси таркибида асосий уринни маҳсулот, иш ва хизматлар реализациясидан олинadиган фойда ташкил қилади. Бу фойда уч гуруҳ омиллар таъсирида таркиб топади:

1) сотилган маҳсулотнинг ғажми ва тури (ассорти менти);

2) маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш билан борлик, харажатлар даражаси;

3) сотилган маҳсулотнинг баҳодаражаси. Реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад, харажат ва нобудгарчиликларга қуйидагилар киради:

1. Ҳамкорликдаги корхоналарда даромаддан олинadиган упуш, мулкни ижарага берганлиги учун олинadиган даромад.

2. Корхонага қарашли акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар учун олинadиган дивиденд.

3. Валюта курсининг ижобий ёки салбий фарқлари (валюта счётлари ва чет эл валюта операциялари бўйича).

4. Корхона балансида ҳисобда бўлган уй-жой коммунал хужалигидан фойдаланишдан олинadиган даромад (4110-«Ало-ҳида бўлинмалардан олинadиган счётлар» счёти маълумотлари асосида аниқланади).

5. Иқтисодий санкциялар қуринишида олинadиган ва туланadиган суммалар (шартнома шартларини бажармаган-лиги учун жарима, пенялар).

6. Тугатилган ишлаб чиқариш буюртмалари бўйича харажатлар.

«Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ, ҳозирги ҳўжалик юритиш тизими шароитида корхона фаолияти молиявий натижаси қуйидаги фойда курсаткичлари билан тавсифланади:

1) Маҳсулот сотишдан олинган фойда маҳсулот реализациясидан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулот тан-нархи уртасидаги фарқ, асосида аниқланади:

Ялпи фойда реал олинган соф тушум - сотилган маҳсулот таи иархи.

2) Асосий фаолиятдан олинган фойда маҳсулот реализациясидан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари уртасидаги фарқка асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадни қўшиш ёхуд айириш йули билан аниқланади:

Асосий фаолиятда олинган фойда қ маҳсулот реализациясидан олинган ялпи фойда — давр харажатлари бошқа даромадлар — бошқа зарарлар.

3) Умумҳўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар) қуйидаги алгебраик йул билан аниқланади, асосий фаолиятдан фойдага дивидендлар бўйича даромад қўшнлади, чет эл валюта-си операциялари билан борликдаромад ёки зарарлар қўшиб ёхуд айирилади ва фоизлар бўйича харажатлар олиб ташланади.

Умумҳўжалик фаолияти фойдаси қ асосий фаолият фойдаси + дивиденд даромади+ фоизлар даромади + инвестицияни қимматли қўзғалта қайта баҳолашдан даромад ёки зарар — фоизлар бўйича харажатлар. Солиқ, тулангунга қадар фойда қ умумҳўжалик фаолиятдан

олинган фойда ± тасодифий фойда ва зарарлар.

4) Йилнинг соф фойдаси солиқлар тулангандан кейин кор-хона ихтиёрида қоладиган курсаткич. Солиқлар тулангунгача фойдадан (даромаддан) солиқлар ва бошқа бирор ерда ҳисобга олинмаган солиқ ҳамда туловлар чиқариб таҳпанади:

Йилнинг соф фойдаси қ солиқ, тулангунга қ,адар фойда — фойдадан солиқ,, бошқа солиқлар. Молиявий натижаларнинг таркиб топишй ва улардан фойдаланиш «Махсулот (иш, хизмат) таннархига қўшила-диган махсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш ва реализация буйича харажатлар таркиби ҳақида» ги Низом ва «Молиявий натижаларнинг таркиб топишй тартиби ҳақида»ги Низом (5 январ 1999 йил 54-сон) ҳамда Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-3-4-сонлари билан тартибга солинади. Бу-нинг учун қуйидаги счётлар мулжалланган:

9000-«Асосий фаолиятдан олинадиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9100-«Сотилган махсулот таннархини ҳисобга оладиган счётлар».

9200-«Асосий воситалар ва бошқа активларнинг ҳисобдан чиқиб кетишини ҳисобга олувчи счётлар».

9300-«Асосий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9400-«Давр харажатларини ҳисобга оладиган счётлар».

9500-«Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9600-«Молиявий фаолият буйича харажатларни ҳисобга оладиган счётлар».

9700-«Фавқулолда фойда (зарар) ларни ҳисобга оладиган счётлар».

9800-«Солиқ ва туловларни тулаш учун фойданинг иш-латилишини ҳисобга оладиган счётлар».

9900-«Якуний молиявий натижани ҳисобга оладиган счётлар».

Сотилган тайёр махсулот, моллар, бажарилган иш ва хизматлар таннархи ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счёт-лардан олинади:

9110-«Сотилган тайёр ма^сулот таннархи».

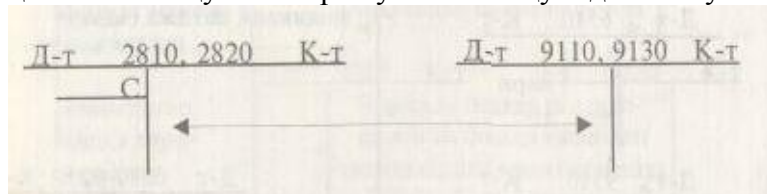
9120-«Сотилган товарлар таннархи».

9130-«Бажарилган иш ва курсатилган хизматлар таннархи».

9140-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБни олиш (харид қилиш).

9150-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБ буйича ту-затишлар».

Жунатилган махсулот, бажарилган иш ва хизматлар учун харидорларга такдим этилган ҳисоб-китоб ҳужжатлари сум-масига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади;

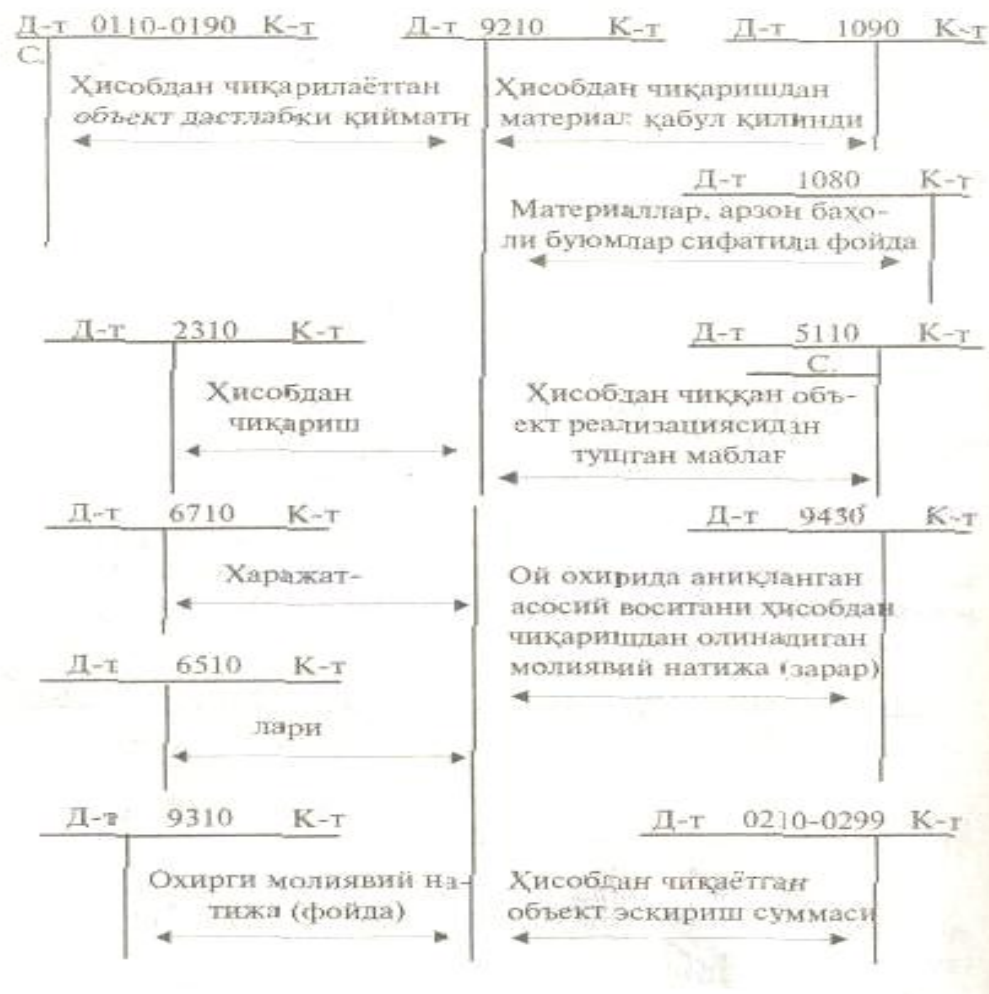

^исоботдавриохирида9110,9120,9130-счётларнинг дебет обороти жами 9900-«Якуний молиявий натижа» счётининг дебетига ёзилади.

Корхонага қарашли асосий воситалар ва бошқа активлар реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлардан олинади:

9210-Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа ҳисоб-дан чиқаришлар».

9220-« Бошқа активларнинг релизацияси йа бошқа ҳисоб-дан

чиқаришлар».

Асосий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадлар ^аки-даги маълумотлар қуйидаги счётлар ёрдамида олинади:

9310-«Асосий воситалар реализациясидан ва бошқа зфгсоб-%ан чиқаришдан олинган фойда».

9320-«Бошқа активлар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришдан олинадиган фойда».

9330-«Пеня, жарима ва бошқа туловларни ундириш».

9340-«Утган йил фойдаси».

9350-«Касса муддатли ижарадан олинадиган даромадлар».

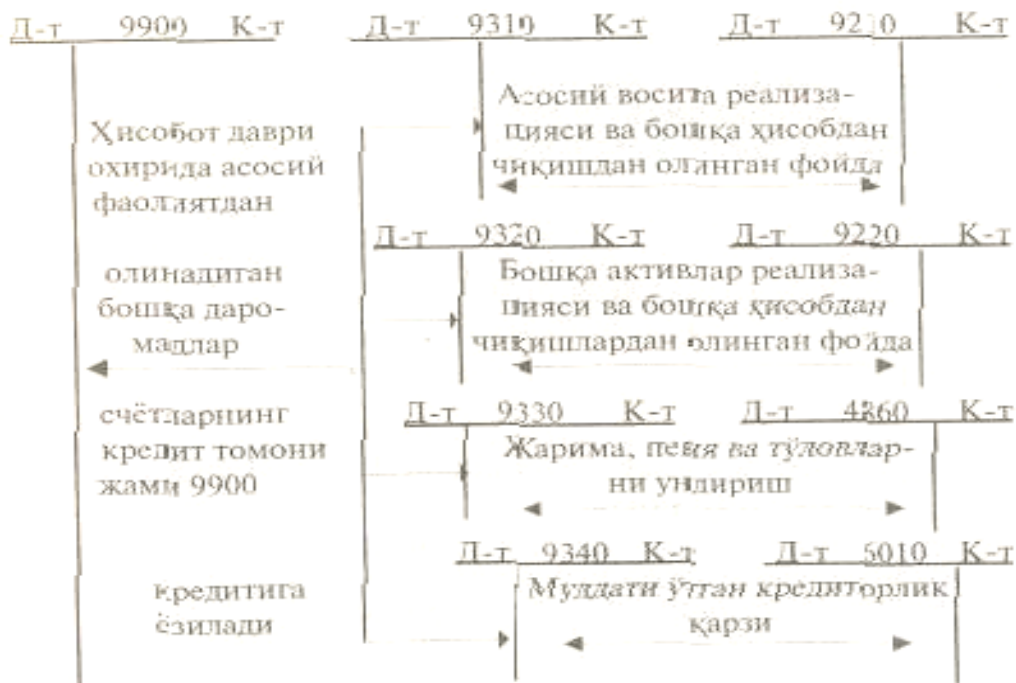
9360-«Кредиторлик ва депонентлик қарзларини ҳисоб-дан чиқаришдан олинадиган даромадлар».

9370-«Хизмат курсатувчи хўжаликлар даромадлари».

9380-«Бегараз молиявий ёрдам».

9390-«Бошқа операцион даромадлар».

Асосий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадларнинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг «Асосий фаолиятдан олинадиган даромадлар» 2-сони билан тартибга солинади.

Махсулот ишлаб чиқариш технологик жараёни билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган реализация бўйича харажатлар, боқарув харажатлари, хизмат курсатувчи хўжаликлар харажатлари, бошқа операцион харажатлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлар ёрдамида олинади:

9410-«Сотиш бўйича харажатлар».

9420-«Маъмурий харажатлар».

9430-«Бошқа операцион харажатлар».

9440-«Келгусида солиққатортилувчи базадан чиқариб ташланадиган ҳисоботдаври харажатлари».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадлар қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

9510-«Роялти қуринишдаги даромад». 9520-«Дивидендлар қуринишидаги даромад». 9530-«Ҳоиз қуринишидаги даромад». 9540-«Валтота курсидаги фарқдан олинадиган даромадлар». 9550-«Узоғ муддатли ижарадан олинадиган даромадлар». 9560-«қимматли котовларни қайта баҳолаш бўйича даромадлар».

9590-«Молиявий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадлар».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромаднинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-сонли «Асосий хўжалик фаолиятидан даромадлар», 6-сонли «Лизинг ҳисоби», 12-сонли «Молиявий инвестициялар ҳисоби» билан тартибга солинади.

Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳақидаги маълумотларни қуйидаги счётлардан олишимиз мумкин:

9610-«Фоиз қурилишидаги харажатлар».

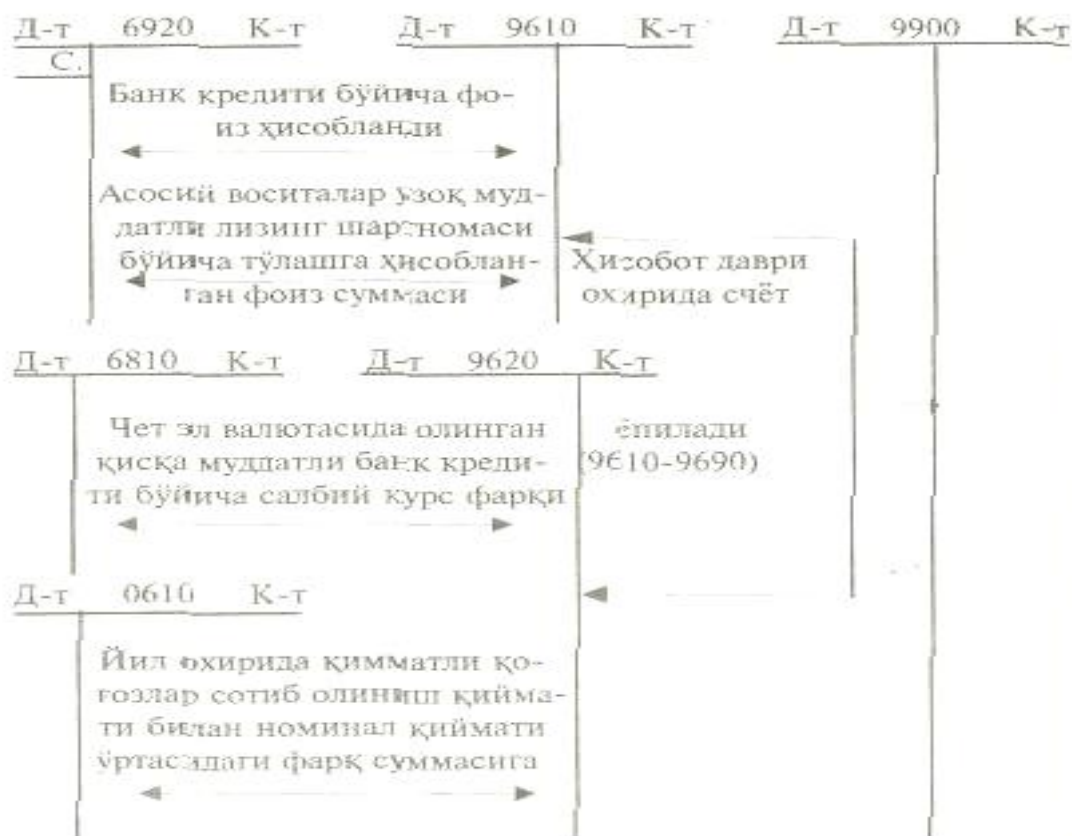
9620-«Валюта курсларидаги фарқлардан қуриладиган зарарлар».

9630-«Тушмагани қўғозларни чиқариш ватаркатиш бўйича харажатлар».

9690-«Молиявий фаолият бўйича бошқа хароҷатлар».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадлар ва фаолият билан боғлиқ харажатларнинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-сонли «Асосий ҳўжалик фаолиятдан даромадлар», 6-сонли «Лизинг ҳисоби», 12-сонли «Молиявий инвестициялар ҳисоби» билан тартибга солинади.

Молиявий фаолият бўйича харажатларнинг счётларда акс эттирилишини қуйида келтиришимиз мумкин:

Фавкулудда фойда ва зарарлар 9710-«Фавкулудда фойдалар» ва 9720-«Фавкулудда зарарлар» счётларида ҳисоб қилинади.

Бу счётлар билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттирилиш тартибини қуйида қуришимиз мумкин:

Д-т 0710-0720 К-т	Д-т 9710, 9720 К-т	Д-т 0710, 1080 К-т
С.		С.
Табиий офатдан кейин инвентаризация натижасида аниқланган усқуналар камомати		Табиий офат натижаларини тугатишдан усқуналар, арзон баҳоли буюмлар қабул қилинди
← →		← →

Асосий таянч иборалар.

Молиявий натижалар, фойда, молия натижалари, асосий махсулот, асосий воситалар, махсулот сотишдан тушшган фода, корхонага қарашли акция, йилнинг соф фодаси, умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда, дебиторлик, кредиторлик, молиявий инвестициялар, якуний молиявий натижа, даромад солиғининг объект, роялти, дивидентлар, текин молиявий ёрдам,

10авзу: САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИ ХИСОБОТЛАРИ.

Режа:

1. **Ҳисоботнинг моҳияти, аҳаминти ва турлари**
2. **Бухгалтерия ҳисоботи ва балансини тузиш, топшириш муддати ва уни куриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш тартиби**
3. **Даврий (ойлик, чораклик, ярим йиллик)ҳисобот, унинг таркиби ҳамда мазмуни**
4. **Йиллик ҳисобот, унинг таркиби ва мазмуни**
5. **Бухгалтерия баланси, унинг бўлимлари ва моддалари тавсифи**
6. **Инвентаризация, уни ўтказиш тартиби ва аҳамияти**
7. **Йиллик ҳисоботнинг бошқа шакллари**

Ҳисоботнинг моҳияти, аҳаминти ва турлари

Хўжалик юритувчи субъектлар ҳисоботи умумлашган курсаткичлар тизимидан иборат бўлиб, унда корхона молия-хўжалик фаолиятининг натижаси ва маълум бир даврга режа курсаткичларининг бажарилиши бухгалтерия, статистика ва оператив-техника ҳисоби маълумотларига асосланиб тавсифланади. ҳисобот кундалик ҳисоб маълумотларини. ҳисоблаш, гуруҳдаш йули билан тузилади. У бир нечта шаклда бўлади. ҳисобот маълумотларини таҳлил қилиш асосида факатгина у ёки бу корхонанинг хўжалик фаолияти натижаси баҳоланиб қолмасдан, балки халқ хужалиги айрим тармоқларининг иш натижаси ҳам баҳоланиши мумкин.

ҳисобот маълумотларини урганиш корхоналардаги ички резервларни аниқлаш ва уларни ишга

солиш имконини беради. Маълумотларнинг аниқлигини таъминлаш мақсадида муҳим режа курсаткичларининг бажариттиши ҳақидаги ҳисобот корхона раҳбарлари билан бир қаторда бош бухгалтер томонидан ҳам имзоланади. ҳамма корхоналар курсатилган муддатда ва тасдиқ, қилинган ҳажмда юқори ташкилот ва бошқа бошқарув органларига ҳисобот топширади. Бухгалтерия ҳисоботи шакллари ва тузилиш даврини республика Молия вазирлиги тасдиқлайди. Ҳўжаликка раҳбарлик ва режа топшириқ бажарилиши устидан назорат урнатиш учун

ҳисоботга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Оддийлик ва аниқлик. ҳисобот шакллари шундай тузилиши керакки, токи унда ҳамма режа курсаткичлари, машина-ускуналардан, моддий, меҳнатга молия маблағлари-дан фойдаланиш даражаси аниқ, ақс этирилган бўлсин. Ҳисобот маълумотларига асосланиб, корхона иши устидан назорат ишлари амалга оширилади. Назорат ишларининг олибборилиши корхона фаолиятини яхшилашда, ички ишлаб чиқариш резервларини ишга солишда катта аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда бу ишларни амалга ошириш мақсадида кор-хоналарда халқназорати постлари ҳамда ижтимоий бюро ва иқтисодий таҳлил гуруҳлари ишлаб турибди.

2. Ҳисоб маълумотларини режа курсаткичлари билан таққослаш мумкинлиги. Режа ва ҳисоб маълумотлари уз иқтисодий мазмуни ва ғажмита кура бир хил бўлиши керак. Таққос-лашни таъминлаш учун қуйидаги шароитлар зарур:

Хронологик даврнинг мўе келиши. Ҳисоботда режа ва ҳисоб маълумотлари маълум бир даврни ёки маълум бир вақтни ақс этириши керак.

Режа ҳамда ҳисоб объектларининг гуруҳланиши ва уларнинг бир хил усулда аниқланиши.

Бундай бир хилликни таъминлаш учун махсус йуриқномалар ишлаб чиқилган.

Баҳонинг бир хиллиги. Режа ҳамда ҳисоб бир хил нархда баҳоланади. Масалан, ҳисобда ва режада махсулот ишлаб чиқариш режасининг бажарилиши бир хил баҳода курсатилади.

Тасдиқланган режа курсаткичларини зарур бўлиб қолган тавдирда қайта ҳисоблаш. Қатор режа курсаткичларининг бажарилишига тўғри баҳо бериш учун ишлаб чиқарилган махсулот тузилиши ва ҳажмининг узғариш таъсирини йўқотиш зарур бўлиб қол ади.

Ҳисобот давридаги режа курсаткичларининг бажарилиш даражасини утган даврлар курсаткичлари билан таққослаш. Ҳисоб ва ҳисобот маълумотларининг ҳақиқатга тўғри келиши инвентаризация йули билан текшириб турилади. Бу маълумотларнинг тўғри, аниқ ва объектив бўлишини таъминлайди. Корхоналар ҳисоботи режалаштириш, молиялаштириш, кредитлаш, назорат ва уларнинг молия-ҳўжалик фаолиятини таҳлил қилиш талабларига жавоб беради. Саноат корхоналари ҳисоботи қатор белгиларига кура гуруҳланади. Аввало, ҳисобот маълумотларни олиш манъан бўйича қуйидаги турларга бўлинади: бухгалтерия, статистика ва оператив ҳисоботлари.

Бухгалтерия ҳисоботи деб ҳисобот курсаткичлари учун маълумотлар синтетик ва аналитик счётлардан олинандиган ҳамда уша маълумотлар бошланғич ҳисоб ҳужжатлари билан тасдиқландиган ҳисоботга айтилади. Бухгалтерия ҳисоботи шакллари ҳисоб регистрлари, машинограммаларда битта ёки бир неча синтетик счёт маълумотлари асосида ёхуд субсчётлар ва аналитик ёзувлар асосида тулғазилади. Масалан, бухгалтерия баланси ҳамда унга илова қилинандиган ҳисобот лтақларн, асосий восигалар ҳаракати ҳақидаги ва бошқа ҳисобот шакллари олайлик. Уларда корхона молия-ҳўжалик фаолиятининг ҳамма томонлари уз аксини тонади. Шунинг учун бу ҳисобот маълумотлари режа курсаткичларининг бажарилиши, моддий, меҳнат ва молия ресурсларининг оқилона сарфланиши бўйича белгиланган норматив валимитларга риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш имконини беради. Бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари фаолият турлари, тармоқлар ва бутун халқ ҳужалиги бўйича умумлаштирилади. Демак, улар факат корхоналар фаолиятини назорат қилиб қолмай, балки айрим тармоқлар ва бутун халқ ҳужалиги бўйича режа топшириқларининг бажарилишини ҳам назорат қилиш имкониятини беради. Режа курсаткичларининг бажарилиши нуқтаи назаридан бухгалтерия ҳисоботи махсулотни ишлаб чиқариш ҳамда сотиш, фойда, меҳнат ва иш ҳақи, капитал курилиш, таъминот ҳамда сотиш режаларининг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботдир.

Ҳўжалик юритувчи субъект ҳисоботи халқ ҳужалигида уларнинг роли нуқтаи назаридан умумдавлат ҳамда корхона аҳамиятига эга бўлган ҳисоботларга бўлинади. Умумдавлат аҳамиятига эга бўлган ҳисобот курсаткичлари халқ ҳужалиги режасининг бажарилиши

устидан назорат қилиш учун зарур-дир. Корхона аҳамиятига эга булган ҳисобот шакллари эса корхона режасининг бажарилиши ҳақидаги курсаткичларни уз ичига олади. Бунга асосий цехлар ва корхона бошқа бўлимларининг ҳисоботлари киритилади. Корхона аҳамиятига эга булган ҳисобот корхонадаги цехлар, бригадалар ва участка-ларнинг иши устидан назорат қилиш учун зарурдир.

Тузилиш даврн нуқтаи назаридан йил лавомидп тузиладиган ва йиллик ҳисоботлар булади. Йил давомида тузила-диган ҳисоботга бир кунлик, беш кунлик, ун кунлик, ойлик, чорак ёки ярим йиллик ҳисоботлар киради. Йиллик ҳисобот йилнинг охирида тузилади ва унинг курсаткичлари ҳисобот йилидаги корхона фаолиятини тавсифлайди.

Ҳўжаликларни уз ичига олиш нуқтаи назаридан бошланғич ва умумий ҳисоботлар булади.

Статистика ҳисоботи эса факат бухгалтерия ҳисоби маъ-лумотлари асосидагина эмас, балки статистика ва оператив-техника ҳисоби маълумотлари асосида ҳам тузилади. Бу ҳисоботни икки тоифага булиш мумкин. Корхона ҳўжалик фао-лиятини хар томонлама тавсифлаш учун 1-тоифа бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари етарли булмай, статистик маълумотлар ҳам зарур. Масалан, корхона асосий фондлари ҳақида факат асосий воситалар ҳисобга олинadиган счётлардаги бухгалтерия маъ-лумотларидан ташқари, яна янги ишлаб чиқариш кувватла-рининг ишга туширилиши, машина ва ускуналарнинг ҳолати, янги кувватларни узлаштириш ҳақидаги ва бошқа маълумотлар ҳам керак. 2-тоифа статистика ҳисоботларидаги курсаткичлар бухгалтерия ҳисоботлари курсаткичларига ухшаб кетади. Масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш, молия натижалари режасининг бажарнлиши, товар маҳсулотининг таннархи, ходимлар иш ҳақи ва унинг таркиби ҳақидаги ва бошқа ҳисобот шакллари статистик ҳисобот ҳисобланади, уни тузиш учун маълумотлар бухгалтерия ҳужжатларидан, регистрлардан, машинограммалардан олинади.

Халқ, ҳужалиги ҳисобининг ягоналиги ҳисоботда ҳам уз ифодасини топади. Хар бир корхона, бирлашма, вазирлик ҳисобот шакллариини тулғаишда ягона қоидага амал қиладди. Масалан, маҳсулот таркибини аниқлаш ва баҳо-лашда, меҳнат унумдорлигини, саноат ишлаб чиқариши ҳамда саноатга тааллуқди булмаган ходимлар ҳаракати ва сонини, асосий фондлар, уларнинг тузилиши ҳамда ҳара-катини аниқлашда ва ҳоказо. Бухгалтерия балансида ҳўжалик маблағлари, уларнинг ташқил топиш манбалари ягона қридага асосланган ҳолда гуруғланади ва баҳоланади. Шундай қилиб бунда тегишли давлат органлари томонидан тасдиқланиш жараёнида ҳисобот шакллариининг ягоналиги, зарур иқтисодий маълумотларни олиш учун уларни умумлаштириш мумкин булиши, курсаткичларнинг так-рорланмаслиги назарда тутилади.

Оператив ҳисобот асосан корхона ишлаб чиқариш-ҳўжалик фаолиятини кундалик назорат қилиш ва бошқариш учун зарурдир. Бу Маълумотлар ёрдамида маҳсулотнинг муҳим турлари буйича ишлаб чиқариш режасини бажариш, материал жунатишнинг бориши, мол етказиб берувчилар томонида шартнома шартларига риоя қилиниши ҳусусидаги ва бошқа маълумотларни олиш мумкин.

Бухгалтерия ҳисоботи ва балансини тузиш, топшириш муддати ва уни қуриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш тартиби

Бухгалтерия ҳисоботи ва баланси Ўзбекистон Республика-си Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабр 140-сонли буйруғига қура тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тулдириит буйича қоидалар»га асосан тузилади. Ушбу буйруқда таъқидланишича, мулкчилик шаклидан қатъи назар тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига қура юридик шахс ҳисобланган қорхоналар ҳамда юридик шахс ҳисобланган, мустақил балансга ва банқда ҳисоб-қитоб счётига эга булган қорхона, бирлашма, ташкилотларнинг филиаллари, вақолатхоналари ва бошқа бўлимлари ҳам чорак, йиллик молиявий ҳисобот топширадилар. Чет эл инвестициялари иштироқида ташқил топган қорхоналар фақат йиллик ҳисобот топширадилар.

Буйруқда чорак ва йиллик молиявий ҳисобот шакллариининг таркиби ҳамда молиявий ҳисобот шакллариини тулдириш буйича курсатмалар баён этилган.

Мазкур буйруқнинг амал қилиши, мулкчилик шаклидан қатъи назар, барча ҳўжалик юритувчи

субъектларга, бундан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар, аудиторлик ташкилотлари, сурурта ташкилотлари ва банклар мустасно дейлади.

Яна унда таъкидлаб утиладики, юридик шахс мақомига эга барча бюджет ташкилотлари факат «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» 2-сон шакли ҳисоботини молия органларига йилда бир маротаба, ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 15 мартага қадар такдим этишлари керак.

Молиявий ҳисоботни такдим этиш муддатлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2000 йил 15 июнда

47-сон билан тасдиқланган «Чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботни такдим этиш муддатлари тўғрисидаги Низом»га биноан белгиланади (руйхат рақами 942, 2000 йил 3 июл, «Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кумиталари ва идоралари-нинг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси», 2000 йил, 13-сон).

Тугатилган ёки қайтаташқил қилинган, мулкчиликнинг давлат шаклини жамоа шаклига узгартирган корхона ҳисобот даврида йил бошидан то корхонанинг қайта ташқил қилинган давригача ҳисобот беришнинг амалдаги шакллари буйича ҳисобот тоғпиради. Янгидан ташқил этилган корхоналар уз маблаглари ва уларнинг манбаларини сотиб олиш (қабул қилиш) қийматида ҳисоботда уларни белгиланган тартибда руйхатга олинган ойнинг 1-кунидан бошлаб ҳисобот йилининг 31 декаб-рига, ҳисобот йилининг 1 октябридан кейин ташқил қилинган корхоналар эса давлат томонидан руйхатга олинган кундан бошлаб ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 31 декаб-рига курсатади.

Шунингдек, юқорида эслатилган меъёрий ҳужжатда таъкид-ланадики, ҳисобот ва бухгалтерия балансидаги рақамларни учи-риш ёки қайтатўғрилашга йул қуйилмайди. Агар бундай ҳоллар юз берса, хато тузатилган сана курсатилган ҳолда ҳисобот ва балансга имзо чекиб тасдиқлаган шахснинг тегишли изоҳи булиши шарт. Утган йил ҳисоботи (утасдиқлангандан сунг) маълумотла-рининг ҳам, жорий ҳисобот маълумотларининг ҳам нотўғрилиги эътироф этилса, бу нарса жорий ҳисоботда (хатога қайси даврда йул қуйилган булса, ушадавр ҳисоботига, чорак, йил бошидан) тўғриланади. Йиллик молиявий ҳисоботи текшириш мобайнида ишлаб чиқариш харажатларига унга боғлиқ будмаган харажатлар-ни қўшиш натижасида даромаднинг оширилганлиги ёки молиявий натижанинг камайтирилганлиги аниқланган ҳолларда, утган йилги бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботига узгартириш киритилмасдан, башқа ҳисобот даврида аниқланган утган йиллар фойдаси курунишида жорий ҳисоботда акс эттирилади.

Молиявий ҳисобот шаклларида кузда тутилган ҳамма курсаткичлар келтирилади. У ёки бу модда (сатр, устун) тулди-рилмагаў ҳолларда, яъни корхонанинг керакли активлари, пасивлари, жараёнлари булмаганда, уша моддалар (сатрлар, устунлар) чизиб қуйилади.

Даврий (ойлик, чораклик, ярим йиллик) ҳисобот, унинг таркиби ҳамда мазмуни

Аввалги бандда таъкидлаб утилганидек, йил давоми-да тузиладиган молиявий ҳисобот шакллари-нинг таркиби ҳам Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланади.

«Бухгалтерия баланси - 1-шакл» даврий, яъни ойлик ҳисобот ҳисобланади. Корхона йил давомида уз ихтиёридаги маблаглар таркиби, улардан фойдаланиш, уларнинг ташқил топиш манбалари ҳақидатегишли маълумотларга эга булиш, ҳўжалик фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилиш учун бухгалтерия балансини тузади.

Ҳозирги вақтда корхоналарда «Бухгалтерия баланси — 1-шакл» Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2002 йил 27 декабр 140-сонли буйруғига мувофиқтас-дикданган шаклда тузилади.

Юқорнда эслатилган буйрукка биноан ярим йиллик молиявий ҳисобот қуйидаги шакллар ҳажмида такдим этилади;

- а) бухгалтерия баланси ~ 1-сон шакл;
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот — 2-сон шакл;
- в) дебиторлик ва кредиторлик қарзи тўғрисида маълумотнома — 2-а сон шакл.

Ҳисоботнинг асосий шаклини баланс ташкил қилади. Ҳамма ҳўжалик юритувчи субъектлар учун уларнинг қайси бошқарма ёки вазирликка қарашлилигидан қатъи назар, баланс бир хил шаклда (1-шакл) тузилади. Ушбу шакл Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 31 - сонли буйруғи билан тасдиқланган.

Бухгалтерия балансида корхона (бирлашма) маблағлари таркиби, миқдори ва уларнинг ташкил топиш манбалари маъ-лум ҳисобот даврига пул шаклида акс эттирилади. ҳисобот даври бошланиши ва охирига баланс курсаткичларини со-лиштириш маблағлар таркиби ҳамда уларнинг ташкил топиш манбаларида юз берган узгаришларни аниқлаш имконини беради. Баланс тузилаётган вақтда унинг моддаларини баҳолаш-да ягона, илмий жихатдан асосланган қоидага риоя қилиш зарур. Унинг асосини корхонанинг ҳамма ҳўжалик маблағларини уларни сотиб олиш ёки тайёрлаш билан боғлиқ хара-жатлар асосидаги баҳолаш талаби ташкил этади.

Юқорида келтирилган буйруқ асосида тасдиқланган «Корхо-наларнинг чораюғик ва йиллик молиявий ҳисобот шакллари тулғазиш бўйича курсатма»да «Бухгалтерия баланси — 1 - шакл»-нинг актив ва пассив томонларидаги моддаларни баҳолаш тарти-би, моддаларни тулғазиш тартиби, ҳар бир моддада нималар акс эттирилиши кераклиги, яъни қандай маълумотлар асосида тулға-зилиши лозимлиги батафсил баён қилинган. Корхона ва бирлаш-малар даврий ва йиллик бухгалтерия балансларини тузаётган вақтда ушбу курсатмада белгилаб утилган қонун-қоида ва тартибларга тўла

риоя қилган ҳолда баланс моддаларини тулғазишлари лозим. (Корхона, бирлашма ва ташкилотларда тузиладиган «Бухгалтерия баланси - 1-шакл» қуйида келтирилган). Тулғазилган баланс маълумотлари асосида қуйидагилар ва бошқалар аниқланади:

1. Бирлашма ёки корхона уз айланма маблағлари билан қай даражада таъминланганлиги.
2. Давлат бюджети билан ҳисоб-китобнинг ҳолати.
3. Олинган кредитнинг белгиланган мақсадлар бўйича сарф-ланиши ва унинг тегишли маблар билан таъминланганлиги.
4. Маълум мақсадлар учун молиялаштирилган маблағларнинг қолдиғи
5. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳолати ва бошқ.

Инвентаризация, уни ўтказиш тартиби ва аҳамияти

Инвентаризация - корхона мол-мулкни рўйхат қилиш ва маълумотларни бухгалтерия ҳисоби билан солиққоришдир. Инвентаризация бухгалтерия ҳисоби усулларида бири булиб, унинг ёрдамида ҳўжалик мабларлари, корхонанинг бошқа ташкилотлар билан олиб борадиган ҳисоб-китоб муносабатлари-нинг ҳақиқий миқдори ва суммаси ҳисоб маълумотларига со-лиштирилади ҳамда улар уртасидаги фар^топилади. Баланс ва ҳисобот акс эттириладиган курсаткичларнинг аниқчилигини таъминлаш, урирлик, нобудгарчиликларга қарши кураш олиб бориш учун материал, пул маблағларининг ҳаммаси ҳамда ҳисоб-китоблар йилда қанда бир марта инвентаризация қилишади. Унинг тула ва қисман турлари мавжуд. Корхонага тегишли мол-мулкнинг ҳаммасини инвентаризация қилиш тула -инвентаризация, мол-мулкнинг бир қисmini инвентаризация қилиш эса қисман инвентаризация дейилади.

Инвентаризация яна режали ва тусатдан қилинадиган инвентаризация турларига ҳамбулинади.

Режали инвентаризация - бу йиллик ҳисобот тузишдан аввал ўтказиладиган, ойлик ва чораклик тугалланмаган ишлаб чиқариш ва бошқа инвентаризациялардир.

Тусатдан қилинадиган иввентаризациялар тегишли объектдаги жавобгар шахснинг ноҳуя ҳаракатлари аниқланганда, корхона фаолияти тафтиш қилиниши даврида, ут олиш, сув тошнши ва бошқа сабабларга қура амалга оширилади.

Инвентаризация ўтказиш корхона раҳбарининг буйруғи билан амалга оширилиб, ўтказиш бўйича жавобгарлик корхона раҳбари ва бош бухгалтери зиммасига юклатилади. Буй-рукда

текширишга дахлдор комиссия аъзолари руйхати, уни ўтказиш муддати, нималарни инвентаризация қилиш курсатилади. Инвентаризация ўтказиш комиссиясига корхона рахбари ёки унинг уринбосари раислик қилади. Комиссия аъзолари руйхатида корхона бош бухгалтери бўлиши шарт. Инвентаризация ҳулосаси комиссия аъзолари ҳамда моддий жавобгар шахс томонидан имзоланиши лозим. Бундан ташқари, моддий жавобгар шахс «Ушбу инвентаризация руйхатида курсатилган моддий бойликлар менинг куз олдимда ҳисоблаб чиқилган ва шу моддий бойликларни қабул қилдим ҳамда инвентаризация комиссиясига ҳеч қандай даъво-им йўқ», мазмунида тилхат ёзиб беради.

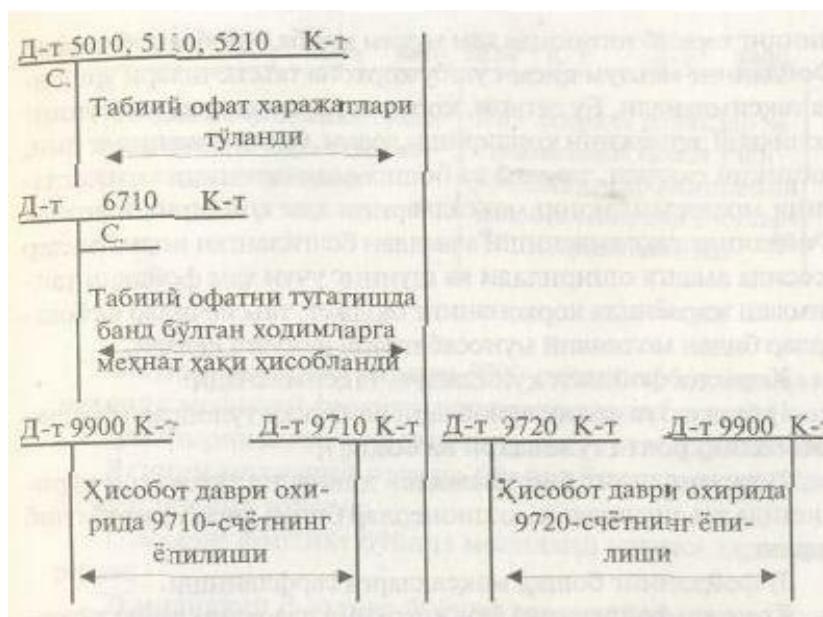
Инвентаризация ведомостининг шакли инвентаризация қилинаётган маблағлар хусусиятларига қўйилган талабларга мос бўлиши шарт. Ведомостда маблағнинг номи, улчов бирлиги, баҳоси, ҳисоб ва инвентаризация маълумотларига қўйилган талаблар, инвентаризация натижаси — қамомат ва ортиқча сон ҳамда пул қўғиринида акс эттирилиши лозим. Қўғиринча инвентаризация руйхатига фарқи аниқланган маблағлар номини киритилади. Бу эса ишни бирмунча қўғиртиради. Аниқланган жами қамомат ва ортиқчалик юзасидан моддий жавобгар шахс ёзиб тушунтириш беради. Шундан кейин комиссия инвентаризация натижалари бўйича тегишли қарор қабул қилади ва у корхона рахбари томонидан тасдиқланади. Қарорга мувофиқ, ортиқча моддий бойликлар қабул қилинади. Қамоматлар эса 5910-«Қамомат ва моддий бойликларнинг бўзилишидан қўғирилган харажатлар» сўғида ҳисобга олинадилар. Сўғира бу сўғидан меъёр чегарасидаги табиий қаммайх ишлаб чиқариш харажатлари сўғида, меъёрдан ортиқча қамомат айбдор ҳахс ҳисобига ёзилади.

Йиллик ҳисоботнинг бошқа шакллари

Йиллик ҳисобот таркибида «Бухгалтерия баланси - 1 -шакл» дан ташқари, юқоридатасдиқланганидек, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот - 2-шакл, асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисида ҳисобот - 3-шакл, пул оқимлари тўғрисида ҳисобот - 4-шакл, хусусий капитал тўғрисида ҳисобот ~ 5-шакл ҳамда балансга илова ~ дебиторлик ва кредиторлик қарзлари хусусидаги маълумотнома (2-а шакл) тулғазилади ҳамда тегишли ташқирлотларга тасдиқлаш учун тоғтқирилади.

ҳисобот шакллари, авваламбор, корхона юқори ташқирлотига, хизмат қўғиратувчи банк муассасасига, солиқ идорасига, статистика органига ва бошқа манзилларга белгиланган муддатда тоғиширилади.

Юқорида қўғиратиб утилган йиллик ҳисобот таркибига қўғирувчи ҳисобот шакллариининг ҳар бирини тузиш тартиби, ҳисобот қўғиратқичлари, сатрлари, моддаларини тулғразиш қўғирини қўғирдалари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғига асосан тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллариини тулдирих бўйича қўғиратмаси»да батафсил баён қилинган. Қўғирхо-налар ҳисобот шакллариини ушбу қўғиратмага асосланган ҳолда тулғазишлари лозим. Мазқўғир қўғиратмада тасдиқланган ҳисобот шакллари қўғирида қелтирилади.

Бозор муносабатлари шароитида реализация билан боғлиқ булмаган операциялардан келадиган даромадлар таркибида асосий уринни дивидендлар ва қимматли қоғозлар учун олинадиган фоизлар ташкил этади. Бундан ташқари, ҳамкорликдаги корхоналарда корхонанинг қўшган маблағи улушидан келадиган даромад ташкил қилади. Реализация билан боғлиқ, булмаган даромадлар таркибида юқорида санаб утилган даромад турлари молия натижалари ҳақидаги бухгалтерия ҳисобо-тида алоҳида ҳисобот шаклида берилади, чунки бу даромад турларидан бюджетга солиқ алоҳида ставка буйича туланади.

Фойдани тақсимлаш ва ҳисобга олиш

Корхона фойдаси унинг ишлаб чиқариши ва ижтимоий ривожланишини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиши билан бирга, республика ва маҳаллий бюджетлар даромад қисмининг таркиб топишида ҳам муҳим манба бўлиб ҳисобланади. Фойданинг маълум қисми ушбу корхона таъсисчилари уртасида тақсимланади. Бу дегани, корхона даромади нафакат унинг молиявий эҳтиёжини қондириши лозим, балки давлатнинг фан, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқа соҳаларининг харажатларини молиялаштириш мақсадларини ҳам қондириши лозим. Фойданинг тақсимланиши аввалдан белгиланган нормативлар асосида амалга оширилади ва шунинг учун ҳам фойдани тақсимлаш жараёнида корхонанинг бюджет, таъсисчилар ва бошқалар билан молиявий муносабатлари вужудга келади. Корхона фойдаси қуйидагича тақсимланади:

- 1) бюджетга солиқ туловлари ва бошқа туловлар (фойдадан солиқ, рента туловлари ва бошқ.);
- 2) даромаднинг бир қисмидан дивиденд тупонлари қуринишида таъсисчилар ва акционерлар билан ҳисоб-китоб олиб борish;
- 3) фойданинг бошқа мақсадларга сарфланиши.

Корхона фойдасидан бюджетга йил давомида аванс туловлари ҳисобланади ва тулаб борилади. Бу туловлар белгиланган қонун ва қоидалар асосида амалга оширилади. Фойдадан (даромаддан) бюджетга туланадиган солиқлар, туловлар ва бошқа мажбурий ажратмаларни ҳисобга олиш учун қуйидаги счётлар мулжалланган:

9810-«Даромадлар (фойда)га солинадиган солиқ буйича харажатлар».

9820-«Фойдадан туланадиган бошқа солиқлар ва йигимлар буйича харажатлар».

Бу счётларнинг дебет томонида ҳисобланган даромаддан (фойдадан) солиқлар, туловлар ва мажбурий ажратмалар акс эттирилади. Фойданинг сарфланишини ҳисобга олишга мулжалланган бу счётлар ҳисобот даври охирида 9900-«Якуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади.

Фойданинг сарфланишини ҳисобга олувчи тегишли счётлар буйича аналитик ҳисоб солиқлар, туловлар ва ажратмалар турлари буйича юритилади.

Фойданинг сарфланиши билан боғлиқ операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т	6410	К-т	Д-т	9810, 9820	К-т	Д-т	9900	К-т
	Бюджетта фойдадан тўловлар буйича қарз суммасини акс эттириш			Йил охирида солиқлар ва тўловларни тўлаш учун фойданинг сарфланишини ҳисобга оладиган счётларнинг ёпилиши				

«Якуний молиявий натижа» 9900-счёти ҳисобот йилида корхонанинг молиявий фаолияти натижалари таркиб топиши ҳақида маълумотларни олиш ва умумлаштириш учун мулжалланган.

Якуний молиявий натижа (фойда ёки зарар) қуйидагилардан ташкил топади:

- 1) асосий фаолият буйича молиявий натижа даромадларидан;
- 2) молиявий фаолият буйича даромадлардан ва тасодифий даромадлардан.

Бу фаолиятлар турлари буйича харажатлар суммасига да-ромадлар камаяди.

9900-счётнинг дебет томонида зарарлар (харажатлар), кредит томонида эса фойда суммаси акс эттирилади. Ҳисобот даврига счётнинг дебет ва кредит оборотларини таккрслаш билан ҳисобот даври молиявий натижаси аниқланади.

Ҳисобот даври охирига 9900-счёт дебети ва кредит томонларига ёзилган суммалар йигиндиси ҳисобланади ва бу счёт буйича охирги қолдиқ топилди. Бу қолдиқ солиққа тортилгунга қадар булган баланс фойдаси (ёки зарар) суммасини курсатади.

Ҳисобот йили охирида йиллик бухгалтерия ҳисоботини тузишда 9900-«Якуний молиявий яатижа» счёти ёпилади. Соф фойда (зарар) 9900-счётдан 8710-«ҳисобот йили таксимланмаган фойдаси (зарари)» счётига ёзилади.

Асосй таянчиборалар

Оддийлик ва Аниқлик, ҳисоб малумотларини режа кўрсаткичлари билан таққослаш мумкинлига, бухгалтерия, статистика ва оператив ҳисоботари, бохонинг бир хиллиги, инвентаризация, тўла инвентаризация, режали инвентаризациятўсатдан қилинадиган инвентаризация, бухгалтерия баланси, хусусий капитал тўрисидаги ҳисобот, ҳисобот шакллари, ведомост, тасдиқланган режа кўрсаткичларини зарур бўлиб қолган тақдирда қайта ҳисоблаш.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: «Ўзбекистон», 1992.
2. Каримов ИА «Ўзбекистон бозор муносабатяарига ўгишнингўзигахос йўли». Т.: «Ўзбекистон», 1993.
3. Каримов И.А. «Иқгисодий ислоҳот — масъслиятли босқич». Т.: «Ўзбекистон», 1994.
4. Каримов И.А. «Ўзбекистон иқгисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлқца». Т.: «Ўзбекистон», 1995.
5. Каримов И.А. «Ўзбекистон: миплий мустақиллик, иқгисодиёт, сиёсат. мафкура». Т.: «Ўзбекистон», 1996.
6. Каримов И.А. «Биздан обод ва озод Ватан қолсин». 2-том. Т.:

«Ўзбекистон», 1996.

7.Каримов И.А. «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида, хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». Т.: «Ўзбекистон», 1997.

8.Каримов И.А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир». 3-том Т.: «Ўзбекистон», 1996.

9.Каримов И.А. «Ўзбекистон буюк келажак сари». Т.:«Ўзбекистон», 1998.

10.Каримов И.А. «Ислоҳотлар ва инвестициялар бўйича».Т.: «Ўзбекистон», 2000.

11.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «2003 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2004 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари»га бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги нутқи -«Ўзбекистон овози» газетаси, 10 феврал 2004.

12.Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги Қонуни». Т., 1996.

13.Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандартлари». Т. 1998000. Ўзбекистон Молия вазирлиги.

14.ЎзбекистонРеспубликасинингСолиқ Кодекси. Т. 1998.

15.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 11.06.2003 йил 270-сонли, 15.10.2003 йилдаги 444-сонли қарорларига мувофиқ ўзгарти-риш ва қўшимчалар киритилган «Маҳсулот (ишлар,хизматла-р)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларинингтаркиби ҳамда молиявий натижапарни шакллантириш тартиби тўғрисида»га Низом. Т., 2003. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги.

16.«Хўжалик юритувчи субъектлар молия-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича кўрсатма», Ўзбекистон Республикаси Молия ва-зирлиги, Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар Миллийассоциацияси, - Т., 2003.

17.Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисида»ги Қонуни (1990 йил 15 февраль). — Т.: «Ўзбекистон», 1992.

18.Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни (2000 йил 26 май).

- 19.Ўзбекистон Республикасининг «Инвестицион фаолият тўғрисида»ги Қонуни (1998 йил 24 декабрь).
- 20.Ўзбекистон Республикасининг «Хорижий инвесторларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш ва ҳимоялаш чоралари тўғрисида»ги Қонуни (1998 йил 4 апрель).
- 21.Ўзбекистон Республикасининг «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Қонуни. — Т.: Ўзбекистон Республикаси молиявий қонунлари, 1998.
- 22.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 8 августдаги «Текширишларни тартибга солиш ва назоратқилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштириш, такомиллаштириш тўғрисида» ги Фармони.
- 23.«Бухгалтерский учет». Под ред. П.С. Безруких, М., 1997.
- 24.Козлова Е.П., Парашютин Н.З. «Бухгалтерский учет».М., 2000.
- 25.Макарьева В.И. «Учет в условиях рынка». М., 1998.
- 26.Акрамов Э.А. «Молиявий таҳлил». Т.: «Ўзбекистон», 2000.
- 27.Бобожонов О. «Молиявий ҳисоб». Т.: Шарқ, 2000.
- 28.Бакаев А.С, Шнейдман Л.З. «Учетная политика». М.:
- 29.Бухгалтерский учет, 1998.
- 30.Баканов М.И.. Шеремет А.Д. « Теория экономического анализа». М.: Финансы и статистика, 1998.
- 31.«Бухгалтерский учет». Под ред. Е.П. Козловой. М.: Финансы и статистика, 1999.
- 32.Кондраков В.П. «Бухгалтерский учет». М.: Финансы и статистика, 1999.
- 33.Шоалимов А.Х. «Иқтисодий таҳлил». Т.: Ўзбекистон, 2002.
- 34.Журнал «Бухгалтерский учет»
- 35.Аудиторлик фаолияти Миллий Стандартлари (АФМС).
- 36.Кириянов В.В. «Теория бухгалтерского учета». М., 1994.
- 37.Солиқтўловчининг журнали, 1999-2002.
- 38.Солиқ ва божхона хабарлари.
- 39.«Бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботларда чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш тартиби тўғрисида»ги Низом.
- 40.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 25 октябрь 2001 йилдаги 422-сонли «Ички валюта бозорида алмашинув курсларини ихчамлаштириш бўйича чоралар ҳақида»ги қарори.
- 41.«Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счёtlарининг режаси ва уни қўллаш бўйича кўрсатманинг 2-иловасига қўшимча».
- 42.«Касса операцияларини юритиш тўғрисида»ги Низом.

43.Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ қўмитасининг 2002 йил 14 январдаги 15-сонли ва 2002йил 12-сонли қарори билан тасдиқланган «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома.

44.Вазирлар Маҳкамасининг 26.04.1996 йил 223-1-сонли «Акционерлик жамиятлари ва акционерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни.

44.Вазирлар МаҳкамасинингЮ.08.1998 йил 423-соғтли «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қимматли қоғозларни ўйхатдан ўтказиш ва чиқариш тартиби тўғрисида» ги Низом.

45.Қўшилган қиймат солиғини бюджетга ундириш, уни ҳисоб-китоб ҚЎГЛИШ 2003 йил 7 мартда Ўзбекистон Республи ка си Адлия вазирлига томонидан 29.04.2003 йилда 1238-сон билан рўйхатга олинган «Ишлаб чиқариладиган ва сотилади-ган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома.

46.Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ қўмитасининг 2002 йил 22 январдаги 25-сонли ва 2002йил 13-сон қарори билан тасдиқланган «Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюд-жетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома.

47.Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002йил 27 декабрь 140-сон буйруғига кўра тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича кўрсатма».

48.Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2000 йил 15 июнда 47-сон билан тасдиқланган «Чораклик ва йиллик малиявий ҳисоботни тақдим этиш муддатлари тўғрисидаги Низом»(рўйхат рақами 942,2000 йил 3 июль, «Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси», 2000 йил, 13-сон).

49.Даврий матбуот материаллари.

50.АҚШ Ўзбекистон бозорида. Бозор, пул ва кредит. 1999йил 2-сон.Акрамов Э.А., Эшмухаммедов Ш. «Узбекистан на пути к рынку: теоретические основн, условия и практика перехода». Т.: Узбекистан, 1993.

51.Гадоев Э.Ф. «Бухгалтерликхисоби: саволлар важавоблар». Т.: Иқгасодиётваҳуққунёси, 19%.

53.Иброҳимов А.К., Каримов А.А. «Хориж сармоялари бухгалтерия ҳисоби». Т.: Ўзбекистон, 1999.

54.Макальская М.Л., Денисов А.Ю. «Самоучитель по бухгалтерскому

учету». М.: Дело и сервис, 1998.

55.Тўлахўжаева М.М. «Корхона молиявий аҳволи аудити». Т.: Бухгалтер кутубхонаси, 1996.

56.Гадоев Э.Ф., Югай Л. «Рекомендации по разработке национализации стандартов бухгалтерского учета» (НСБУ).«Мир экономики и право», 1998.

57.«Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандартлари ва унга шарҳ». Т.: Банк-молия академияси, «Молия», 1999.

58.Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. «Иқгисодиёт назарияси». Т.: Ўзбекистон, 1991.

59.Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси. Т., 1999.

Мундарижа:

- 1- Мавзу. Саноатда корхоналарида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишнинг умумий асослари.....3**
- 2-мавзу: Саноат корхоналарида асосий воситаларни ҳисобга олиш.....12**
- 3-мавзу: *Материалларни ҳисобга олиш.....31***
- 4- мавзу: *Меҳнат* ва иш ҳақини ҳисобга олиш.....43**
- 5- мавзу: Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва саноати маҳсулотни таннаrxини калькуляция қилиш.....57**
- 6- мавзу: Тайёр маҳсулот ва уни сотишни ҳисобга олиш.....75**
- 7- мавзу: Пул, ҳисоб-китоб ва кредит муаммоларини ҳисобга олиш.....88**
- 8-мавзу: Турли ташкилотлар билан ҳисоблашиш.....93**
- 9-Мавзу: Капиталлар (фондлар) ва резервларни ҳисобга олиш.....119**
- 10 мавзу: Саноат корхоналарини ҳисоботлари.....137**

